ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLAR ÜZERİNDEN KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIĞA TOPLUMSAL BİR BAKIŞ: MARX VE FOUCAULT BAĞLAMINDA NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA

Hansa Vural
16 11 27 204

YÜKSEK LİSANS TEZİ

Sosyoloji Anabilim Dalı
Sosyoloji Yüksek Lisans Programı
Danışman: Unvanı. Doç. Dr. Esra Köten

İstanbul
T.C. Maltepe Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Mayıs, 2019

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI

Hansa VURAL' ın "**Engelli Çocuğa Sahip Kadınlar Üzerinden Kadınlara Yönelik Ayrımcılığa Toplumsal Bir Bakış: Marx ve Foucault Bağlamında Niteliksel Bir Araştırma**" başlıklı tezi 07/05/2019 tarihinde aşağıdaki jüri tarafından değerlendirilerek "Maltepe Üniversitesi Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Yönetmeliği" nin ilgili maddeleri uyarınca, Sosyoloji Anabilim Dalında Yüksek Lisans/Doktora tezi **oy birliğiyle / oy çokluğuyla, başarılı / başarısız** olarak kabul edilmiştir.

	Unvanı. Adı ve Soyadı	İmza
Üye (Tez Danışmanı) (Okan Üniversitesi)	: Doç.Dr. Esra KOTEN	
Üye	: Prof. Dr. Sabahattin GÜLLÜLÜ	
Üye	: Prof. Dr. Nurgün OKTİK	

Prof Dr. Ahu TUNÇEL ÖNKAL
Enstitü Müdürü

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

Revizyon Takip Tablosu

REVİZYON NO	TARİH	AÇIKLAMA
00	01.03.2018	İlk yayın.

ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI

31/05/2019

Bu tezin bana ait, özgün bir çalışma olduğunu; çalışmamın hazırlık, veri toplama, analiz ve bilgilerin sunumu olmak üzere tüm aşamalarından bilimsel etik ilke ve kurallara uygun davrandığımı; bu çalışma kapsamında elde edilmeyen tüm veri ve bilgiler için kaynak gösterdiğimi ve bu kaynaklara kaynakçada yer verdiğimi; çalışmanın Maltepe Üniversitesinde kullanılan "bilimsel intihal tespit programı" ile tarandığını ve öngörülen standartları karşıladığını beyan ederim.

Herhangi bir zamanda, çalışmamla ilgili yaptığım bu beyana aykırı bir durumun saptanması durumunda, ortaya çıkacak tüm ahlaki ve hukuki sonuçlara razı olduğumu bildiririm.

Hansa Vural

TEŞEKKÜR

Bu çalışmanın gerçekleştirilmesinde, değerli bilgilerini benimle paylaşan, kendisine ne zaman danışsam bana kıymetli zamanını ayırıp sabırla ve büyük bir ilgiyle bana faydalı olabilmek için elinden gelenden fazlasını sunan, gelecekteki mesleki hayatımda da bana verdiği değerli bilgilerden faydalanacağımı düşündüğüm kıymetli danışman hocam Doç. Dr. Esra Köten'e teşekkürü bir borç biliyor ve şükranlarımı sunuyorum.

Yine bu çalışmanın temellerini atarken konu, kaynak ve yöntem açısından bana sürekli yardımda bulunarak yol gösteren, her zaman beni destekleyen çok kıymetli hocam Yrd. Doç. Dr. Kadir Şahin'e sonsuz teşekkürlerimi sunarım. Ayrıca kıymetli zamanını benim hazırladığım çalışmaya ayırıp değerlendiren eğitim hayatımın bu son döneminde bana kattığı her bilgi için Prof. Dr. Nurgün Oktik' e ve Prof. Dr. Sabahattin Güllülü' ye teşekkürü borç bilirim.

Son olarak çalışmamda desteğini ve bana olan güvenini benden esirgemeyen Hakan Piraz'a ve sevgili kardeşim Hafsa Tuana Vural'a, beni bu günlere sevgi ve saygı kelimelerinin anlamlarını bilecek şekilde yetiştirerek getiren ve benden hiçbir zaman desteğini esirgemeyen bu hayattaki en büyük şansım olan aileme sonsuz teşekkürler.

Hansa VURAL

Mayıs, 2019

ÖZ

ENGELLİ ÇOCUĞA SAHİP KADINLAR ÜZERİNDEN KADINLARA YÖNELİK AYRIMCILIĞA TOPLUMSAL BİR BAKIŞ: MARX VE FOUCAULT BAĞLAMINDA NİTELİKSEL BİR ARAŞTIRMA

Hansa Vural
Yüksek Lisans Tezi
Sosyoloji Anabilim Dalı
Yüksek Lisans Programı
Danışman: Doç. Dr. Esra Köten
Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2019

Kadınların toplumsal yaşam içerisindeki rollerini çözümlemek için öncelikle geleneksel toplum yapılarını incelemek gerekmektedir. Ataerkil toplumlarda roller belirlenirken, erkeğin egemenliğine bağlı olarak cinsiyete dayalı bir paylaşım yapılmıştır. Buna göre kadınların en temel görevleri, hane içerisindeki hasta, yaşlı, engelli ve ev bakımını üstlenmektir. Bu çalışmada emek piyasasında karşılığı olan fakat toplumsal cinsiyet eşitsizliği nedeni ile hane içerisinde bir karşılığı olmayan görünmeyen emek kavramı üzerinden, engelli çocuğa sahip kadınların uğradıkları ekonomik ve toplumsal ayrımcılık konu edinilmiştir. Engelli çocuğa sahip kadınların, 'normal' olmayan çocuğa sahip olmaları yönüyle, çocuğuyla birlikte toplumsal olarak sosyal dışlanmaya maruz kalmaları söz konusudur. Bu bağlamda engellilik sosyolojisinin içerisinde, engellilik durumunun sosyal olarak etkilerine değinilmiştir. Aile içerisindeki iş bölümüne bağlı olarak, çocuk bakımını yapmak zorunda kalan kadınlar ücretli işte çalışamamaktadır. Bu çalışmada engelli çocuğa sahip kadınların emek yönüyle ayrımcılığa uğramalarını içselleştirdikleri görülmektedir.

Anahtar Sözcükler: Toplumsal Cinsiyet, Görünmeyen Emek, Normal Dışı, Engellilik, Sosyal Dışlanma.

ABSTRACT

ON WOMEN WITH DISABLED CHILDREN A SOCIAL OVERVIEW OF DISCRIMINATION AGAINST WOMEN: A QUALITATIVE RESEARCH IN THE CONTEXT OF MARX AND FOUCAULT

Hansa Vural
Master
Department Of Sociology
Sociology Masters Programme
Thesis Advisor: Doç. Dr. Esra Köten
Maltepe University Social Sciences Graduate School, Year

In order to analyze the roles of women in social life, it is necessary to examine traditional social structures. When determining roles in patriarchal societies, a gender-based sharing was made depending on the sovereignty of men. According to this, the basic tasks of women are to undertake the care of the patients, the elderly, the disabled and the home. In this study, the issue of economic and social discrimination suffered by women with children with disabilities through the concept of invisible labor, which is equivalent in the labor market, but which has no equivalent in households due to gender inequality. Women who have children with disabilities are subject to social exclusion with their children in that they have a non-normal child. In this context, the social effects of disability situation has been mentioned within the sociology of disability. Depending on the division of labor within the family, women who have to make child care cannot work in paid work. In this study, it is seen that women with disabilities have internalized their discrimination against labor.

Keywords: Gender, Free Labor, Non- Normal, Disability, Social Exclusion.

İÇİNDEKİLER TABLOSU

JÜRİ VE ENSTİTÜ ONAYI i
ETİK İLKE VE KURALLARA UYUM BEYANI ..... **Hata! Yer işareti tanımlanmamış.**
TEŞEKKÜR iii
ÖZ iv
İÇİNDEKİLER TABLOSU vi
GİRİŞ 1
BÖLÜM 1. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE 5
1.1. Engelliliğin Sosyolojisi 5
1.2. Görünmeyen Emek: Eş ve Anne Rollerinde Sıkışmış Kadınlar 15
1.3. Marxist Kuramda Kadın Emeği 24
1.4. Engellilik ve Foucault 32
BÖLÜM 2. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI 36
BÖLÜM 3. YÖNTEM VE BULGULAR 40
3.1. Yöntem 40
3.1.1. Veri Toplama Teknikleri 40
3.2. İşlem 42
3.2.1. Veri Toplama 42
3.2.2. Veri Analizi 43
3.2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları 43
3.2.4. Araştırmaya İlişkin Demografik Bilgiler 44
3.3. Bulgular ve Yorumlanması 45
3.3.1. Ücretli Bir İşte Çalış(a)mama Sebebi Olarak Engelli Çocuğa Sahip Olmak 45
3.3.2. Hane İçi İş Bölümünde Kadınların Görünmeyen Emeği 48
3.3.4. Engel ile Tanışma ve Kabullenme 54
3.3.5. Babanın Engel Durumunu Kabullenememesi 56
3.3.6. Engelin Kabullenilmesinde Dini Değerler ve ‘Kadercilik’ 57
3.3.7. Engelli Çocuktan Sonra ‘Sosyal Dışlanma’ 58
3.3.8. Engelli Çocuktan Sonra Evlilik Hayatının ‘Bitmesi’ 63

3.3.9. Kadınların Engelli Çocuk İle Hayatı 'Normalleştirme Çabaları' 64
BÖLÜM 4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME 67
EKLER 72
EK. 1. 72
EK. 2. 74
EK.3 77
EK.4. 78
Kaynakça 87

TABLOLAR LİSTESİ

Tablo 1. Katılımcıların Yaş Aralığı 44
Tablo 2. Katılımcıların Eğitim Düzeyi 44
Tablo 3. Katılımcıların Çalışma Düzeyi 45

ÖZGEÇMİŞ

Hansa Vural

Sosyoloji Anabilim Dalı

Eğitim

Y.Ls.	2019	Maltepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji Anabilim Dalı
Ls.	2016	Karabük Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Anabilim Dalı
Lise	2011	Mithatpaşa Anadolu Meslek Lisesi

İş/İstihdam

2016 - Öğretmen. Şakire Hanım Özel Eğitim Uygulama Okulu

Kişisel Bilgiler

Doğum yeri ve yılı : İstanbul, 1993 Cinsiyet: K
Yabancı diller : İngilizce
e-posta : hansa.vural@hotmail.com

GİRİŞ

Sosyal bilimlerde kadın çalışmalarına bakıldığında toplumsal cinsiyet bağlamında kadının rolünün önemli bir tartışma konusu olduğu görülmektedir. Toplumu anlamak adına, kadına ve erkeğe yüklenen statülerin, rollerin ve sorumlulukların çözümlenmesi gerekmektedir. Toplumdaki kadın ve erkek rolleri kişilerin sosyal, kültürel ve ekonomik olarak yaşamının tamamında etkili olmaktadır. Ataerkil toplumlarda kadının en büyük sorumluluğu, 'iyi bir eş', 'iyi bir anne' olması olarak görülür.

Toplumu oluşturan en temel yapı olarak aile görülmektedir ve nihayetinde aileyi kuranın 'dişi kuş' olduğuna inanılmaktadır. Kadından beklenen davranışlar daha uysal, daha uyumlu, daha narin, daha anaç olmasıdır. Erkekten beklenilen davranışlar ise daha güçlü, daha saldırgan, daha atılgan olmasıdır. Aile oluşturulduğunda kadına 'mizacı' dolayısıyla özel alana mahkûm olmak, erkeğe ise kamusal alanda çalışıp aileyi maddi olarak geçindirmek görevleri düşmektedir. Yani biyolojik anlamıyla bildiğimiz kadın ve erkek, toplumsal yaşamın içerisinde çok farklı anlamlara bürünmektedir. Kadın ve erkek olmak, doğuştan toplumsal bir konum yaratmak anlamına gelmektedir. Cinsiyetler ile bireylerin sosyal statülerini anlamlandırmak mümkün olmaktadır. Sosyolojik arka planına bakıldığında, kadınlığın ve erkekliğin bir cinsiyet tanımı olması dışında bireylere atfedilecek statülerin de temelini attığı görülmektedir. Ataerkil toplumlarda erkek her zaman erkektir. Oysa kadın, ergenliğe ulaşmadan kız çocuğu, ergenlikten sonra evliliğe adım attığında kadın ve eş, çocuk sahibi olduktan sonra 'çocuklu kadın' olarak toplumda konumlandırılmaktadır. Kadının konumu değiştikçe, kendisinden beklenen roller de değişmektedir. Nitekim kız çocuğuyken kendisine aşılanan uysallık, anaçlık gibi duygular aile kurmuş bir kadın olduğunda duygu olmaktan çıkıp daha da şiddetli bir beklentiyle zorunluluk haline gelmektedir. Ve kadınlar 'normal' bir kız ve erkek çocuk doğurarak ataerkil sistemi devam ettirecek kişiler olarak görülmektedirler. Kadınlar 'normal' sağlıklı bir çocuk yerine engelli bir çocuğa sahip olduklarında norm dışı kalırlar. Uğradıkları cinsiyetçi ayrım sahip oldukları çocukların da dezavantajlı birey olması ile iki kat artmaktadır.

Kadınlara yönelik cinsiyetçi ayrımcılık sadece aile ile sınırlanmamaktadır. Ekonomik anlamda da kadınların ve erkeklerin cinsiyet esaslı bir ayrımcılığa uğradıkları görülmektedir. Kapitalist toplumlarda kadın ve erkeğin cinsiyet olarak temelde bir ayrımı yoktur. Bir kapitalist için üretimde emek ortaya koyan herkes istihdam edilebilir. Nitekim Marxist teoride toplum iki sınıfa ayrılır: burjuvazi ve işçi sınıfı. Kapitalizm için kadın, üretimi ve yeniden üretimi sağlayacak araç olarak görülmektedir. Ataerkil toplumlarda kadın herhangi ücretli bir işte çalışıyor olsa bile, ev kadını olmaktan kurtulamamaktadır. Aile içerisindeki rolleri kadınların ücretli işte çalışmalarına engel olmaktadır. Tarım toplumundan modern topluma geçişte toplumsal cinsiyetçi rollerde değişiklikler olsa bile, ataerkil yapı ile kapitalizm birbirini destekleyici bir sistem oluşturmuştur. Ücretli emeği ortaya koyanlar erkekler olurken, ücretsiz emek kadınlara pay edilmiştir.

Toplumsal cinsiyete bağlı ayrımcılık sadece kadın çalışmaları ve son dönemlerde iktisadın bir alanı olarak görülmekten çıkmıştır; toplumun dezavantajlı bireyleri ve grupları olarak engellilik sosyolojisinin de konusu içerisinde yer almaktadır. Engelli bireylerin toplumdan dışlanmasına bağlı olarak, engelli bireye sahip kadınlarında bakım emeği yönünden ayrımcılığa maruz kalmaları ve toplumdan soyutlanmaları söz konusudur. Bu bağlamda hem engelli çocuğa sahip olması sebebiyle toplum tarafından dışlanan hem de emek yönüyle hane içerisinde ayrımcılığa uğrayan kadınların sorunları ele alınması gerekmektedir.

Bu araştırmanın amacı; toplum tarafından oluşturulan normların dışarısında kalan ‘anormal’ veya sosyal bilimler literatüründe engelli olarak tanımlanan çocuğa sahip kadınların, toplumsal cinsiyet ve emek yönünden uğradıkları ayrımcılığı ortaya koymaktır. Toplumda sosyal olarak dışlanmaya maruz kalan engellilerin yanında annelerinin de bu sosyal soyutlanmaya maruz kaldığı görülmektedir. Kadınların cinsiyetçi roller sebebiyle hane içerisindeki engelli, yaşlı ve ‘normal çocuk’ bakımından sorumlu olmaları, onların ücretli emek yönünden istihdam dışında kalmalarına neden olmaktadır. Bu çalışma, engelli çocuk bakımı sebebiyle kadınların hem ekonomik hem de sosyal olarak dışlanmaya maruz kalmasını ele almaktadır.

Bu çalışma kapsamında; İstanbul ili içerisindeki farklı sosyo-ekonomik ve sosyo- kültürel profillerdeki, engelli çocuk annesi kadınların ev içerisinde ve sosyal hayatta uğradıkları ayrımcılıklara yönelik analizler yapılmıştır. Bu bağlamda araştırma, engelli çocuk annesi kadınların, yaşadıkları 'yas, kabullenme, öğrenme, alışma' evrelerinde yaşadıkları deneyimleri ve engelli çocuktan sonra 'sosyal soyutlanma, ekonomik anlamda özgürleşememe' gibi sorunlarına odaklanmıştır. Araştırma konusunun ana tartışma noktaları hakkında yazılmış makaleler, tezler okunup araştırılmıştır. Marxist teori içerisindeki Marxist feminist yaklaşım, toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmaları ile engellilik sosyolojisi, çalışmanın temel teorik sorunsallarını biçimlendirmiştir. Marxist feminist kuramda kadınların 'ev kadınlığına' itilmesi ve ücretli iş istihdamında dezavantajlı olması, kapitalizm ile ataerkinin işbirliği içerisinde olması bağlamında ele alınmaktadır. Yine toplumsal cinsiyet ve kadın çalışmalarında, kadının geleneksel toplumlarda konumu ve annelik rolleri üzerinden 'karşılıksız emeğin ve yeniden üretimin sağlayıcısı' olarak görünmesi sorunsalı tartışılmaktadır. Foucault'nun bio-iktidar analizleri de kapitalistleşen koşullardaki beden halinin içinde bulunduğu gerçeklikleri ortaya koyabilmek açısından değerli olmaktadır. Engellilik sosyolojisi, engellilerin tıbbın ilgi alanından çıkarılarak sosyal teoriler içerisinde yer alması açısından önemlidir. Engellilerin ve ailelerinin sosyal soyutlanmaya ve dışlanmaya maruz kaldıkları açıklanmaktadır. Tüm bu teorik temeller üzerinden bu çalışmada, engelli çocuğa sahip kadınların hem emek yönünden hem de toplum tarafından 'normal' olmayan bir çocuğa sahip anne olması yönünden uğradığı ayrımcılıkların sosyolojik olarak analizi yapılmıştır.

Bu çalışmada araştırmanın amacı doğrultusunda İstanbul ili Ümraniye ilçesinde yaşayan, engelli çocuğa sahip olan, her hangi bir ücretli işte çalış(a)mayan kadınlar örneklem olarak belirlenmiştir. Araştırmada niteliksel araştırmalarda kullanılan veri toplama tekniği derinlemesine görüşme kullanılmıştır. Derinlemesine görüşme tekniğinin seçilmesinin nedeni, kadınların içselleştirdikleri mevcut konumlarıyla ilgili detaylı şekilde inceleme yaparak deşme sorularıyla derine inmeyi amaçlıyor olmaktır. Araştırma evreni, İstanbul'daki engelli çocuğa sahip çalışmayan kadınlardır. Çalışmanın katılımcı grubunu İstanbul ili Ümraniye ilçesindeki engelli çocuğa sahip çalışmayan 15

kadın oluşturmaktadır. Alandan toplanan derinlemesine görüşme verileri değerlendirilmiştir.

BÖLÜM 1. KAVRAMSAL ve KURAMSAL ÇERÇEVE

1.1. Engelliliğin Sosyolojisi

Engel, kelime anlamı itibariyle bir işin gerçekleşmesini önleyen nedene, bir işi yapılamaz duruma sokan şeye denilmektedir. Engelli de bu sözcükten türeyen, engeli bulunan kimseler için kullanılmaktadır. Doğuştan olan ya da sonradan var olan, kişiyi normal aktiviteleri yapmaya engelleyen durumlar olarak açıklanmaktadır. Engelliliğin sosyolojik bir kavram haline gelmesi, engelli bireyin sosyal olarak dışlanması, etiketlenmesi ve yine sosyal olarak dâhil edilme sorunsalı üzerinden gelişmektedir. Engelli bireylerin sosyo-ekonomik ve sosyo- kültürel anlamda pek çok sorunla mücadele ettiklerini söylemek mümkündür. Engelli bireyler iş yaşamıyla birlikte sosyal hayattan da dışlanmaktadırlar. Söz konusu bireylerin dezavantajlı grup içerisinde yer alması, kimlik ve konumlarını bulmalarında önemli bir sorun yaratmaktadır. Engellilik sosyolojisinin oluşmasını besleyen ekonomik, sosyal ve kültürel bir alt yapı bulunmaktadır. Engellilik, tıbbın ilgi alanına girmesi dışında hukukun, psikolojinin, sosyal hizmetlerin ve sosyolojinin de üzerinde durması gereken bir konu haline gelmiştir. Nitekim engelli bireyin 'normal' bireye kıyasla eksik kalan yanlarının kişide yarattığı psikolojik etkileri incelemesi açısından psikoloji bilimi devreye girmiştir. Yine engelli bireye sahip ailelerin, aile işlevinde yaşadığı ekonomik ve sosyal bozukluklar sosyal hizmetlerin bir konusu olarak ele alınmıştır. Sosyoloji ise engelliliği toplumun yapısal sorunlarından biri olarak görüp, anlamlandırmak ve çözümlemek için ele almıştır.

Burcu'nun da belirttiği gibi "engellilik sosyolojisine ilişkin önemli girişimlerin 1970'lerde İngiltere'de başladığı bilinmektedir. İngiltere'de öncelikle tıbbi bir bakış açısıyla ele alınan engellilik konusu kısa bir süre sonra tıbbi bakış açısını eleştiren sosyal yönüyle de tartışılmaya başlanmıştır" (Burcu, 2015, s. 320). Engelliliğin sosyal bilimlerde bir yer edinmesi, toplumdaki patolojik durumun açıklanması ve çözümlenmesi gerekliliği sonucunda oluşmuştur. Birey tıbben engelli olmasının dışında, fiziksel ve mental olarak kendisinden beklenen işlevleri yerine getiremediği için toplumsal olarak da dışlanmaktadır. Dolayısıyla engelli olma hali sadece tıbbın

duvarıyla çevrili bir alanda değil toplumun her katmanında bireyi dezavantajlı hale getirmektedir.

Şentürk'ün çalışmasına bakıldığında da 'sakatlığın' teknik hizmetlerin bir alanı olmaktan çıkartılıp, toplumbilim kuramları içerisinde bir yere oturtulduğu görülmektedir. Bu çalışmada, toplumbilim kuramlarında 'normal' özneyi tanımlayıp daha sonra bunun nasıl sorunsallaştırıldığı ele alınmaktadır. 'Sakatlığın' sosyal teoriler içerisinde kavramlaştırılması ve toplumsal bir konu olma yolunda nasıl aşamalardan geçtiği görülmektedir. Buna göre sakatlık ile ilgili üç farklı kuramsal yaklaşımın olduğu söyleyen Şentürk'e göre ilk olarak 'sakatlığın' tıbbi-bireysel model içerisinde açıklanmaya çalışılması, daha sonra bu modele eleştiri olarak sosyal modelin geliştirilmesi ve en son model olarak sakatlığın sosyolojisi gelmektedir.

Burada üstünde durulması gereken nokta 'sakatlık' olarak ele alınan kavramın, tam anlamıyla engel sahibi bireyleri kapsayacak nitelikte olmamasıdır. Sakat, vücudunda hasta ya da eksik bir yan bulunan canlılar için kullanılmaktadır. Bu durumda sakatlık tıbbi bir yaklaşımın içerisinde ele alınabilir. Fakat engelli olma durumu, uzuvlarını, mental ve sosyal yeteneklerini çeşitli oranlarda kullanamaması nedeni ile öz bakım ihtiyaçlarında ve sosyal yaşama dahil olma noktasında destek hizmetlerine ihtiyaç duyan kişilerin yaşadığı durumlara denilmektedir. Engelli kavramı sosyolojik bir kavram olması nedeniyle bu çalışmada da kullanılmıştır. Engelliliğin sosyolojik kavramlarla açıklanması, toplumda dışlanan, geri plana atılan bireylerin kamusal haklarını bulmaları ve görünürlüklerinin artırılması konularında da önemli bir adım olarak görülmektedir.

Sakatlık, özürlülük ve engelliliğin birbirinden ayrı tanımlar olduğu Dünya Sağlık Örgütü tarafından 1980 yılında engelliliğe ilişkin uluslararası bir sınıflandırma getirme amacıyla 'Uluslararası Sakatlık, Özürlülük ve Engellilik Sınıflaması' (ICIDH) yayınlanmıştır. Sınıflandırmada sakatlık, engellilik ve özürlülük olmak üzere üç ayrı tanımlamada bulunulmuştur. Sakatlıklar; psikolojik, fizyolojik veya anatomik yapının veya bir işlevin kaybı veya anormalliği olarak tanımlanmıştır. Dilsel, işitsel, görsel sakatlıklar, zihinsel ve diğer psikolojik rahatsızlıklar, organ, iskelet sakatlıkları, dış görünüşle ilgili bozukluklar ve bu sınıflandırmaların altında yer verilemeyecek diğer sakatlıklar olmak üzere toplam dokuz grupta ele alınmıştır. Sakatlıklar sonucu insanlar

için normal kabul edilen etkinliklerin gerçekleştirilmesinde yaşanan sınırlılık ya da eksiklikler ise özürlülük olarak tanımlanmıştır. Özürlülük de sakatlık gibi dokuz grupta değerlendirilmiştir. Bunlar davranışsal, iletişimsel, durumsal özürler, öz bakım, lokomotor, yetisel özürler, beden duruşuyla ilgili özürler, bazı cilt hastalıkları ve diğer etkinlik özürleri olarak belirlenmiştir. Engellilik kavramı ise sakatlık ve özür nedeniyle bireyin yaşadığı dezavantajları anlatmak üzere kullanılmıştır. Oryantasyon engelleri, fiziksel bağımsızlık engelleri, hareket engeli, mesleki engeller, sosyal oryantasyon engelleri, ekonomik öz yeterlilik engelleri ve diğer engeller olarak yedi grupta ele alınmıştır (WHO, 1980).

Engelliliğin pek çok farklı tanımı bulunmaktadır. "Bu yüzden engellilik kavramını tanımlamak hiç de kolay bir şey değildir. Çünkü engellilik fiziksel bir yoksunluk ya da eksiklik olabileceği gibi aynı zamanda sosyal, kültürel, ekonomik, psikolojik ya da herhangi bir neden de olabilir. Dolayısıyla 'engellilik' kavramı, fiziksel yoksunluktan başka birçok nedene bağlı 'sınırlandırılma' durumunu da ifade edebilir" (Dalbay, 2009, s. 35). Neticede toplumdaki her birey her açıdan bir engelli adayı olarak görülebilir. Engellilik 'sınırlandırma' hali olarak değerlendirildiğinde pek çok bireyin sınırlarını aşamamasından ötürü dışlandığını ve ötekileştirildiğini söylemek mümkün olacaktır.

Köten ve Erdoğan'a göre ise (2014) "engellilik konusu sosyal bilimlerde temel olarak iki biçimde ele alınmıştır. İlk model engelliliği kaynağı bireyde çözümü ise modern tıpta aranması gereken bir 'sorun' olarak görme eğilimindedir. Bireysel ya da tıbbi model olarak anılan bu yaklaşıma göre engelli birey bedeninde var olan bir eksiklik ya da anomali sonucunda 'normal' olandan farklıdır. Bireysel engellilik modeli, engelliliği sakatlık veya hastalık gibi doğuştan ya da sonradan oluşan herhangi bir nedenle bireyin yaşamsal faaliyetlerinde bir kısıtlama olarak görür. Dolayısıyla engellilik bireyin kendisinden kaynaklanan fiziksel, zihinsel ya da duygusal bir durumdur". Yani engellilik durumu sosyolojinin bir konusu olmadan önce, sadece tıbbi bir hasar olarak bireye atfedilmiş bir eksiklik olarak görülmekteydi. Tıbbın bu engel durumuna bir çözüm bulması beklenmekteydi. Doğuştan gelen ya da sonradan yaşanan engel durumlarına tıbbın bir çare bulamaması halinde kişinin kaderi dışlanmak, kendi kabuğuna kapatılmak olmaktaydı. Bu durum engelli bireylerin hastane duvarlarından

dışarı çıkamaması ve sosyal olarak görünürlüklerinin engellenmesi sonucunu getiriyordu.

Engelliler toplum içerisinde azımsanmayacak kadar büyük bir nüfus oluştururken, engelli sayısı da yıldan yıla gittikçe artış göstermektedir. Buna rağmen, tıbbi geleneksel bakış ile engelliler hasta konumundan kurtulamamıştır. Görünürlükleri hastane vb. ortamlar ile sınırlı olduğundan, politikleşmeleri, bir toplumsal hareket oluşturmaları mümkün olamamıştır. Tıbbı-bireysel yaklaşım, engelliliği sadece bireye ait bir hastalık olarak görmekle yetinmektedir. Bu modele göre, engelli bireylerin karşı karşıya kaldığı sorunların nedenleri bireyseldir. Tıbbı-bireysel modele göre, topluma adapte olması gereken bireyin kendisidir. Bu nedenle bireyler hasta ve engelli olmanın dışında toplumda bir konum elde edememektedir. Tıbbi-bireysel yaklaşıma tepki olarak ortaya çıkan yaklaşımlar, engelli bireylerin toplumsal yaşama katılmalarının, siyasallaşmalarının ve kendilerini gerçekleştirebilmelerinin önünü açmaya yardımcı olmuştur. Engelli bireyin normal topluma uyum sağlamasındaysa, izlenecek yol açısından iki farklı yönelim ortaya çıkabilmektedir:

"Bireysel mücadele-bilinç: öncelikle, sakat bireyin bulunduğu talihsiz durumla mücadele etmesi gerektiği vurgulanmaktadır. 'Engelleri aşmak,' 'engel tanımayan' ifadeleriyle sıkça dile getirildiği gibi bireylerin ve onların yakın çevrelerinin her türlü engelleri aşabileceği belirtilirken, sakat bireylerin hayata bakışlarını, 'bilinçlerini' değiştirerek, bulundukları toplumun şartlarına uyum sağlamaları, kendi yollarını çizmeleri gerektiğinin altı çizilmekte ve bu tür bir mücadele gösteren sakat bireylerin yaşam öyküleri örnek olarak kamuoyuna taşınmaktadır" (Şentürk, 2010).

"Toplumsal müdahale mekanizmaları: Çoğu zaman ise sakat birey pasif, madun olarak sunulurken, normal birey ve kurumlar aktif, sorun çözücü olarak varsayılmaktadır. Dolayısıyla sorunun tanımlanmasında dışarıda tutulan 'normal' birey ve kurumlar, bu sakatlık durumunu gidermek veya azaltmak için müdahale edebilen, yetkin birimler ve özneler olarak görülmektedir. Müdahale etmenin tarzı, dışarıdan müdahale eden kişi ve/ya kurumun tutum ve politikasına göre 'tedavi', ' rehabilite etme', 'hayata kazandırma', 'sosyal sorumluluk', 'yardım' ve benzeri farklı tanımlar kapsamında yapılabilmektedir. Nihayetinde, tüm bu müdahale mekanizmalarında sakat bireylerin, normal topluma uyum sağlaması hedeflenmektedir" (Şentürk, 2010).

Engellilik konusunun ele alınışında sosyal belirlenimin etkilerine odaklanmak, ikinci yaklaşımı ortaya çıkarmıştır. “ Sosyal model olarak adlandırılan bu yaklaşım, engelliliği meydana getiren toplumsal etkileri merkeze alır ” (Köten & Erdoğan, 2014). Sosyal bilimler açısından da engelliliğin asıl tanımı sosyal model içerisinde şekillenmektedir. Tıbbi modelin engelliliği kişiden kaynaklı fiziksel yoksunluk, hastalık olarak değerlendirmesi, aynı bireyin toplum içerisinde yaşadığı süreci açıklayamamaktadır. Engelli bireylerin, toplumda yaşadıkları ötekileştirilmeyi, etiketlenmeleri, sosyal dışlanmayı açıklama açısından sosyal model önemlidir. İngiltere’ de sosyal modelin temelleri atılırken, bireyin bedensel ve zihinsel engelinden daha çok toplumun kendisinden kaynaklı oluşan engellerin var olduğu düşüncesi ortaya çıkmıştır. Toplumun normalleştirdiği bedenlerden farklı bir norm dışı bedeni dışladığını ve göz ardı ettiğini söylemek mümkündür. Yani engellilik, zihinlerde oluşturulan engellerle bir sorun haline gelmektedir. “Sosyal söylemde engellilik, aktivite sınırlılığının yarattığı avantajsız durumu yaşayan bireylerin çağdaş sosyal organizasyonlar tarafından göz ardı edilmesi ya da çok az dikkate değer görülmesiyle, bu insanların sosyal hayatın içine girmelerinde, sosyal aktivitelerini sürdürmelerinde gerekli katılımlardan uzak tutulması durumudur” (Barnes, 1998, s. 73).

Engelli bireyin, kendisinden değil, çevreden kaynaklanan nedenlerle engelli hale gelmesi temelindeki bu anlayış, çevresel belirleyenlerin engellileri dışlamaksızın yeniden inşası tartışmalarını beraberinde getirmektedir. (Köten & Erdoğan, 2014, s. 19). Bu noktada engellilerin yaşamını kolaylaştırmak ve topluma adapte olmalarını sağlamak adına kentsel düzenlemeler, sosyal sorumluluk projeleri gibi çözümler üretilmeye çalışmıştır.

Nitekim tarih boyunca engelli olan veya toplumsal normların dışında kalan bireyler sosyal adaptasyonlarının sağlanması yerine göz önünde bulunmamaları için geri plana itilmişlerdir. Ortaçağ’da engellilerin ve toplumsal normların dışında kalanların kapatılmaları söz konusu olmaktaydı. Toplumun tamamen dışarısında kalan engellilerin görünürlüğü bulunmamaktaydı. Modern çağla birlikte, toplumsal hareketlerin ve insani eşitlik haklarının, düşünürler, sosyologlar ve akademisyenler tarafından ele alınmasıyla toplum içerisindeki sosyal bir konum edebilmeleri mümkün olmuştur. Engellilerin bu denli görünür olmasının en büyük etkenlerinden birisi olarak, engelliliği tıbbın kısır

sakatlık döngüsünden çıkartma, engellilerin sosyal konumlarını belirleme ve buna yönelik çözüm arayışı sunma çabasıyla, sosyal bilimlerdeki akademik çalışmalar görülmektedir.

Engelliliğin sosyal politik bir boyut kazanmasında akademik çalışmaların rolü büyük olmuştur. Tıbbın bir hastalık, eksiklik yönüyle ilgilendiği engelliliğin sosyal çıktılarının bugün bile yeterli derecede konu edilmediği görülmektedir. Engellilik sosyolojisi, engelliliği, sakatlık, özürlülük kavramlarından kurtarıp toplumsal hayattaki karşılaşılan sorunlara yönelmeyi sağlamaktadır. Bu noktalarda hala daha pek çok sorunun var olduğunu söylemek mümkündür. Engelliliğin çok yönlü olması, onun karmaşık halinin çözümünü de zorlaştırmaktadır. İç içe geçmiş toplumsal sorunlara birtakım çözümler ancak engellilik sosyolojisine bilimsel dünyanın katkısıyla oluşturulabilmektedir. Engellilik sosyolojisi bir disiplin olarak ele alındığında, toplumun bu dışlanan, etiketlenen kesiminin sosyal hayata entegre olması açısından özellikle Batıda önemli bir yol kat edilmesi sağlanmıştır. Türkiye'de engellilik sosyolojisi çok daha yeni gelişen bir alan olmasına rağmen, engellilerin hukuksal mücadelelerinde, iş olanaklarına sahip olmalarında ve sosyal hayatın içerisinde var olmalarına önemli katkı sağlamaktadır.

Engelin, bireyi norm dışında bırakması, toplumdaki sosyal düzenin içerisinde konumunu 'normallerin' gerisine atmaktadır. Sosyal düzenin yaratıcıları olan 'normal' bireyler, 'norm dışında' kalan engelli bireyleri dezavantajlı olmaları yönüyle sosyal, ekonomik, kültürel yönden de engellemektedirler.

En genel ifadesiyle 'dezavantajlı konum', bazı temel özelliklerinden dolayı yetersiz ya da kısıtlı yaşam koşullarını deneyimleyen bireylerce işgal edilen bir konum olarak tanımlanır. Bu grup içinde yer alanlar toplumun temel kaynaklarına ve hizmetlerine erişemeyen ya da eşit oranda faydalanamayanlardır. Dezavantajlı gruplara dâhil edilen bireylerin sosyodemografik, sosyo-ekonomik, sosyo-kültürel ve sosyo-siyasal özelliklerine göre sosyal ilişkiler, yaşam fırsatları, eşit yaşam koşulları, sosyal

güvence ve haklar açısından olumsuz bir konumda oldukları kabul edilir. Dolayısıyla dezavantajlı kabul edilen bireyler herkesin zihninde ‘özel olarak korunması’ ya da ‘yapısal şartlarının iyileştirilmesi’ gereken kişilerdir (Burcu, 2017).

Sosyal dışlanma, “dezavantajlı birey ve grupların çeşitli alanlarda toplumla bütünleşememesidir. Bu kavram bireylerin toplumun geneliyle tam olarak bütünleşmesinin engellenmesi biçimlerine işaret etmekte ve sosyologlarca eşitsizliğin yeni kaynaklarını göstermek için kullanılmaktadır” (Giddens, 2004, s. 92). Toplumun dezavantajlı gruplarını oluşturan kadınlar ve engelliler ötekileştirilmektedirler. Toplumdaki normlar toplumun kendisi tarafından oluşturulur. Fakat yine toplumun kendisi, içerisinde barındırdığı farklılıkları göz ardı etmekte ve dışlamaktadır. Engelli bireylerin toplumdan dışlanmasına sadece sosyal ya da maddi eşitsizlik sebep olmamaktadır. Toplumsal kodlar ve algılar çoğu zaman daha baskılayıcı bir etki oluşturmaktadır.

Sosyal dâhil etme politikaları ve projeleri ise, sosyal dışlanma karşısında dezavantajlı bireylerin toplumla bütünleşmesinin önündeki engelleri kaldırmak için oldukça önem arz etmektedir (Köten & Erdoğan, 2014). Sosyal dâhil etme kavramını Dünya Bankası, Sosyal Dışlanma ve AB'nin Sosyal İçerme Ajandası’nda (2007) "Yoksulluk riskiyle ve sosyal dışlanmayla karşı karşıya olanların, ekonomik, toplumsal ve kültürel yaşama bütünüyle katılmaları ve içinde yaşadıkları toplumda normal kabul edilen yaşam ve refah standartlarından yararlanmaları için gereken fırsat ve kaynakları kazanmalarını sağlayan süreç” olarak açıklamaktadır.

Engelliler, sosyal dışlanmayı çok boyutlu olarak yaşayan ve sosyal dahil etmeye yönelik uygulamalar her ne kadar artmakta olsa da kalıcı çözümler elde etme yolunda oldukça geride olduğumuz bir grubu oluşturmaktadır. Araştırmalar engellilerin, okul ve iş hayatında uğradıkları ayrımcılığın ve dışlanmanın dünya genelinde çok yoğun olduğunu göstermektedir. Eğitim, istihdam, ekonomik kaynaklara ve kamusal

hizmetlere erişim engellilerin dışlanmaya uğradıkları başlıca alanlar arasında gelmektedir (Köten & Erdoğan, 2014).

"Engellilik sosyolojisinin kuramları en genel olarak engelliliği 'refah devleti, bağımsız yaşam, sosyal baskı, etiketlenme, dışlanma, ayrımcılık, işlevsel olma, güç, engelliliğin meşrulaşması, sosyal inşa' gibi kavramlar odağında incelemişlerdir. Engellilik sosyolojisinin ana akım kuramlarına kısaca bakıldığında, her birinin engelliliği ve engelli birey olmayı sosyal bağlam içinde tartıştığı ve her birinin de kendine özgü çözümlemeleri benimsediği dikkat çekicidir" (Burcu, 2015). Engelliliği ele alan yaklaşımlar arasında makro ve mikro kuramlar yer almaktadır. Y*apısal işlevselci yaklaşım*a göre; toplumu oluşturan yapıların normal bireylerin sahip olduğu değerlerden oluşan bir sistem olması yönüyle, engelli bireylerin olumsuz etkilenmesi söz konusudur. Toplumun en temel yapıları, aile, ekonomi, din ve eğitim gibi bireyi yaşamın içerisinde kapsayan tüm yapısal organlar, normlarla çevrilidir. Bu normlara uyulduğu sürece toplumsal yapılar 'kusursuz' biçimde işlemeye devam edecektir. Fakat normların dışında kalan bireyler, olması beklenen statüleri, işlevleri tamamlayamazlar. Bu nedenle de normların dışında kalırlar. *Yapısal işlevci yaklaşım,* engelli bireylerin tüm bu yapısal normları yeniden düzenleyerek yeniden toplumsal adaptasyon sağlamaları gerektiğini savunmaktadır. Engellilik sosyolojisinde yer alan *çatışmacı yaklaşım* ise; topluma ekonomi temelli bir bakış ile bakmaktadır. Toplumdaki tüm yapıların temelinde ekonomi vardır ve eğitim, din, aile gibi diğer yapılardaki tüm bozuklukların sebebi ekonomide yaşanan eşitsizlikler olarak görülmektedir. Engelli bireylerin, üretim sürecinde yer alamamaları, onların sosyal hayatın içerisinde yeterince özgürleşemeyeceğini ve 'diğerlerine' daha da çok yabancılaşacağını göstermektedir. Bu yaklaşıma göre, engelli bireylere üretimin her alanında yer açılmalıdır. Böylece toplumsal hayata katılımları daha bağımsız ve özgür olabilecektir. Mikro kuramların içerisinde olan *feminist yaklaşım* ise; kadın ve beden çalışmalarıyla önem kazanmıştır. Feminist yaklaşım, engelliliğe kadınlar açısından bakar. Kadınların bedenleri üzerinden toplumsal bir tahakküm altında kalmaları söz konusudur. Ve bedeninde engeli bulunan kadınlar diğer kadınlara göre daha da fazla dışlanmaya maruz kalmaktadır. Engelliliğin

sosyolojik bir kavram olmasını açıklayan tüm bu toplumsal yaklaşımlarda, bedenin sosyal olarak inşası ve beden üzerine sosyal tartışmalar ele alınmaktadır.

Aile çalışmaları içerisinde de engellilik kavramına son yapılan çalışmalarda dikkat çekilmektedir. "Aile araştırmaları, 1990'lı yıllara kadar nicel çalışmalardan yola çıkılarak yapılmıştır. Son yıllarda nitel araştırmalara verilen önem ve ilgi artmıştır. Çocukların yaşadığı hastalıkların ve engelliliğin, aile yaşamı üzerinde ve ebeveynlerin yaşantısında çok önemli etkileri vardır. Ebeveynler engelli bir çocuk sahibi olduktan sonra, değişen aile yaşantısına, yeni rollerine ve sorumluluklarına uyum göstermeye çalışırlar" (Ciğerli, Topsever, Alvur, & Görpelioğlu, 2014). "Engelli için aile, hayati bir birim olurken, diğer taraftan engellinin eğitiminden istihdamına ve sağlık hizmetine kadar birçok konu ailenin fedakarlığı ve çabaları sonucunda yürümektedir. Bununla birlikte engelli bireylere karşı toplumun en küçük birimi olan ailede temel sorunlar baş göstermekte, aile çoğu zaman engellilere karşı koruyucu ve kollayıcı olmaktadır. Kısaca aile 'kalpsiz dünya'da temel sığınak olmaktadır" (Kesgin, 2014). "Özel gereksinimli bir çocuğun aileye katılımı, ailenin yaşam tarzında değişikliklere yol açmakta, travmatik etkiler yaratabilmekte ve ailenin mevcut düzenini olumsuz yönde değiştirmektedir. Konu ile ilgili yapılan araştırmalar özel gereksinimli çocuğa sahip ebeveynlerin normal gelişim gösteren çocuk sahibi ebeveynlere göre daha fazla stres altında olduklarını ve kaygı düzeylerinin daha yüksek olduğunu göstermektedir" (Metin, 2012). Çocuk, "özellikle annenin kişisel başarısı veya başarısızlığı olarak değerlendirildiği, sağlıklı olmayan bir çocuk başarılamayan bir çocuk olduğu için anne çevresi tarafından suçlanabilmekte ve hatta aşağılanabilmektedir. Aileler, çocukları için yararlandıkları hizmet sistemlerinden uzak kalmamak için yeni iş fırsatlarından vazgeçebilmekte; çocuklarına bakmak ya da onlara daha çok zaman ayırabilmek için yarım zamanlı işleri tercih etmek zorunda kalabilmektedirler" (Doğru & Arslan, 2008). Bu durumda ekonomik döngü içerisinde dışlanan kadın olmaktadır.

Bu çalışmanın engelliliğin sosyolojisinden temel alınarak oluşturulmasının amacı, engelli bireylerin toplumdaki dışlanma ve dahil edilme süreçlerinde, çevrelerinde yaşayan aile üyelerinin de aynı dışlanmaya maruz kaldıklarını açıklamak için sosyolojik zemin oluşturmaktır. Sosyal dışlanmayla birlikte, hem engelli birey hem de – bireyin yaşı kaç olursa olsun- 'bağımlı' olduğu kişilerin dışlandığını söylemek mümkün olacaktır. Engellilere yönelik sosyal politikaların gelişmediği ya da gelişmekte olduğu toplumlarda, engelli bireylerin yaşamsal destekleri genellikle hane içindeki kadın tarafından üstlenilmektedir.

1.2. Görünmeyen Emek: Eş ve Anne Rollerinde Sıkışmış Kadınlar

Toplumsal cinsiyet, bugüne kadar kadınlar üzerine yapılmış çalışmaların temel problemlerinden biri olmuştur. "Toplumsal cinsiyet kavramı, kadın ve erkekler arasındaki farklılıkların sadece biyolojik farklılıklar olmadığını vurguladığı gibi, bu biyolojik farklılıkların sonucu olarak ortaya çıkan sosyal ve kültürel değerlerin oluşturduğu farklılıkları işaret etmek için kullanılmıştır" (Dedeoğlu S. , 2000). Cinsiyet kelimesi sosyolojik olarak ya da kavramsal bir kategori olarak kullanılmaktadır ve ona toplumsal bir anlam verilmiştir.

Bütün 'ün toplumsal cinsiyet tanımına göre; toplumsal cinsiyet, genel bir açıklamayla, farklı kültürlerde, farklı zamanlarda ve farklı coğrafyalarda, kadınlar ve erkeklere toplumsal olarak yüklenen roller ve sorumluluklarla ortaya çıkan 'cinsiyet kimlikleridir'. "Toplumsal cinsiyet kavramı, cinsiyet kavramının sınırlılığından, yani cinsler arasında var olan farklılıkları sadece biyolojik temelli olarak tanımlamanın sınırlamasından kurtulmak için kullanılmıştır. Dolayısıyla toplumsal cinsiyet, kadın ve erkekler arasındaki farklılıkların sadece biyolojik farklılıklar olmadığını vurgulamakta ve biyolojik farklılıklar sonucu ortaya çıkan sosyal ve kültürel değerlerin oluşturduğu farklılıklara işaret etmektedir" (Bütün, 2010, s. 11).

Bhasin'e göre, "cinsiyet ile toplumsal cinsiyet arasındaki ayrım, kadınların, erkeklerin hükmü altındaki ikincil konumunu kadınların anatomilerine dayandıran genel eğilimle baş etmek için ortaya kondu. Yıllar boyunca toplumda kadınlara ve erkeklere atfedilen farklı özelliklerin, roller ve statülerin biyolojik olarak (yani cinsiyet ile) belirlendiğine, bunların doğal, dolayısıyla da değiştirilemez olduğuna inanıldı" (Bhasin, 2003, s. 7). Yani cinsiyete bağlı olarak kadın ve erkeğin, nasıl cinsiyet değiştirilemezse, kendilerine verilen rollerin de değiştirilemez olduğu düşünülmektedir. Ataerkil toplumlarda doğmuş bir kadının kaderi, kendisine verilmiş toplumsal rolleriyle belirlenmektedir. Ve her toplumun kendine özgü, değişkenlik gösteren rol kalıpları vardır.

Toplumsal cinsiyet rolleri, bireye daha kendi varlığını keşfetmeye başladığı andan itibaren aile ve toplumun kendisi tarafından aşılanmaktadır. Kız ve erkek çocuklarına sürekli olarak toplumdaki rolleri, cinsiyetçi söylemlerle hatırlatılmaktadır. Toplumsal söylemler ve beklentiler cinsiyete göre farklılık göstermektedir. En temelinde kız çocuklarına mahremiyet kavramı, erkek çocuklarına göre çok daha erken yaşlarda öğretilmektedir. Kız çocukları, kadınlığa ve anneliğe atfedilen rolleri küçük yaşta içselleştirmeye başlamaktadır. Kız çocuklarından oyuncak bebeklerle ve mutfak oyuncaklarıyla oynaması beklenirken erkek çocuğun bunlarla oynaması ayıplanmaktadır. Bunlar yerine erkek çocukların araba, silah gibi oyuncaklarla oynaması beklenmektedir. Bir çocuğun eğlence aracı bile cinsiyetçi kalıplarla belirlenir. Bu kalıplar kadın ve erkeğin hayat boyu davranış biçimlerini ve sosyal konumlarını etkilemektedir.

Ataerkil toplumlarda kadınlardan yumuşaklık, nezaket, ilgi gösterme, çocukların bakımını yapabilme ve itaat etme gibi niteliklere sahip olmaları ve bunları mükemmelleştirmeleri; erkeklerden ise güçlü, kendine güvenen, mantıklı ve saldırgan olmaları beklenir. Kız çocuklarından ağırbaşlı, anaç, duygusal ve uysal olması beklenirken, erkek çocuklarından aksi yönde bu özeliklerin bastırılması beklenilmektedir. Böyle cinsiyetçi rollerle çevrelenmiş bir dünyadaki kadın, anne ve eş konumuna geldiğinde, içinde bulunduğu konum daha da griftleşmektedir. Kadının uysal, anaç olmasının beklenmesi, kadının ev ile özdeşleştirilmiş olmasıyla ilgilidir. Buna bağlı olarakta "erkek evin ekmeğini kazanmakla ve ailesinin geçimini sağlamakla yükümlüyken, kadın annelik, bakım ve beslenme gibi temel ev içi faaliyetlerden sorumludur" (Dedeoğlu S. , 2000, s. 157). Aile içerisinde toplumsal cinsiyete bağlı işbölümünde kadın ve erkeğin rolleri de belirlenmektedir. "Erkekler ev halkının reisi, ekmeği kazanan, mülkiyetin sahibi ve yöneticisi, siyasette, dinde, iş ve meslek hayatında aktif yer alanlar olarak kabul edilir. Diğer yandan kadınlardan çocuk doğurmaları ve yetiştirmeleri, hasta ve yaşlılara bakmaları, tüm ev işini yapmaları vs. beklenir ve kadınlar bu doğrultuda eğitilir" (Bhasin, 2003, s. 12). Buna göre, bir kadının asli görevi, iyi bir eş ve iyi bir anne olabilmesi sayılmaktadır.

Hindistanlı feminist Vasanth Kannabiran, toplumsal cinsiyet konulu bir seminerde şöyle demiştir: "Kadınların çocuk yetiştirmesinin çocuk doğurmak kadar doğal ve kalıtımsal olduğu varsayılıyor. Ve bu sadece ürettiğimiz çocuklarla da kalmıyor; sevginin ya da anneliğin içimizde oturmuş, ihtiyacı olan herkese akmayı bekleyen bir nehir olduğu sanılıyor" (Aktaran, Bhasin, 2003). Böylece kadınlıkla annelik rolleri, birbirinin içine geçmiş iki kavram olarak ayrışması oldukça zor bir hal almaktadır. Zihinlerde ve toplumsal yaşamın gerçekliğinde kadının, kadın olması dolayısıyla tüm yaşamı boyunca kendisinden beklenen 'anne' rollerini taşıması beklenmektedir. Anne gibi davranmak kız çocuklarına yetiştirme çağından itibaren verilen bir terbiye ile içselleştirilmektedir. Kadınların annelik duygusunu içselleştirmesindeki en büyük etken, içgüdülerinin dışında toplumsal cinsiyet rollerinin vermiş olduğu baskılanma olduğu görülmektedir. Rolü ve sorumlulukları bakımıyla annelik, kadının sonsuz bir biçimde içinde sakladığı yegâne, biricik duygu olarak görülmektedir. Oysa kadının fizyolojik olarak çocuğu dünyaya getirmesi dışında, babadan farklı bir yanı yoktur.

Nitekim Bhasin 'in de dediği gibi, "çocuk doğurmak, yalnızca kadınların çocuklara bakabileceği ya da bakması gerektiği anlamına gelmez. Erkekler de bakım işini gayet iyi yapabilir. Dolayısıyla yalnızca kadın ya da erkek bedenine sahip olmakla, özelliklerimizin, rollerimizin ya da kaderlerimizin ister istemez belirlenmesi söz konusu değildir. Fakat gerçekte neyin doğal ve neyin sosyal olarak yapılandırılmış olduğunu saptamak oldukça güçtür; çünkü çocuk doğar doğmaz, toplum ve aileler toplumsal cinsiyetine göre çocuğu yetiştirmeye başlarlar" (Bhasin, 2003, s. 10). Bunun yanında anne olmanın kadına yüklemiş olduğu roller, onun statüsünü de belirlemektedir. Kadın, bu durumda eşine ve çocuğuna harcadığı emek kadar var olmaktadır. Kadın, sağlıklı bir çocuk doğurup, kendisinden beklenen ev-içi hizmetleri yapması beklenmektedir. Ancak bu vazifeleri kusursuz yerine getirdiğinde mükemmel eş, mükemmel bir anne, mükemmel bir ev kadını sıfatlarını kazanacaktır. Tüm bu sorumlulukların hepsi bir emek türüdür. Fakat bu emeğin ücret olarak bir karşılığı yoktur. Modern kapitalist toplumlarda bile tüm kadınların ev kadını olduğu varsayımından yola çıkarak tüm ev işleri ve evdeki bireylerin bakımı kadının sorumluluğundadır.

Modern öncesi ve sonrası döneme kadın perspektifinden bakıldığında da yine kadınların ev ve ev içi hizmetlerle ilgilendiği görülmektedir. "Kapitalizm öncesi ataerkil toplumda, *ev ve aile,* tarım ve zanaat üretiminin merkeziydi. Kapitalizmin gelişmesiyle üretimin toplumsallaşması, merkezi olarak *fabrikada* örgütlendi. Yeni üretim merkezinde, yani fabrikada çalışmaya başlayanlara bir ücret verildi. Dışlananlar ise ücret alamadı. Kadınlar, çocuklar ve yaşlılar, ailenin onların *toplumsal ve gerekli olarak kabul edilen* emeğine bağımlı olmasından kaynaklanan göreli bir güç kaybına uğradılar. Kadınların, çocukların, yaşlıların ve hastaların, yani özetle herhangi bir ücret almayanların tüm finansal sorumluluğunun yükü erkeklerin omuzlarında oldu. Bu kesin işbölümüne bağlı olarak, erkekler ataerkil ailenin despot reisleri haline geldikçe, kadınların, çocukların ve erkeklerin deneyimi bizim (kadınların) de miras aldığımız haliyle giderek daha da çelişkili bir deneyim olmaya başladı" (Costa, 2014). Kapitalizmin ataerki ile el ele vermesi kadınların ücretli emek piyasasında adil biçimde yer alamamasına sebep olmuştur. Kadınlar, ataerkil zihniyete ve kapitalizmin çıkarlarına kurban edilmektedir.

Feminist kadın aktivistlerin de katkısıyla, ev içi/karşılıksız kadın emeği sorgulanmaya başlanmıştır. Kadınların toplumsal cinsiyet eşitsizliği bağlamında emek yönünden uğradığı haksızlıklar ele alınmaya çalışılmıştır. Feminist teoriye göre karşılığı olan işler kamusal alanda kendisini gösteren erkeklere verilirken, hiçbir karşılığı olmadan hane içindeki işler kadına zaten yapması gereken bir sorumluluk gibi verilmiştir. Feminist literatürde, kadın emeğine ilişkin söz konusu tanımların detaylandırılmasında odağa 'görünmeyen emek' kavramsallaştırması oturtulmaktadır. Görünmeyen emek her hangi bir maddi karşılığı olmayan içselleştirilmiş olarak yapılan emektir.

Kadınların hane içerisinde ortaya koyduğu emeğin maddi olarak tutarlı bir karşılığı yoktur. Kadınlar her gün yaptıkları yemek, temizlik, ütü, çocuk bakımı gibi işlerde herhangi bir fayda sağlama amacı gütmemektedir. Nitekim ataerkil kodlar, bu işlerden kadını sorumlu tutmuştur. Kadınlara bu işler yerine getirmeleri gereken

zorunluluklar olarak öğretilmektedir. Karşılıksız emek kavramından da anlaşılacağı gibi kadına ait olan tüm 'gönüllü' ya da kadına toplum tarafından verilmiş ev içi 'zorunluluklar' ücretsiz emeği oluşturur. Kadınların ev içerisinde kendi öz ihtiyaçlarını harcamak için kullandıkları zaman dışında tüm işler ücretsiz emeğin bir parçasıdır. Çocuk bakımı, temizlik gibi eve ait herhangi bir aktivite karşılıksız emeğe dâhildir.

Fakat cinsiyetçi hane içi rollerin paylaşılması durumuna dayanarak kadın, ev içerisinde olması ve işleri yürütmesi beklenen kişidir. Dolayısıyla ev işlerinin tümü karşılığı bir meta olmadan yapılan işler olduğu için 'gönüllülük' içinde yapılıyor gibi görünmektedir. Belli bir ücret olmadan yapılan hane içi işler kadına 'ev kadını' statüsünü de vermektedir. Bir ücret karşılığı yapılan işlerin erkeğe, ev işleri, evdeki çocuk ve yaşlı bakımlarının kadına ait olduğu görülmektedir.

Gülnur Savran'a göre; "kadınların karşılıksız emeğinin üç temel özelliği vardır. İlki ve en temeli, karşılıksız emek, 'görünmeyen emek'tir. Bu emeğin görünmez olmasının üç temel nedeni vardır: *i) doğallaştırılmış emek*tir. Ev içindeki ilişkilere ve pratiklere kadınların doğalarının bir parçası olarak bakılır ve bu işlere kadınların 'doğal olarak' yatkın oldukları düşünülür. *ii) miktarı belirlenemez.* Evde yapılan işlerin belirlenmiş bir zamanı yoktur. İş zamanı ile dinlenme zamanı iç içe geçmiştir. *iii) karşılıksızdır.* Kadınların ev işlerini yapmak ve aile üyelerinin bakım, sağlık ve refahını sağlamak için harcadıkları emeğin karşılığı yoktur" (Savran, 2008, s. 11).

Karşılıksız emek, kadının emek piyasasının içerisinde olmasını engellemektedir. Kadınların hane içerisinde her gün yaptıkları tüm faaliyetler emek piyasasının içerisinde bir karşılığı olan işlerdir. Fakat ev kadınlığı bir meslek olarak görülmemektedir. Oysa ki bir ev kadınının yaptığı temizlik yapmak, çamaşır yıkamak, ütü yapmak, yemek yapmak, çocuk bakımı ve hasta bakımı gibi faaliyetler ücret karşılığı da yapılmaktadır. Ancak bu işler ev kadınları tarafından yapıldığında, ekonomik bir karşılıkları olmamaktadır.

Bu noktada ele alınması gereken, konu kadınların karşılıksız emek zamanlarının değişimi ve hane içindeki iş yükünün, ücretli işte çalışıyor olsa bile kadın üzerinde olmaya devam etmesi sorunudur. Bu noktada karşımıza toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin getirdiği sonuçlar çıkmaktadır. Kadın ve erkek ücretli işte çalışıyor olsalar dahi evin tüm işleri kadının görevi olarak sayılmaya devam etmektedir. "Tam zaman ev kadınları bütün zamanlarını karşılıksız emek için harcarken, ücretli olarak istihdama katılan kadınlar zamanlarını iş ve ev arasında paylaştırmak durumunda kalmaktadır. Bu durum kadınlar açısından 'ikinci vardiya' veya 'ikili iş yükü' olarak adlandırılmaktadır (Urhan, 2016, s. 125).

Modern topluma geçişin aşamaları ve feminist çalışmaların toplumu yönlendirmeleri düşünüldüğünde kadınların iş hayatının içerisinde olması hızlanmıştır. Ancak bu durum 'ikinci vardiya' diye adlandırılan yeni bir olgu ortaya çıkarmıştır. Bu, kadınlar her ne kadar para kazanıyor da olsa toplumsal cinsiyet rollerinden kaçamadığı anlamına gelmektedir. Hane içi işlerin cinsiyetle bağdaştırılması, ücretli işte çalışan kadına bir de evin içindeki işleri yapma zorunluluğu getirmektedir. Bu durumda kadın ücretli işte çalışan erkeğe göre iki kat daha fazla yorulmaktadır. Kadının bu 'iki vardiyası' aile içerisindeki rollerin tekrar gözden geçirilmesine ve aile içerisindeki dinamiklerin değişmesine yol açmaktadır. Bu değişim çok yavaş bir şekilde de olsa, ev içi emeğin, ücretli işte çalışan kadınla erkek arasında paylaşılması yönünde adımlar atılmasını getirmektedir.

Kadınların iş hayatına girmesiyle ve tabi ki aynı zamanda hane-içindeki 'görevlerine' devam etmesi aile yapısında da değişikliklere yol açmıştır. "Aile, var olan belli bir biçimdeki cinsiyet rollerinin ve ilişkilerinin sonucu ortaya çıkan toplumsal cinsiyet ideolojisinin yeniden üretildiği ve geliştirildiği alanın maddi çerçevesini oluşturmaktadır". (Dedeoğlu S. , 2000, s. 141). Buna bağlı olarak da aile üzerine yeni ekonomik modellerin gelişmesini sağlayan bu durum kadınların istihdam edilmesiyle farklı feminist iktisadi teorilerin doğmasını sağlamıştır. Dedeoğlu, kadın emeği ve aile üzerine yaptığı çalışmada (Dedeoğlu S. , 2000, s. 139-170); kadın emeğinin feminist

teorilerin konusu olmanın yanında iktisat alanının da ilgilendiği bir konu haline geldiğinden söz etmektedir. Sosyal bir kurum olan ailenin, kadınların iş hayatında olmasını şekillendiren ve kadının emeği karşılığında para kazanmasının da aile içerisindeki iktisadı şekillendiren bir durum olduğunu açıklamaktadır. Çalışmada, hane içindeki rollerin paylaşımının toplumsal cinsiyete bağlı olarak değiştiği vurgulanmaktadır. Dedeoğlu, aile üzerine oluşturulan ekonomik modelleri neo-klasik, pazarlık ve kolektif modeller olarak üç başlıkta incelemiştir.

Tüm bu modeller aile gibi sosyal bir kurumun ekonomik temellendirmelere dayanarak nasıl devamlılığını sağladığını anlamak üzerine açıklanmaktadır. Türkiye'de aile yapısı ve toplumsal cinsiyetin açıklandığı bölümde, kadın ve erkeğin sadece biyolojik özellikleriyle değil sosyal yapı içerisindeki konumlarında da oluşan farklılıklardan bahsedilmektedir. Türkiye'de kadınların işgücüne katılımının az olmasına ilişkin, piyasadaki talebin azlığı, sosyal değerlerin katılığı ve toplumsal cinsiyete bağlı ideolojinin yanı sıra, toplumdaki kadınların sadece ekonomik sıkıntıların baş göstermesi ile iş hayatına girmeleri sebep gösterilmiştir. Sadece ekonomik zorluklarla savaşmak için kadınların iş hayatına girmesi, "hiçbir zaman kadınla erkek arasında sosyal bir eşitlik ve iş tatmini sağlamayacağını ve tam da tersine organize olmamış işgücünün marjinal doğasından dolayı, kadınların daha da çok sömürüye maruz kalacaklarını göstermektedir" (Şenyapılı, 1981).

Dünyadaki cinsiyet eşitsizliğine bağlı hane içi işbölümüne bakıldığında, Amerika Birleşik Devletleri gibi ülkelerde, sadece kadının ev işlerinden sorumlu olduğu düşüncesinin yavaş yavaş azaldığı görülmektedir. Araştırmalar erkeklerin para kazanması, kadınların ise ev işlerinden yükümlü olması algısının çözülmekte olduğunu göstermektedir. Fakat kültürel ve sosyal kodların kısa zaman içerisinde değişmesi ve yerini cinsiyet eşitliğine bırakması mümkün olmamaktadır. Oranlara bakıldığında kadınların ev ve çocukla ilişkilendirilmeleri azalmış gibi görünse de bu bakımları üstlenmek konusunda erkeklerin hala istekli olmadıkları görülmektedir. Erkek egemen düşünce yapısının kadının ilk görevini ev içi sorumlulukları olarak görmesi, bu işleri

paylaşmada da sorunlar çıkmasına sebep olmaktadır. Nitekim "ev işlerine yardım eden erkekler bile erkeğin çalışmasının kadınınkinden önemli olduğuna inanmaktadır" (Hochschild, 2012). "Türkiye'de ise 2010 yılında yapılan aile değerleri araştırması, kadının çocuk bakım ve ev içi rollerini ön plana çıkaran geleneksel değerlerin yerini erkeği de ev işlerinden sorumlu tutan bir yargının almaya başladığını göstermektedir. Ancak değerlerde görülen bu değişimin, anlam/değerler boyutundan davranışa dönüşüm hızı daha yavaştır" (Başak, Kıngır, & Yaşar, 2013). Türkiye'de yapılan araştırmalara bakıldığında ataerkil yapıya ait düşünce kalıplarının kırılmasının oldukça zor olduğu görülmektedir. Kadınların işgücü piyasasındaki oranı erkeklere göre daha düşük kalmaktadır. Dolayısıyla evde ve ücretli işte çalışan kadınların eşitlik arayışları daha zayıf olmaktadır.

Hochschild ve Machung'un "eşlerin, günlük yaşamlarında ikinci vardiya ile yakından ilgili toplumsal cinsiyet ideolojisi ile bağlantılı olarak üç farklı davranış biçimi sergilediklerini ortaya koymuştur: geleneksel, geçiş süreci ve eşitlikçi" (Hochschild, 2012, s. 15-16). Buna göre, kadınların hem iş yaşamında çalışıp hem de evdeki ev işlerini yapmasının bir sorumluluk olduğunu düşünenler geleneksel davranış biçimi sergilemektedir. Geleneksel davranış biçiminde erkek işiyle ve kazandığı parayla statü kazanır. Geçiş sürecindeki davranış biçimleri ise, hane içindeki bazı sorumlulukların, tıpkı erkek gibi ücretli bir işte çalışıyor olsa bile kadına ait olduğunu savunmaktadır. Bu süreçte bir belirsizlik söz konusudur. Eşitlikçi davranış biçiminde ise kadın ve erkek ev içerisindeki tüm sorumlulukları eşit biçimde paylaşmaktadır. Savran'a göre ise, "Türkiye'de kadınların ücretli işlerde daha çok çalışmaya başlamalarıyla birlikte erkeklerin daha çok ev işi yaptıkları ve kadınların paylarına düşen bakım ve ev işlerinin azaldığı ise gerçekle bağdaşmamaktadır. Çeşitli çalışmalardan çıkan sonuçlara göre kadınların daha çok istihdam edilmesi eşler arasındaki iş bölümünü değiştirmemektedir" (Savran, 2009, s. 23).

Claudia von Werlhof ‘un ev kadını tanımlaması, eşlerine ve çocuklarına köle olmuş, emeğin her türlüsünü hane içerisinde yapmasına rağmen yaşama ve barınma ihtiyaçlarının dışında köleden bir farkı olmadığını söylemektedir. “Malların kraliçesi yani para, kocanın cebine girer, fakat karısına yaptığı iş karşılığında para ödenmez. Koca eşine yalnızca yiyecek ve barınak sağlamakla yükümlüdür; ancak bunları bir köle için de yapmak zorunda kalacaktı. Ev kadınının çalışma saatleri, çalışma koşulları, tatil ve izinleri bir sözleşmeyle karara bağlanmaz; evlilik sözleşmesi, iş sözleşmesiyle kıyaslanamaz. Grev hakkı yoktur, ev kadınlarının bir dayanışma örgütü yoktur; aksine kadınlar bireyselleştirilmiş ve birbirlerinden ayrılmıştır” (Werlhof, Mies, & Thomsen, 2008).

Kadının evde harcadığı emeğin ne kadar vazgeçilmez değerde olduğu açıkça belli iken kadınların içselleştirdikleri bu rolleri bakım emeğiyle veya duygusal emekle ilişkili olduğunu söylemek mümkündür. Kadınlar içselleştirdikleri görevleri hayatta bir statü olarak kullanmak zorunda kalmaktadırlar. ‘Daha iyi bir anne, daha iyi bir eş, daha iyi bir kız evlat’ olarak kendilerini konumlandırma çabaları kolektif bir dayanışma içerisinde olmayı da engellemektedir. Ataerkil toplumlarda, her kadın kendisine yüklenen kadınlık rollerini en iyi şekilde yerine getirmeyi gönüllü olarak kabul etmiş görünmektedir.

Bakım emeğinin iki türlü anlamı olduğu söylenebilir: kadınlar bakım yaptıkları fertlere karşı ortaya koydukları eylem bir yana duygusal olarak da emek harcarlar. Ev içerisindeki çocukların, yaşlıların ve engellilerin bakımı onlara karşı duygusal bir bağ kurmayla içsel bir hal almaktadır. Kadınlar kurdukları duygusal bağla birlikte vicdani bir sorumluluğu tamamlamanın tatmini içerisinde olmaktadırlar. Yaşlıya, çocuğa ve hatta erkeğe hizmet etmek duygusal bir tatmin boyutu yaşatmaktadır. Bu noktada yapılan işler duygusallaşır ve piyasa değeri olan emekten uzaklaşır.

Ev-içi ücretsiz kadın emeğinden söz ederken duygusal emeğin önemini atlamamak gerekir. Pek çok kadın çocuk bakımını, hasta ve yaşlı bakımını duygusal tatmin aracı olarak gördüğü için yapmaktadır. Gerek kültürel değerlerin gerekse dini değerlerin getirisi olarak, çocuk, yaşlı ve hasta bakımı kadınlara emanet edilmişçesine duygusal bir bağ kurarak emek ortaya koyarlar. Nitekim Bütün'ün bakım emeği tanımında, "bir bireyin karşısındaki kişinin refahını ve iyiliğini sağlamak ve onun ekonomik ve sosyal yaşama katılını yeniden üretmek amacıyla yürütülen etkinlikler olduğundan söz edilmektedir" (Bütün, 2010, s. 11).

Bu çalışmada, engelli çocuğa sahip kadınların hem eş hem anne rolleri içerisinde sıkıştırılmış hayatları konu alınmaktadır. Yukarıda da bahsedildiği gibi kadınların aile içerisindeki 'verili' yazgının, engelli çocuğa sahip kadınlarda daha içselleştirilmiş olduğu görülmektedir. Engelli çocuğa sahip annelerin duygusal emek veya bakım emeğini, kadın olmaları sebebiyle tamamen kendilerine görev edinmiş oldukları görünmektedir. Bu durumda, engelli bakımı yapan kadınların, diğer kadınlardan farklı olarak çok daha duygusal bir açıdan emek ortaya koyduğunu söylemek mümkündür.

1.3. Marxist Kuramda Kadın Emeği

Marxist kuramın temel kavramları içerisinde üretim, emek, yeniden üretim, toplumsal yeniden üretim yer alır. "Maddeci anlayışa göre, tarihteki egemen faktör, son tahlilde, maddi hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Ama bu üretim ikili bir tabiata sahiptir. Bir yandan, yaşam araçlarının, beslenmeye, giyinmeye, barınmaya yarayan şeylerle bunların gerektirdiği aletlerin üretimi; öbür yandan bizzat insanların üretimi, türün üremesi. Belli tarihsel dönem ve belli bir ülkedeki insanların içinde yaşadıkları toplumsal kurumlar, bu iki türlü üretim tarafından, bir yandan çalışmanın, öbür yandan da ailenin erişmiş bulunduğu gelişme aşaması tarafından belirlenir." (Engels F. , 1971). Bu noktadan bakıldığında aslında tarihin ilerlemesi, erkeğin yaşamsal aletleri üretmesi ve kadının türün devamını sağlamak için üremesine bağlıdır. Bu bağlamda Marxist düşüncede emeğin ortaya çıkması için kadın ve erkeğin üretim döngüsü içindeki

konumları da belirlenmiş olmaktadır. Nitekim kapitalizmin varlığını devam ettirmesi içinde, evlilikler olmalı, çocuklar doğmalı, beslenip bakılmalı, daha sonra onlar da kapitalist döngü içinde yerlerini almalıdırlar. Yani doğumlarla, doğan çocukların beslenip büyütülmeleri ile aileleri tarafından sosyalleştirilmeleri ile emek gücü yeniden üretilmelidir. Bu bağlamda yeniden üretimin sağlayıcısı ve emek gücünün döngüde devamını sağlayacak olan kadın olarak görülmektedir.

Kadının konumuna ilişkin Marxist bir çözümleme, verili bir toplumun, tarihsel koşulların gerektirdiği toplumsal ihtiyaçlarını nasıl karşıladığı sorusuna dayanmalıdır. Maddeci görüş, üretimin ve üretimden sonra da ürünlerin değiş tokuşunun (mübadele) bütün toplum düzeninin temeli olduğu; tarihte ortaya çıkan her toplumda, ürünlerin bölüşümünün ve onunla birlikte sınıflar ya da katmanlar biçiminde sosyal bölünmenin, neyin nasıl üretildiğine ve üretilenlerin nasıl değişildiğine bağlı olduğu önermesinden yola çıkar. Buna göre, bütün toplumsal değişimlerin ve politik dönüşümlerin son nedenleri, insanların kafalarında, ebedi gerçeğe ve adalete olan ve gitgide büyüyen inançlarında değil, üretim ve değiş tokuş biçimindeki değişmelerde aranmalıdır; bunlar, ilgili çağın felsefesinde değil, ekonomisinde aranmalıdır (Engels F. , 1979, s. 77-78). Marxizm de toplumun temel inşası ekonomi üzerinedir. Bütün sistemler, ekonominin üzerine kurulmuştur. Üretim araçlarını elinde tutanların ve tutmayanların mücadelesi tarihin akmasını sağlayan yegâne şeydir. Yani üretim ilişkileri toplumdaki sınıfların ortaya çıkmasını sağlayan etkendir. Bu durumda sosyal sınıflar ve tabakalaşma, ekonominin sosyal yaşamı dönüştürdüğünü göstermektedir. Tabakalaşmanın ve sınıfların çeşitleri vardır. Fakat bunlar Marxizm de hiçbir zaman kadın- erkek olarak ayrılmamıştır.

Naiman'a göre; cinslerin eşitsizliğinin ana nedeni sınıflı toplumdur ve kadının konumunun çözümlenmesi nesnel ilişkilerin incelenmesine dayanır. Öznel etkenin önemli rolünü kavramamıza karşın, buna birincil etken olarak bakılmıyor. Kadınların düşünceleri, duyguları, değer yargıları ve egemen kadın imajı, kadının durumlarının anlaşılması ve sonunda değiştirilmesinde önemli bir rol oynar; ama Marxistler için, bu

öznel etkenin bizzat her toplumun nesnel koşullarından doğduğu açıktır (Naiman, 1988, s. 17-18). Naiman'dan da açıklandığı üzere Marxistler kadının cinsiyet eşitsizliğine uğradığını, konumunun erkeğin konumundan aşağıda kaldığını ve kadının rolünün sistem içerisinde aslında çok önemli bir noktada olduğunu bilmektedirler. Fakat Marxistlere göre, tüm bu cinsiyetçi eşitsizler sınıflı toplum olmanın bir sonucudur. Öznel olarak kadını ve erkeği çözümlemenin yolunun yine nesnel olan toplumdaki sınıfları çözümlemekten geçtiğini vurgulamaktadırlar.

Marxizm'de toplumsal yapının ve tarihin devamını sağlayan üretimin en temel dayanağı emek gücünü anlamak adına belirli kavramlara bakmak gerekmektedir. "Ücret; belirli bir emek-zamanı karşılığında ya da belirli bir işin yapılması karşılığında kapitalist tarafından ödenen para tutarıdır" (Marx, 2012). Yalın emek gücünün üretim maliyeti, işçinin varoluş ve üreme giderlerinden oluşur. Bu biçimde belirlenen ücrete, asgari ücret denir.

Marxizm de kapitaliste asgari ücret karşılığı emek satan emekçiler kadın ve erkek olarak cinsiyete ayrılmamaktadır. Marxist kuramda sadece kadının ekonomik koşullarla, üretim araçlarıyla ilişkisi ele alınmaktadır. Kadının erkekle olan değil ekonomik sistemle olan sorunlarından bahsedilmektedir. Hartmann'a göre " Marxizm'in kategorileri cinsiyet körüdür". Barret'e göre de yine aynı şekilde "Marksizm sömürü ve ele geçirme ilişkileri etrafında oluşturulmuştur, ancak bu sömürü ve ele geçirmenin temellendiği kavramlar doğrudan sömürenlerin ve emeği ele geçirilenlerin toplumsal cinsiyetini işaret etmemektedir. Dolayısıyla kapitalizmin Marxist bir analizi 'toplumsal cinsiyet körü' olarak ifade edilebilecek kategorilerle hareket etmekte ve emek ile sermaye arasındaki temel bir çelişkiyi idrak etmektedir" (Barrett, 1980). Marksist teorinin büyük eleştiri alan taraflarından biri, emeği ortaya koyanların cinsiyetlerini ayırmamış olmasıdır; teoriye göre kadınların da erkeklerin de hatta çocukların da aynı derecede ezildiğini ve sömürüldüğünü söylemek mümkündür.

Marxizm'e göre tüm toplum iki sınıfa ayrılmıştır: burjuvazi ve proletarya. İşçi sınıfını kadın, erkek olarak ayrı ayrı değerlendirmemektedir. Yapısalcı Marxizm'de her zaman alt yapıların üst yapıları belirlediği savunulur. Ekonominin altyapıyı oluşturması, tüm üst yapıların da ekonominin üzerine inşa edildiği anlamına gelmektedir. Marxizm'in cinsiyet eşitsizliği gibi toplumsal bir sorunu ekonomi perspektifinde değerlendirmesi oldukça dar bir anlam ifade etmektedir. Oysaki "işçiler, bir yandan cinsiyetçiliğin yok edilmesinde sınıf olarak en çok kazancı olanlardır, öte yandan da nesnel olarak, cinslerin eşitsizliğini doğuran ve yeniden üreten ilişkileri değiştirme olanakları vardır" (Naiman, 1988, s. 17). Yani sınıflar ortadan kalksa bile cinsiyet eşitsizliği üzerinden yeni bir sömürü ortaya çıkması muhtemel olacaktır. Sınıfların ortadan kalkması üretim ilişkilerindeki eşitsizliği kaldırabilir fakat cinsiyet üzerinden kadınları erkeklerin denetimi altından kurtarması oldukça zordur. Cinsiyete dayalı işbölümü ataerkil yapının koşullarında gelişir. Kökleşmiş ve içselleştirilmiş bir yapıyı işçi devrimiyle ortadan kaldırmak pek mümkün olmayacaktır.

"Marksizmde, insanı insan yapan, kendi geçim araçlarını üretmesidir. İnsan, doğayı bilinçli olarak dönüştürme ve kullanma süreci içinde üretici faaliyetlere girişerek kendini yaratır. Kadınlar ve erkekler olarak insanlar, üretim yoluyla toplumu yaratırlar ve toplum tarafından biçimlenirler. Tarihi ilerleten maddi güçler, toplumsal hayatın üretimi ve yeniden üretimidir. Dolayısıyla, birey ve toplum ilişkisi Marksizmde tek yanlı ve basit değil, karmaşık ve diyalektiktir" (Çakır, 2008).

Savran, Marx'ın yeniden-üretimin bir başka anlamı olan hâlihazırda faal olan emek gücünün yeniden üretimini inceleme dışı bırakmasını ve bu görevi işçilerin hayatta kalma ve üreme dürtülerine bırakmasını eleştirir. Diğer üretim sistemlerinden farklı olarak bu yeniden-üretimin sermayenin denetimi ve katkısı dışında gerçekleşmesi özel bir koşuldur ve de anlaşılması cinsiyete bağlı işbölümünün rolünü zorunlu olarak tahlilin içine katmayı gerektirir (Memiş & Özay, 2011, s. 6).

Kadın emeğinin, Marxist teoriler içerisinde yer almamasının alt sebeplerinden biri kadınların kapitalizme geçiş sürecinde, toplumsal ve kültürel sebepler sonucunda, emek piyasasında görünürlüğünün devamlı olmamasından kaynaklandığı söylenebilir. Kadınların emek piyasası içerisinde yer almaları, ancak erkeğin işsiz kalması ya da ailenin giderlerini yeteri kadar karşılayamadığı gibi durumlarda mümkün olmuştur. Kadın yine erkek egemen üretim sisteminde yan rolü almıştır. "*Bazı kuramcılar,* kadınların emek piyasasına katılımları ve bu piyasada ikincil konumlarını açıklayabilmek için Marx'ın 'yedek sanayi ordusu' kavramına başvurdular. Marx için bu yedek ordu, çalışmakta olan işçilerin ücretleri ve çalışma koşulları için pazarlık yapabilmesini önleyen, bu anlamda çok işlevsel bir araçtır. İşveren, daha yüksek ve daha iyi çalışma koşulları talebiyle kendisine başvuran işçilerin bu taleplerini geri çevirmek için kendilerinin sahip oldukları işleri yapmaya hazır birçok işsizin dışarıda beklemekte olduğunu iddia eder. İşte bu kurama göre, kadınlar, bu yedek sanayi ordusunun bir bölümünü oluştururlar" (Ecevit, 2013).

Bu bağlamda Marxist feminist kuramın Marx'ı temel alarak yorumlanmış olması, kadınların emek yönünden uğradıkları eşitsizlikleri anlamlandırma adına önemlidir. "Marksist feministler kadının ezilmesini sermaye ilişkileri ile açıklama eğilimindedirler. Marksist feministlerce kadınların ezilmesi, kadınların erkeklerle ilişkisinden çok, kadınların sermayeyle ilişkisi üzerinden tarif edilmektedir. Kadınlar işçi sınıfının bir kesimi olarak tanımlanmakta, kadınlarla erkekler arasındaki ilişki, işçilerin sermayeyle ilişkisi çerçevesinde ele alınmaktadır. Buna göre kapitalizmin ilgası, kadınların kurtuluşunu da getirecektir" (Dedeoğlu & Öztürk, 2016).

Heidi Hartmann, Marxizm'le feminizmin evliliğinin, kocanın karıyla evliliği gibi olduğunu söyleyerek Marxist feminizmin ilk adımını atmıştır. Hartmann kadın sorunu hiçbir zaman 'feminist sorun' olmadığını söylemektedir. Marxist feminizmin sorun olarak ortaya koyduğu şey, erkeğin kadın üzerine kurduğu hâkimiyettir.

Hartman'a göre (2006); Marxist teorinin temelleri atılırken kapitalizme karşı eleştirilerde kadın konusu ele alınmamıştır ya da yetersiz kalmıştır. Kapitalist sistemle birlikte kadınların maruz kaldıkları cinsiyet eşitsizliğine dayalı iş bölümü artarak devam etmiştir. Ataerkil yapının meşrulaştırdığı bu eşitsizlikler kapitalimin yok olması kadar güç görünmektedir.

Patriarka, en genel anlamıyla ataerkillik, kadınlar üzerindeki erkek hâkimiyeti anlamına gelmektedir. Hartmann'ın patriarkayı "erkekler arasındaki, maddi bir temeli olan ve hiyerarşik olsa da, onların kadınlar üzerinde hâkimiyet kurmalarını sağlayacak dayanışma ve karşılıklı bağımlılığı da yaratan ya da kuran, toplumsal ilişkiler dizisi olarak" tanımlamıştır (Hartmann, 2006). "Feministler, hanedeki sömürünün kapitalist bir sömürü değil patriarkal bir sömürü olduğunu söylemişler ve kapitalist ile patriarkal ilişkilerin bir arada var olduğunu, ev içinde ve ücretli emek piyasasında var olan toplumsal cinsiyet eşitsizliğini devam ettirmek üzere bu iki sistemin eklemlendiğini iddia etmişlerdir" (Gardiner, 2011).

Tezcek ve Polat'ın yaptığı alan araştırması olan 'Ev İçindeki Fabrikanın İşçileri' çalışmasında kapitalizm ve ataerkil diyalektiğinden bahsedilmektedir. Kapitalizm ve ataerkil yapı birbirini devam ettiren bir döngüye sahiptir. Erkek egemen toplumun dinamikleri ile kapitalizmin koşullarını devam ettiren dinamikler kadınların ezilmişliği ve sömürüsü üzerine kurulmuştur. Modern toplumun çıktısı olarak kapitalizm, ataerkil yapının daha da güçlenmesini sağlamıştır. Kadınlar ücretsiz ev içi emeğin ve kapitalizme işçi üretecek yeniden üretimin aktörleridir. Marxist feminist anlayış ataerkil düşünce yapısının ve kapitalizmin arasında sıkıştırılmış kadının konumunu analiz etmeye çalışmaktadır. "Ataerkil ideolojinin dayattığı 'ev-kadınlığı' algısı içindeki kadınlar, karşılıksız ve görünmeyen ev-içi emeklerinin yanı sıra fabrika yerine ev-içinde yaptıkları meta üretiminin getirdiği 'işçilik' bilincini taşımamaktadırlar. İdeal anlamda işçilik bilincinin kazanılması ise kadınların hem toplumsal cinsiyet eşitliğinin farkındalığına ulaşmaları ve evde erkek ile eşitlikçi ilişkilerin kurulması hem de meta üretim koşullarının iyileştirilmesi açısından önem taşımaktadır" (Tezcek & Polat, 2016).

Marxist feminizme ve Marxist feminist iktisatçılara göre, kadınlar cinsiyet eşitsizliğine uğrayarak hem ücretli iş yaşamında hem de ev içi ücretsiz işte ezilmektedirler. Modern toplumlarda dahi kadınlar ücretli bir işte çalışsa bile ev içindeki işleri yapmak zorundadır. Ücretli iş olarak ise, en düşük ücretli, yine kadınlara yakıştırılan çocuk bakımı, temizlik, hizmet gibi alanlarda ve çoğunlukla yardımcı işlerde çalışmaktadırlar. Kadınlar ücretli emek piyasasından ilk dışlananlar olmaktadırlar. Kapitalizm kadının bu ezilmişliğinden fayda sağlamaktadır. Ataerkil yapının devamlılığı, kapitalizmin de devamlılığı demektir. Kadının, ücretli bir işte çalışıyor olsun veya olmasın, hane içindeki tüm/çoğu işleri yapması beklenmektedir. Bunun yanında kadınlar, annelik yoluyla, kapitalizmi sürekli ayakta tutacak işçileri üretmektedir. Bu cinsiyetçi iş bölümü kadını ezerken, erkeği yüceltmektedir. Erkek ücretli bir işte çalışarak ev içindeki tüm/çoğu yükümlülükten kurtulmaktadır.

Engels'e göre; kadınlar erkekler gibi iş gücüne katılmalıdırlar. Kadınların emek piyasasında var olması ve erkek işçiler gibi belli bir ücret karşılığında çalışmaları kapitalizme verilecek mücadelenin ilk adımı olarak görülmektedir. Böylece kadınlar ve erkekler, yani tüm proleterler, kapitalizme karşı devrimci bir mücadele içerisinde olacaklardır. Fakat burada Marxistlerin görmediği ya da üzerinde durmadığı nokta erkeklerle birlikte çalışan kadınların işe 'ikinci vardiya' olarak hanede de devam etmeleriydi. Kadın her zaman işgücünün yeniden üreticisiydi. Ve arka planda ister ücretli işte çalışıyor olsun ister olmasın, hane içi emeğin sağlayıcısı olarak görülmekteydi.

Mariarosa Dalla Costa'ya göre; kadınlar ev işi için ücret talep etmelidirler. Kadınların ev içerisinde yaptıkları yemek hazırlamak, temizlik yapmak, çocukların, yaşlıların ve eşin bakımını üstlenmek gibi 'görevi' sayılan işlerin önemini göz önüne getirmek adına, ev-içi işlerin karşılığında ücret verilmesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü hem geleneksel işgücünde çalışan kadının hem de ev içerisinde hiçbir ücret almadan çalışması, eşitsizliğin en önemli tarafında durmaktadır. Bu eşitsizliğin sona ermesi sadece kapitalizmin ortadan kalkmasıyla çözülemeyecek kadar derindir.

Dolayısıyla kadınların ücretsiz emeğini ücretli emeğe dönüştürmesi gerekmektedir. Kadınlar kolektif olarak ev içindeki yaptıkları işlerden ücret talep etmelidirler. Yemek yapmak, hasta, yaşlı ve çocuk bakımı, temizlik hizmeti nasıl ki emek piyasasında bir ücret karşılığı olarak yapılıyorsa, 'ev kadınları' da tüm bunlardan ücret talep etmelidir.

Bu çalışmanın Marxist ve Marxist feminist kuramla ilişkisi, emek yönünden kapitalizmin ve ataerkil güçlerini birleştirerek kadınları kontrol altında tutma çabasına yönelik eleştirileri engelli çocuğa sahip kadınların üzerinden değerlendirmektir. Bu yönüyle kapitalizmin kadınları, emek gücüne işçi sağlayan yeniden- üretim aracı olarak görmesi, engelli çocuğa sahip kadının, kapitalizmin istediği 'sağlıklı, emek üretebilecek' bireyi üretememesi sebebiyle dışlanmaya maruz kaldığını söylemek mümkündür. Patriarka yani erkeğin kadın üzerindeki tahakkümü ise engelli çocuğa sahip kadınlar üzerinde sömürünün daha da arttığını göstermektedir. Kadınlar içerisinde ' engelli çocuğa sahip kadınlar' ücretli emek işinde çalışmaları pekte mümkün olmadığından Marxist feministlerin 'kadınların özgürleşme yolu' olarak gösterdikleri ücretli işe sahip olmamaktadırlar.

1.4. Engellilik ve Foucault

Engellilik tıbbın olduğu kadar sosyal bilimlerin de önemli bir konusudur. Kişiler hayatlarının her döneminde engel ile karşılaşabilirler. Engellilikle birlikte bireylerin sosyal hayattaki konumları da değişebilir. "Bir milyardan fazla insanın veya (2010 dünya nüfus tahminlerine göre) dünya nüfusunun yaklaşık yüzde 15'inin bir tür engellilik ile yaşadığı tahmin edilmektedir" (WHO, Dünya Engellilik Raporu, 2011). Bu rakamların giderek arttığını gösteren istatistikleri de göz önünde bulundurarak, engelliliği tıbbın bir konusu olma halinden çıkarıp sosyal bir konu olarak tartışmak gerekli olmaktadır.

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun kabul ettiği Sakat Kişilerin Hakları Bildirgesi'nde engelli tanımı "Normal bir kişinin kişisel ya da sosyal yaşantısında kendi kendisine yapması gereken işleri, bedensel veya ruhsal yeteneklerindeki kalıtımsal ya da sonradan olma herhangi bir noksanlık sonucu yapamayanlar" olarak yapılmaktadır. Dünya Sağlık Örgütü (WHO) ise engelliliği, "kişiden ya da bir bütün olarak vücuttan beklenilen davranışlar, yetenekler ve görevler olarak ifade edilen normal aktivitelerin yerine getirilmesindeki eksiklik ya da sınırlılık" olarak tanımlamaktadır" (WHO, 1980, s. 28).

Her iki tanım içerisinde de engelli olma halinin 'normalin dışında olma haliyle eş tutulduğu görülmektedir. Tıbbi algının arkeolojisi ve 'biyopolitika' üzerine çalışmalarda bulunan Foucault'ya göre çağdaş toplumların 'normalleşme toplumu' olduğunu söylemek mümkündür. Foucault'nun iktidar analizine bakıldığında, geçmiş iktidarlar, öldürme ve yaşatma politikası içerisinde toplumdaki gücü elinde tutmak istemiştir. Modern iktidarlar ise 'yaşatma' politikası ile nüfusu sürekli gözetleme, denetleyeme ve tahakküm altında tutma yolu izlemiştir. Bedenin denetimi, toplumu denetim altında tutmanın ilk yolu olarak görülmüştür. Toplum içerisinde farklı olanları normalleştirerek yaşatma çabasına girişilmiştir. Hastalık, suçluluk, cinsellik ve delilik gibi normalin dışında, toplumun içerisinde bir 'anomi' yaratan durumların dönüşümü sağlanması adı altında hapishanelerin doğuşu, kliniklerin doğuşu, tımarhanelerin doğuşu

meydana gelmiştir. Normal olmayan bedenlerin dışlanması ve bu anormal bedenlerin denetlenmesinin, modern toplumlarda kurumsallaştığı görülmüştür.

Michael Foucault, iktidar analizi yaparken bedenin denetiminin tarihsel süreç içerisinde nasıl değişiklikler gösterdiğini ortaya koymuştur. Foucault'ya göre, beden tarihin bütün izlerini üzerinde taşımaktadır. Foucault, bedenin, tarihin bütün olaylarını kemiklerinde taşıdığını ifade etmiştir.

Foucault beden analizi yaparken, bedenin toplumsallığından, politikleşmesinden ve tıbbileşmesinden bahsetmektedir. Tarihin bütün iktidar politikaları, tıbbi teknolojileri, bedenin denetimi üzerinden okunabilmektedir. Dolayısıyla kamunun denetimi, tıbbi denetim ile mümkün olmaktadır. Bu denetim süreçlerinin tümü bedeni ele almaktadır.

Foucault'ya göre, "beden, biyopolitik bir gerçeklik; tıp, biyopolitik bir stratejidir" (Foucault, 2001). Bu noktada karşımıza biyopolitik kavramı çıkmaktadır. Biyopolitika, bedenin siyasi olarak yönlendirilmesi ve denetilmesi anlamında kullanılmaktadır. Beden disipline edilirse, toplum disipline edilmiş olacaktır. Bu denetimi sağlayacak olan bilim alanı da tıbbın kendisi olmaktadır. "Tıbbın biyopolitik bir strateji olarak ele alınması, tıbbi bilgi ve pratiklerin hem modern siyaset içindeki kritik konumunu hem de tüm toplumsallığı içinde bedenin inşasındaki stratejik rolünü tartışmayı hedefler" (Arpacı, 2016). Foucault, biyopolitikayı eleştirirken tıbbın karşısında durmamaktadır. Onun eleştirisi tıbbın siyasileşmesine ve toplumsal bedeni oluşturmada bir araç olarak kullanılmasınadır.

Tarihsel süreç içerisinde beden ve bedene yönelik politikalar değişmektedir. Modernleşme döneminde, tıp doktorlarının tıpkı din adamları gibi dokunulmaz bir konumda olduklarını söylemek mümkündür. Nitekim Foucault'nun "ruhların kurtuluşuyla ilgilenen din adamları ordusuna karşılık beden sağlığıyla uğraşan bir

hekimler ordusu olacaktır" (2006) ifadesinden anlaşılacağı gibi insanın ruhunu papazlar nasıl kurtarıyorsa, insanın bedenini de kurtaracak olan hekimlerdir. Tıbbın bu derecede dokunulmazlığa ulaşması ve toplumsal yaşamın yararı adına vazgeçilmez olması durumu siyasal politikaların sayesinde kuvvetlenmiştir. Kimi zaman doktorların ve siyasilerin aynı dili kullanmaları biyopolitikanın gerçekliğini ortaya koymaktadır.

Siyasal iktidarın ve tıbbın ortak olarak denetim altında tutma, dönüştürme ve yönetme anlayışıyla toplum 'normalleştirilmeye' çalışılmaktadır. Toplumda tıbbi olan bilginin 'normal' olan anlamına geldiğini söylemek mümkündür. Normalleşme ile tıbbileşme birbirini tamamlayan iki kavram haline gelmektedir. İktidar, toplumu normalleştirme çabası içerisindeyken tıp bedenleri normalleştirme çabasındadır.

"Hiçbir beden yoktur ki, başka bedenlerle iletişim halinde olmasın" (Topaloğlu, 2010). Beden toplumsaldır ve sosyaldir. Bedenlerin denetimi bu yönüyle önemlidir. Sosyal bedenleri yönetmek iktidarın politikası olmaktadır. İktidar bu yönetimi ve denetimi, okullar, hastaneler, hapishaneler gibi yapılarla sağlamaktadır.

Foucault'nun söylemlerin gerçekliği oluşturmasındaki analizleri, disiplin edici yapıların işleyişiyle ilgili analizlerini de etkilemiştir. "Foucault, ortaçağdaki tıbbi mücadele şeklinin modernlikle beraber dönüşümünde toplumsal tıp adını verdiği yönetim rasyonalitesinin izlerini keşfeder. On sekizinci yüzyıldan itibaren toplumsal tıbbın gelişiminde, mücadelenin 'içeride' fakat içeride dışlanmış halde yapılandırılmış mekânlar ve yöntemler aracılığı ile sürdürülmesi önemli rol oynar. Foucault, tam da bu dönüşümün merkezinde bulunan mekânlaşma olgusunu gündeme taşır" (Baştürk, 2017). Modernleşme ile toplumun denetim altında tutulması gerek grupları, hastaneler, hapishaneler, akıl hastaneleri gibi mekanlarda 'kapatılmıştır'. Bu yapıların tüm işleyişi tedavi amacıyla doktorların ve iktidarın politikaları doğrultusunda sürdürülmektedir. Panoptikon benzeri bina dizaynları ile insanlar sürekli gözetim altında tutulmaktadır.

Yine Kliniğin Doğuşu'nda ve Deliliğin Tarihi'nde, iktidarın yöntem değiştirdiğini görmek mümkündür. Ortaçağda krallar, toplumu denetim altında tutmanın yolunu ölümle bulmuşlardı. Ancak modernleşme ile toplum üzerinde iktidarı sağlamlaştırmak için yaşatma çabası içerisinde olmuşlardır. İktidar Foucault'nun da anlattığı üzere, alıp verilen her nefeste insanların içerisinde olmaktadır. Tıp bilimi de bu yaşatma arzusu içerisinde artık sosyolojik bir arka planı olan bir iktidar aracına dönüşmektedir.

'Anormal bedenler' yani resmi kaynaklarda da tanımlandığı gibi 'normal işlevleri yerine getiremeyen' engelli bedenler de toplum içerisinde yüzyıllar boyunca dışlanmıştır. Bu çalışmada ele alınmak istenen nokta, engelli bireye sahip kadınlar üzerinden dışlanmanın ve toplumsal etiketlenmenin boyutlarını görmektir.

'Normaller' ve 'anormaller' temelinde bakıldığında, toplumdaki normları oluşturanlar normallerdir. Bu normların dışarısında kalanların tümü 'anormal' olacaktır. Yani 'anormalin' ne olduğuna karar verenler normallerin kendileridir. Dolayısıyla toplumda etiketlenen ve dışlanmaya maruz kalanlar, rehabilite edilmesi gerektiği düşünülenler 'anormal' bedenlere sahip olanlar olacaktır. Toplumda norm dışında kalmak ve yahut engelli olmak, bireyin kendisi dışında ona sahip olan ve ilk dışlanmaya maruz kalacak kişi olan annenin de 'anormal' olarak etiketlenmesine sebep olmaktadır. Engelli çocuğu dünyaya getiren, yani toplum normlarının dışında tutulan bireye sahip olan kadın, 'normal' çocuğa sahip olanlar tarafından dışlanmaktadır. Ve çocuğun rehabilite edilme evresinde kendini hem toplumun hem de ailesinin yalnızlaştırdığını söylemek mümkün olmaktadır.

BÖLÜM 2. LİTERATÜR ÇALIŞMALARI

Dünyada gelişmiş ve Türkiye'de yeni gelişmekte olan bir alan olarak engellilik sosyolojisi, sosyal dışlanma, etiketlenme, toplumsal uyum sağlama gibi sorunları göz önüne çıkarmıştır. Sosyal dâhil edilme üzerine Köten ve Erdoğan'ın (2014) yaptıkları araştırmaya göre; engelli bireyler kamusal alanda sosyal ilişkilerin zayıf olması, engellilere karşı tutum ve davranışların olumsuz olması gibi nedenlerden ötürü internet üzerinden sanal ortama dâhil olarak sosyalleşmektedirler. Bu araştırmanın sonucuna göre, engellilerin internet kullanımı aslında onların sosyal sermayeyi arttırmalarına etki etmemekte hatta sanal ortamda kurulan ilişkiler, engellilerin görünürlüğünün azalmasına ve daha çok eve kapanmalarına neden olmaktadır.

Engelli çalışmalarıyla birlikte, engelli bireyle yaşayan veya engelli çocuğa sahip olan ailelerle ilgili çalışmalar da giderek artmıştır. Aile, toplumu oluşturan en küçük yapı taşı sayılmaktadır. Aile içerisinde engelli bireyin olması, ailenin işlevinde de değişiklik yaratmaktadır. Engelli bireylerin kendi sosyal dışlanmalarının yanında, ailelerinin de sosyal uyum problemleri yaşadıkları söylenebilir. Özşenol ve arkadaşlarının (2003) engelli çocuğa sahip çocukların ailelerinde aile işlevine yönelik yaptıkları çalışmada, araştırmaya katılan annelerin çoğunluğu, yakın çevresinin çocuğunun engelli olmasından dolayı kendisinden uzaklaşacağını düşünmektedir. Karadağ'ın (2009) engelli annelerine yönelik yaptığı çalışmada, çalışmaya katılan annelerin % 45,3'ünün çevresinden sosyal destek görmediği ortaya çıkmıştır. Araştırma sosyal destek düzeyinin arttırılması ile annelerin umutsuzluklarının ve kaygılarının azalacağına işaret etmektedir. Ciğerli ve arkadaşlarının engelli çocuğa sahip çocukların ailelerinin kabullenme süreci üzerine yaptıkları nitel araştırmanın sonuçlarına göre; "görüşme yapılan anne ve babaların çoğu, çocuğun toplum tarafından kabul görmemesi, dışlanması ve çocukta gelişebilecek psikolojik sorunlar açısından endişeli oldukları gözlenmiştir. Engelli çocuğu olan ebeveynlerin yorumlarına göre, sosyal destek genellikle 'yetersiz' olarak tanımlanmaktadır ve aile bireyleri, özellikle anneler, sosyal çevreden kendilerini soyutlamaktadırlar. Ebeveynler, engelli çocukları olan aileler ile birlikte olduklarında kendi çocukları ile ilgili kaygıları azalmaktadır" (2014).

İçmeli, Ataoğlu, Canan ve Özçetin'in yaptıkları araştırma (2008) sağlıklı çocuğa sahip ebeveynler ile zihinsel engelli çocuğa sahip ebeveynlerin çocuk yetiştirme tutumlarını karşılaştırmak adına ortaya konulmuş bir çalışmadır. Bu çalışmaya göre sağlıklı bir aile işleyişi sağlıklı çocukların varlığı ile olmaktadır. Ailenin işleyişinin sağlıklı olması 'fonksiyonel aile' olarak tanımlanırken, işlevini tam olarak yerine getirmeyen aileye 'fonksiyonel olmayan aile' denilmektedir (Bulut, 1990). Buna göre 'fonksiyonel aile' ekonomik ihtiyaçlarını karşılayabilen, üyelerine sevgi ortamı yaratabilen ve onları koruyabilen, boş zaman faaliyetleri gerçekleştirebilen ailedir. 'Fonksiyonel olmayan aile' bu işlevlerde eksiklikler olan ailedir. Aile içerisinde engelli veya hasta bir bireyin olması aile içi ilişkilerin ve fonksiyonların sağlıksız olması durumunu ortaya çıkarmaktadır. Nitekim İçmeli ve arkadaşlarının (2008) zihinsel engelli 50 çocuğun aileleri ve sağlıklı 30 çocuğun aileleri ile yapmış olduğu Aile Değerlendirme Ölçeği anketi sonuçları bunu doğrulamaktadır. İstatiksel verilerin yer aldığı çalışmaya göre; "özürlü ve sağlıklı çocuk aileleri arasında problem çözme, duygusal tepkiler verebilme, davranış kontrolü, genel fonksiyonlar alt boyutlarında anlamlı farklılık saptanmıştır". Özürlü çocuğa sahip ailelerin işlevlerinin daha bozuk olduğu tespit edilmiştir. Maddi ve manevi problem çözmede, özürlü çocuğa sahip ailelerin sağlıklı çocuğa sahip ailelere göre daha zayıf olduğu görülmüştür. Engelli çocuğa sahip olmak, aile içerisindeki bütün dinamiklerin etkilenmesine neden olmaktadır. Engelli çocuğa sahip ailelerde kadın ve erkeğin rolleri, normal çocuğa sahip anne- baba rollerine göre farklılıklar göstermektedir. Kadının engelli çocuğun bakımı için ücretli işinden vazgeçmesi beklenmektedir. Bakım emeğinin temsilcisi olarak kadın, duygusal olarakta engelli çocuğun bakımını içselleştirmektedir. Nitekim yapılan anket sonucuna göre; pişmanlık ve suçluluk duygusunun özürlü çocuğa sahip ebeveynlerin rollerini etkilediği saptanmıştır. Buna göre; özürlü çocuğa sahip annenin iş hayatında olması kendisinde suçluluk duygusu yaratmaktadır. Kadının engelli çocuğuna çalıştığı için yeterli ilgiyi gösterememesi algısı bulunmaktadır. İçmeli ve arkadaşlarının yaptığı bu çalışma, özürlü çocuğa sahip ailelerin kendi içerisindeki problemleri anlamlandırma açısından önemli bir noktadır. Aile Değerlendirme Ölçeği ile özürlü çocuğa sahip anne ve baba rollerinin, diğer sağlıklı çocuğa sahip anne baba rollerine göre nasıl farklılıklar taşıdığını göstermektedir. Yine bu araştırmanın sonucuna göre,

engellilik nedeniyle çöküntü yaşayan ebeveynlerden anne, özellikle toplumumuzda fedakârlık duygusu içinde daha çok vermeye çabalar ki bu bir anlamda kadının rolünün daha da baskınlaşması, yeni roller üstlenmesi anlamına gelmektedir. Yani kadınların, aile içerisindeki konumları ve rolleri sebebiyle, babaya göre daha çok fedakârlık yapması beklenmektedir.

Toplumuzdaki annelerin engelli çocuğun bakımında babalara kıyasla çok daha fazla rol üstlendiği bilinmektedir. Karahan ve İslam'ın (2013) fiziksel engelli ve yaşlı bireylere bakım verenlere ilişkin yaptıkları çalışmada, SP'li[1] hastaların tümünün bakımlarının anneleri tarafından yapıldığı gözlenmiştir. Uğuz ve arkadaşlarının yaptığı çalışmanın sonucunda (2004) ataerkil ve kapitalist toplumlardaki babanın ev dışında çalışan olması, annenin ise ev içerisindeki ev bakımı, çocuk bakımı ve engelli bakımı gibi rolleri üstlenmesine bağlı olarak, engelli çocuğa sahip annelerde engelli çocuğa sahip olmayan annelere göre depresyon, anksiyete ve stres düzeyinin daha yüksek olduğu bulunmuştur. Erkeğe verilen toplumsal cinsiyet rolleri kapitalist ekonomik sistem içerisinde de desteklenmektedir. Kadınların içselleştirdikleri ev kadınlığı rolü, erkeğin ev içerisindeki sorunları üstlenmesini de engellemektedir. Erkeğin yegane görevi ailenin barınma ve gıda gibi yaşamsal maddi ihtiyaçlarını karşılamak olarak görülmektedir. Bu bakımdan engelli çocuğun aile içerisinde oluşturduğu bütün aksaklıkları gidermesi gerekenin kadın olduğu düşüncesi rollerin paylaşımında kadını eşitsizliğin ucunda bırakmaktadır.

Güneş'in (2011) kadınların üretim ve yeniden üretimi üzerine yaptığı çalışmada çalış(a)mayan kadınlar, çocuklarına bakacak kimsenin olmaması nedeniyle ev dışında bir işte çalışamadıklarını belirtmişlerdir. Kadınların emek piyasasında görünürlüğünün olmamasının sebeplerinden biri de ev içindeki bakım emeğini üstlenmek zorunda olmasıdır. Kadın ücretli bir işte çalışıyor olsa bile ev kadınlığı rollerini sürdürmek zorunda kalmaktadır. Bu nedenle engelli çocuğa sahip kadınlar ücretli tam zamanlı bir

[1] Serebral Palsi (SP): gelişmekte olan beyinde, tekrarlayıcı olmayan ve ilerlemeyen lezyonlara bağlı ortaya çıkan, hareket ve duruş bozukluklarını ifade etmektedir.

işte çalışamamaktadırlar. Ev içerisinde ücretli bir iş yapabilen kadınlar ise kendilerinde işçilik bilinci hissetmemektedirler.

Türkiye'de kadınların ev içerisindeki işbölümünde cinsiyetçi ayrımcılığa uğradığı istatistiksel yöntemlerle de açıklanmıştır. "Türkiye'de pilot çalışması 1990'ların sonunda yapılan ulusal zaman kulanım anketi ilk kez 2006 yılında gerçekleştirilmiştir (TÜİK, Zaman Kullanım Anket Verileri, 2006). Anket, hane halkı içerisinde seçilen bireylerin (15 yaş ve yukarı) bir hafta içi ve bir hafta sonu olmak üzere haftada iki gün boyunca 10'ar dakikalık aralıklarla hangi faaliyetleri yerine getirdiği kaydedilmiştir. Elde edilen veriler, Türkiye'de karşılıksız emek yükünün düşündürücü düzeyde orantısız biçimde kadınlar tarafından üstlenildiğini göstermektedir. Bu gerçek, ev kadınları haricinde, işgücü piyasasında olan ve çalışan kadınların zaman cetvellerine bakıldığında da açıkça görülmektedir. Türkiye'de çalışan kadınlar hane halkı ve ev bakımına 4 saat 3 dakika zaman ayırırken erkek çalışanlar yalnızca 43 dakika ayırmaktadır" (Memiş & Özay, 2011).

TÜİK tarafından 2014-15 döneminde yapılan ulusal zaman kullanım anketinde ise "çalışma durumuna göre hane halkı ve aile bakımına ayrılan zaman incelendiğinde; 15 ve daha yukarı yaşta çalışan fertlerin bu faaliyete ayırdıkları süre 1 saat 34 dakika iken çalışmayan fertler için bu süre 3 saat 47 dakika oldu. Hane halkı ve aile bakımına ayrılan zaman çalışma durumuna ve cinsiyete göre incelendiğinde; kadınların günde ortalama 3 saat 31 dakika, çalışan erkeklerin ise 46 dakika ayırdığı görüldü " (TÜİK, 2015). Bu rakamlara bakıldığında Türkiye'de ev içi karşılıksız emeğin eşitsiz bir oranla kadının üzerinde olduğu görülmektedir. Ailedeki fertlerin bakımının kadının bir rolü olarak görülmesi, çalışan kadınlarında aslında ev kadınlığına devam ettiğini göstermektedir. Kadın ve erkek ücretli işte çalışsa bile, ev içerisindeki emekten kadın sorumlu olmaktadır.

BÖLÜM 3. YÖNTEM VE BULGULAR

3.1. Yöntem

Bu tez çalışmasında niteliksel araştırma yöntemi kullanılmıştır. En kısa tanımıyla araştırma, belirli bir sorunun veya soruların sistematik ve mantıklı bir biçimde cevaplandırılmasına yönelik bir girişimdir. Araştırmacı bilinmeyeni ortaya çıkarma, tanımlama ve birtakım sonuçlara ulaşma çabası içindedir. Bunun için araştırmaya yön veren soru veya sorulan cevaplayabilecek bilgileri toplar, bu bilgileri yorumlar ve sonuçlara ulaşır. Araştırmanın sistematik olması, araştırma desenini oluşturma, bilgi toplama ve yorumlama ve sonuçlara ulaşma sürecinin birbirini tamamlaması ve desteklemesi anlamına gelir (Yıldırım, 1999, s. 7).

Bu tezde niteliksel araştırma yöntemi kullanılmasının nedenleri, toplumdaki hassasiyet içeren konulara yönelik araştırmalara daha uygun olması ve sorunun derinlemesine anlaşılmasına imkan tanımasıdır. Kişilerin konu ile ilgili duygu ve düşüncelerini kapsamlı biçimde anlamaya yönelik çalışmalar niteliksel araştırma yöntemi ile hazırlanmaktadır.

3.1.1. Veri Toplama Teknikleri

Bir araştırmada araştırmaya konu olan kişilerin duygu, düşünce ve isteklerini anlamaya yönelik adımlar veri toplama teknikleri sayesinde atılmaktadır. Sayılarla açıklanamayacak duygu ve düşüncelere ulaşmak niteliksel araştırmanın veri toplama araçlarıyla mümkün olmaktadır. Niteliksel araştırma tekniklerinden en sık kullanılanı görüşmedir. "Görüşme insanların perspektiflerini, tecrübelerini, duygularını ve algılarını ortaya koymada kullanılan oldukça güçlü bir yöntemdir. Görüşmede kullanılan temel yöntem sözlü iletişimdir. Günlük yaşamda kullandığımız gibi konuşarak bilgi toplamaya çalışılır" (Yıldırım, 1999).

Derinlemesine görüşme kişilerin, konu hakkındaki tüm düşüncelerini açık uçlu sorular ile ortaya çıkarmaktadır. Derinlemesine görüşmeler, katılımcı ile görüşmecinin karşılıklı olarak konuşması ile daha sağlam veriler ortaya koymayı amaçlamaktadır. Araştırmacı, katılımcının duygu ve düşüncelerini mimiklerinden, hal, hareket ve duruşuna göre yorumlayabilir. Derinlemesine görüşmelerde, deşme sorularını sormak diğer tekniklere göre daha yerinde sonuçlar vermektedir. Kişinin konu hakkında tecrübelerini, deneyimlerini paylaşmasına ortam hazırlamak için uygundur.

Niteliksel bir araştırmada derinlemesine görüşme yapılacak ise dikkat edilmesi gereken hususlar bulunmaktadır. Daha önceden araştırmaya yönelik hazırlanmış olan görüşme formu bulundurulmalıdır. Katılımcıya açık uçlu sorular sorulmalı, cevap vermesi beklenmelidir. Katılımcının cevabını etkileyebilecek herhangi bir yorum yapılmamalıdır. Görüşme formundaki soruların dışında deşme soruları sorulacak ise araştırmaya katılan tüm katılımcılara aynı derinlikte sorular sorulması gerekmektedir. Bu çalışma, niteliksel araştırmalarda kullanılan veri toplama tekniği olan derinlemesine görüşmeler yapılarak hazırlanmıştır. Derinlemesine görüşme tekniğinin seçilmesinin nedeni, kadınların içselleştirdikleri mevcut konumlarıyla ilgili detaylı şekilde inceleme yaparak deşme sorularıyla derine inmeyi amaçlıyor olmaktır. Araştırmada yarı-yapılandırılmış görüşme formu kullanılmıştır.

Araştırma evrenini, İstanbul'daki engelli çocuğa sahip çalışmayan kadınlar oluşturmaktadır. Çalışmanın katılımcı grubunu İstanbul ili Ümraniye ilçesindeki engelli çocuğa sahip çalışmayan 15 kadın oluşturmaktadır.

Verilerin çözümlenmesi ve bulgularda; araştırmanın amacı doğrultusunda görüşme kayıtlarının transkripsiyonu yapılmıştır. Yapılan görüşmelerde elde edilen

veriler teorik zemin doğrultusunda yorumlanmıştır. Çalışmada katılımcıların söyledikleri doğrudan alıntı olarak aktarılmıştır.

3.2. İşlem

Araştırmanın sistematik olarak yürütülebilmesi için öncelikle bir zaman çizelgesi ve iş planı yapılmıştır. 2018 yılında tez danışmanı ile beraber araştırma konusu belirlenmiş ve öneri enstitüye teslim edilerek onay alınmıştır. Daha sonra görüşme çerçeveleri oluşturulmuştur. 2018 Şubat -2018 Aralık ayları aralığında Ümraniye ilçesinde belirli bir planlama doğrultusunda belirlenen katılımcılarla derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak veri toplanılmıştır. Görüşmeler, katılımcılardan izin alınarak, kaydedilmiştir. Görüşmelerin hemen arkasından ses kayıtları deşifre edilerek senaryo haline getirilmiştir. Görüşme metni oluştururken, araştırmada tutulan gözlem notları da göz önünde tutulmuştur.

3.2.1. Veri Toplama

Görüşmeler, görüşme yapılan kişilerin bilgisi ve izni ile ses kaydına alınmıştır. Bu araştırmadaki veriler derinlemesine görüşme tekniği kullanılarak toplanmıştır. Ortalama görüşme suresi 40 dakikadır. Görüşmeler için fiziksel mekânın ve oturma biçiminin uygun olmasına dikkat edilmiştir. Katılımcının kendisini rahat hissedeceği ve görüşmenin kaydedilebilmesi için uygun ortam ve oturma düzeni oluşturulmaya çalışılmıştır. Görüşme mekânları çoğunlukla rehabilitasyon merkezi ve özel eğitim okulunun rehberlik odasında yapılmıştır. Görüşmelerin başında araştırmacı kendisini tanıtmış ve orada hangi amaçla bulunulduğu üzerine kısaca açıklama yapmıştır. Ses kayıt çözümlerinde sadece konuşmaların değil, bütün seslerin, vurguların ve duraksamaların da metne yansıtılmasına özen gösterilmiştir. Daha sonra, önceden hazırlanmış rehber form yardımıyla çerçeve soruları katılımcıya/katılımcılara

yöneltilerek görüşme gerçekleştirilmiştir. Görüşme Formu Çerçevesi Ek.2 de verilmektedir.

3.2.2. Veri Analizi

Derinlemesine görüşmelerde kaydedilen görüşmeler, görüşme yapıldıktan sonra ses kayıt cihazından çözümlenerek metin haline getirilmiş ve bulgular özetlenmiş ve katılımcıların demografik bilgileri tablo haline getirilmiştir (Ek.1). Verilerin analizinde, senaryolar içinde kadınlar tarafından söylenmiş ve önemli görülen cümleler, görüşülenlere referans verilerek kullanılmıştır. Görüşülenler, kimlik bilgileri gizli tutulacak şekilde 1'den 15'e kadar G1,G2… biçiminde numaralandırılmıştır.

3.2.3. Araştırmanın Sınırlılıkları

Araştırmaya katılan kadınların kişisel ve özel bilgilerinin araştırmada kullanılmasına izin verip vermediği konusu, açıklanarak sorulmuştur. Derinlemesine sorular sorulduğundan katılımcının kendini rahat hissetmesine özen gösterilmiştir. Erişilen grubun eğitim düzeyleri göz önünde bulundurularak açık ve net sorular sorulmaya gayret edilmiştir. Deşme soruları engelli çocuğa sahip olmanın, erişilen tüm kadınlarda duygusal hassasiyet oluşturması durumu dikkate alınarak yöneltilmiştir.

3.2.4. Araştırmaya İlişkin Demografik Bilgiler

Yapılandırılmış görüşme formunda sorulan kapalı uçlu sorulara verilen cevaplar, katılımcıların demografik özelliklerini ortaya koymaktadır. Bu demografik özellikler ayrıntılarıyla belirtilmiştir.

Bu çalışmaya katılan katılımcıların tümü kadındır. 15 kadının katılımıyla gerçekleşmiştir. Katılımcıların tümü İstanbul İli Ümraniye ilçesinde ikamet etmektedir. Katılımcıların yaş aralığı 35-45 ve 50 yaş üstüdür (Tablo1.). Görüşmeye katılan kadınların eğitim durumlarına bakıldığında çoğunluğu ilkokul düzeyindedir (Tablo2.). Katılımcıların kendilerine ait herhangi bir özel geliri bulunmamaktadır. Kadınların 7'si önce ücretli bir işte çalışmamıştır. 8 kadın ise daha önce ücretli bir işte çalışmış, daha sonra işten ayrılmıştır (Tablo3). 15 katılımcı kadının, 14'ünün medeni durumu evli, 1 tanesi boşanmıştır. Katılımcıların arasında eşlerinin mesleki pozisyonu yüksek olanlar bulunmamaktadır. Kadınların 13 tanesinin tek çocuğu engelli iken, 2 katılımcının birden fazla çocuğu engellidir.

Tablo 1. Katılımcıların Yaş Aralığı

35-40	40-49	50 yaş üstü
5	8	2

Tablo 2. Katılımcıların Eğitim Düzeyi

İlköğretim	Lise	Üniversite
11	3	1

Tablo 3. Katılımcıların Çalışma Düzeyi

Daha Önce Ücretli İşte Çalışan	Hiç Ücretli İşte Çalışmayan
8	7

3.3. Bulgular ve Yorumlanması

Bu bölümde, araştırmanın temelini oluşturan toplumsal cinsiyet rolleri bağlamında kadının "görünmeyen emeği", Marxist feminist teoride 'ücretsiz ev-içi emek' ve toplum tarafından belirlenmiş normların dışında "normal olmayan", engelli bir çocuğa sahip olmalarına bağlı olarak ayrımcılığa uğrayan kadınların deneyim ve düşünceleri ele alınmıştır.

3.3.1. Ücretli Bir İşte Çalış(a)mama Sebebi Olarak Engelli Çocuğa Sahip Olmak

Toplum tarafından kadının ev ile özdeşleştirilmesi ve ev bakımı, yaşlı bakımı, çocuk bakımı gibi sorumlulukları kabul edip, içselleştirmesine neden olmaktadır. Marxist feminist teoride karşılıksız \ ev içi emek olarak adlandırılan ev işleri, çocuk bakımı, yaşlı ve hasta bakımı gibi piyasada karşılığı olan fakat ev kadını yaptığı zaman karşılığı olmayan emek, engelli annelerini kapsamaktadır. Nitekim görüşmeye katılan kadınların hepsi çalışmaya hayatına katılmama sebebi olarak yaşlı ve engelli çocuk bakımını göstermişlerdir.

> "Eşim çalışmamı istemedi, birazda kaynanam yaşlı olduğu için, evdeydi. Çocukla beraber yaşlı bakıyordum". (G1)

Katılımcı 1'in ifade ettiği erkeğin kadının çalışma hayatında olmasını istememe durumu, ataerkil ve kapitalist düzenin getirisidir. Kapitalizmde aile olmalıdır. Kadın, çocuklar dünyaya getirmelidir. Erkek bu 'sağlıklı' çocuklara asgari olarak, aç kalmayacak şekilde gıda temin etmelidir. Ta ki, o çocuklar kapitalist düzende iş gücüne katılana kadar. Ve yeniden üretim bu şekilde sağlanmalıdır. Dolayısıyla modern dünyada bile kadına verilmiş rollerin arka planında ataerkil ilişkilerin olduğu görülmektedir.

> "Hiç ücretli bir işte çalışmadım. Çünkü çocuklarım vardı. Zaten engelli çocuğum fazlasıyla ilgi gerektiren bir çocuktu. Çalışmayı hiç düşünmedim açıkçası" (G3)

> "Ben hep ev hanımıydım. Hiç çalışmadım. Evlendim, kayınvalidemlerle birlikte yaşıyorduk. Onlara bakıyordum. Çocuklarım oldu zaten, engelli de olunca hiç öyle çalışma durumum olmadı." (G13)

> "Çocuklardan dolayı çalışmadım." (G5)

> "Ücretli bir işte hiç çalışmadım. Engelli çocuğumun yüzünden çalışamıyorum." (G6)

Ataerkil toplumlarda kadınlardan çocuk doğurmaları ve yetiştirmeleri, hasta ve yaşlılara bakmaları, tüm ev işini yapmaları vs. beklenir ve kadınlar bu doğrultuda eğitilmektedir. Dolayısıyla çok erken yaşlarda cinsiyetçi rollerle eğitilen ve bu rolleri içselleştiren kadınların ev içi ücretsiz emeği 'her kadının yapması gereken bir görev' olarak görülmektedir. Ev içi emeği ' mecburiyet' 'zorunluluk' olarak görmeleri ve katılımcı kadınların tümünün aynı işleri yapması, toplumsal cinsiyetçiliğin içselleştirilmiş en büyük bir ürünü olarak görülmektedir. Kadınların ücretsiz emeğin en önemli kısmı olan bakım emeğini sağlayacak olan kişi olarak görülmesi, ücretli bir işte çalışmasının önünde önemli bir engel olmaktadır. Marxist feministlerin savunusuna göre değerlendirildiğinde, kadınların engelli çocuğa sahip olmadan önce çalıştıkları fakat bu işlerin erkeklerle aynı işi yapmalarına rağmen daha düşük ücretle

çalıştırıldıkları görülmektedir. Daha önce ücretli işlerde çalışmış olan katılımcı kadınlar, geçmişte çocuk işi, hazır giyim, dikiş-nakış işleri ve ücretli temizlik işi yaptıklarını belirtmişlerdir. Kadınlar kapitalist sistem içerisinde de cinsiyetçi işbölümüne boyun eğmektedir. 'Kadınsal' işlerde çalıştıkları için bir işçilik bilinci de gelişememektedir.

> "Bekarken konfeksiyonda çalışıyordum. Çocuklara bakmak için ayrıldım. 20 yıl önce çocuklara bakacak kimse yoktu. Şimdi başkasına bir saat için bile bırakamıyorum zaten." (G2)

> "Kızken çalıştım. 7 yıl boyunca çalıştım. Aslında 8 yıl ama 1 yıl sigortasız çalıştırıldım. Çok düşük maaşa çalıştım. Artık kızımdan dolayı çalışamam. O yüzden bıraktım." (G3)

Katılımcıların bekârken çalışıyor olduğunu belirtmesi, kadınların evlendikten sonra ev içi sorumluluklarının daha da arttığını göstermektedir. Kız çocuğu olarak kendisinden beklenen roller ile evli bir kadın iken kendisinden beklenen roller değişmektedir. Yuvayı kuranın dişi kuş olduğuna inanılan bir düşünce yapısında evli kadınların ilk sorumluluğu ev hizmetidir. Ekonomik düzen içerisinde kadınların toplumsal cinsiyete bağlı olarak görünürlüğü asgari düzeyde olmaktadır. Kadının öncelikli rolü ev ve bakım hizmetlerini yerine getirmek olarak görüldüğü için kamusal alanda üretime katılımları da düşük düzeyde olmakta ya da emeklerinin karşılığını çoğunlukla alamamaktadırlar.

> "Engelli çocuğumdan sonra kanser oldum, çalışamadım. Daha önce çalışıyordum." (G12)

> "Daha önce çalıştım. Çocuk bakıyordum. Kübra (engelli çocuğu) doğduktan sonra ayrıldım." (G11)

> "Çalışabilsem keşke, ben çalışmayı seven bir insanım ama çocuğumun durumu ortada. Ben gider çalışırım yoksa. Kafam dağılır biraz. İnsan işe yaradığını hissetmek istiyor." (G9)

‘İşe yaradığını hissetme’, ‘kafa dinleme’ gibi ifadeler, kadınların ev hayatının dışındaki bir hayatta –çalışma hayatı dahi olsa- var olduğunu hissetmeye ne kadar ihtiyaç duyduğunu göstermektedir. Ev hayatının monotonluğu içerisinde kendilerini işe yaramaz hissetmektedirler. Görünmeyen emeğin, bu emek engelli bir çocuğun bakımı gibi yoğun bir duygusal ve fiziksel emek içerdiğinde dahi, kadınlara kendilerini işe yaramaz hissettirdiği görülmektedir. Her gün aynı işleri bir görev olarak yaparak karşılığında hiçbir ücret veya başka bir karşılık almamak, dahası çoğu kez bu işler bu kadınların doğal görevleri gibi göründüğünden takdir dahi edilmemek söz konusudur.

3.3.2. Hane İçi İş Bölümünde Kadınların Görünmeyen Emeği

Engelli çocuğa sahip kadınların ev içi ücretsiz emeği, ev kadını olarak günlük ev işlerini yapmanın dışında engelli bakımını da üstlenmeleri açısından iki kat sorumluluk artmaktadır. Buna rağmen kadınların ev işlerini ‘mecburiyet’, ‘hastalık’ olarak değerlendirmeleri kendilerini hane içerisindeki konumlarıyla özdeşleştirdiklerini göstermektedir. Buna rağmen kadınların bu emeği, hane içerisinde bir meslek olarak görülmemektedir.

> “Evin temizliği gibi işler valla bir günümü alıyor. Yetiştiremiyorum bile. Engelli çocuğun üstünü değiştir, karnını doyur, yemek yap, evi toparla, sil, süpür yine yetişemiyorum. Kendime vakit ayıramıyorum valla, oturup ta bir çay içemiyorum.” (G1)

> “Ev işi, yemek, gece 12’ye kadar gün bitmiyor bana. Haftanın iki günü rehabilitasyona gidiyorum. Okula getiriyorum her gün. Onun dışında çamaşır yıka, ütü yap, temizlik yap geçiyor hayat. Her gün hep aynı şeyler. Oturamıyorum bile ama mecbur.” (G3)

Katılımcı kadınların hayatlarındaki rutinleri engelli çocuğun ve evin bakımına bağladıkları görülmektedir. Adeta vardiyası olmayan bir işçi gibi her gün aynı bakım işlerini üstlenmek anne olarak kadına düşmektedir.

"Mecburiyetler var, mecburiyetler insanları öyle bir yere sürüklüyor ki, ben engelli çocuğum uyurken her işimi yapmak zorundayım. Yemeğimi akşam yaparım, yemek yaparken diğer oğlumun ödevlerini yaptırırım. Akşam eşim işten gelir, yemek yeriz, çay içeriz, bulaşıkları yıkarım. Yatarım. Anlatırken zor oluyor ama yapılıyor gerçekten." (G4)

"Ben hafta içi sabah 6-6 buçuk gibi uyanırım. Okul, fizik tedavi derken gece de 12-1 den aşağı yatağa yatamam. Hafta sonu da yine evde temizlik, yemek geçer gider" (G8)

"Sabah engelliler okuluna gideceksek 7 buçukta kalkarım. Önce engelli oğlumun altını üstünü komple değiştiririm. Kahvaltısını veririm. İlaçlarını veririm. Üzerini giyindiririm. Daha sonra kendi üzerimi giyinirim. Kendim eğer bir vakit varsa kahve içerim. Nescafe yaparım. Sigara kullanıyorum. Eğer vakit yoksa zaten öyle bir keyifte yok. Sonra okula getiririm çocuğu. Akşama kadar beklerim okulda olmam gerekiyor engelli olduğu için. Haftanın üç günü fizik tedaviye giderim. Bir gün rehabilitasyona giderim. Normalde akşam 6-7 gibi eve gelirim. Yemeklerini hazırlar yediririm. Öz bakımları, ilaçları derken öyle gün biter." (G9)

"Yapmam gereken yemeğimi, ütümü çocuğumu uyutup gece yapıyorum. Ben ev işlerini yapmadan yatamam. O da bende bir hastalık olmuş." (G13)

Katılımcı 13' ün belirttiği, ev işlerini yapmanın bir hastalık olarak görülme hali içselleştirilmiş görev bilincinden kaynaklanmaktadır. Kadınlar ev işlerini yapmaları gereken bir zorunluluk olarak görmektedirler. Nitekim Katılımcı 6'nın kendisini 'ahtapota' benzetmesi ise evdeki bütün bakım işlerini kendisinin sorumluluğunda hissetmesinden kaynaklanmaktadır. Kadın sadece kadın olarak değil, engelli bakımı, çocuk bakımı, temizlik, ütü, yemek gibi işleri yapan çok kollu bir robota dönüşmektedir.

> “Uyku düzenim hiç yok. Sürekli gece ayaktayım. Kendimi ahtapot gibi hissediyorum. Ev işlerine koşturuyorum. Normal çocuğumla ilgileniyorum. Engelli çocuğumu okula götürüyorum.” (G6)

> “Kahvaltı hazırla, evi toparla, çocuğu rehabilitasyona götür, getir, yemek yap, süpür, sil akşam oluyor. Anlatırken daha çok yoruldum. Ve eksik kalan bir şey olmuyor. Bunların hepsini yapmak zorundayım. Evin hem annesi hem babası gibiyim.” (G7)

Burada karşılıksız emeği de kendi içerisinde ayırmak gerekmektedir. Ev hizmeti ile bakım hizmeti birbirine geçmiş durumda görünmektedir. Nitekim kadın engelli çocuğuna bakarken, yemek yapabilir, temizlik yapabilir ve ya çamaşır yıkayabilir. Ancak ev içerisindeki bakım emeğinin daha zor ve duygusal bir emekte gerektiren yanı olduğunu söylemek mümkündür.

> “Sabah 6’da güne başlıyorum. Kendime zaman ayırmıyorum ama o yapılacaklara mutlaka zaman ayırıyorum. Yemek yapılacaksa yapıyorum. Çocuğu okula getiriyorum, götürüyorum. Bütün ev işleri bende, mecbursun yapacaksın.” (G12)

Kadınların ev içerisindeki karşılıksız emeğinin özelliklerinden biri de ev kadınlığının belirli bir saatinin olmamasıdır. Zaman kullanımı/ mesai kavramının olmaması, ücretli emek ile ücretsiz ev emeğini birbirinden ayıran önemli bir noktadır Kadın ücretli bir işte çalışıyor olsaydı, emeği sattığı saat karşılığında bir ücret alacaktı. Fakat ev kadınlığında, kadın süresi belli olmayan bir saat aralığında emeğini ortaya koymakta ve bunun karşılığında her hangi bir ücret almamaktadır. Tedavisi olmayan bir hastalık gibi kadınların içselleştirdikleri ‘ev kadını’ rolleri, kadınları karşılıksız emeğin bir parçası olmaktan kurtulmalarını engellemektedir.

3.3.3. Engelliğin İlk Olarak Tıbbi Yönü İle Tanışmak

Engelli bir çocuğa sahip olmadan engellik ve engelliyle yaşama dair herhangi bir fikri olmayan kadınların, engelle ilk yüzleştikleri yer hastaneler olmaktadır. Bu nokta da engelliliğin aslında sosyal çıktılarından önce tıbbi olarak açıklamasıyla karşı karşıya kalınmaktadır.

> "Engellinin ne demek olduğunu bilmiyordum. Engelle tanıştım. Çocuğu görmeye gelen kişiler çocuğa bakıp geri çekiliyordu. Ben bir şey olduğunu biliyordum ama konduramıyordum. Doktor bana diyince engelli olduğunu ben bunalıma girdim. Engeli nasıl aşabilirim, ne yapabilirim diye araştırmaya başladım" (G7)

> "İlk çocuğumun engelli olduğunu öğrendiğimde, ne olacağını bilmediğim için tamamen bilmemezlik vardı. Benimde yaşım çok küçüktü. Ne olacağını anlayamadım. Zaten doktorlarda beni alıştırmak için hiç engelli demediler. Gelişim geriliği olarak söylediler. Ben o etapta sürekli, ben bir şeyler yaparsam çocuğum yaşıtlarını yakalayacak diye düşünüyordum". (G5)

Katılımcı 5'in ifade ettiği gibi ilk tıbbi tanıdan sonra çocuğun geriliğinin 'annenin' çabasıyla aşılacağı inancı oluşmaktadır.

> "Doktor bize engelli dediğinde ne demek olduğunu bilmiyorduk. Ailede yoktu, görmemiştik. Yıkıcı bir durum. Bir anne için çok zor." (G8)

> "Doğumum çok zor oldu, doğunca oksijensiz kaldı zaten. Oksijen verdiler. O bile yetersiz gelmiş yani. Doktor hatası yüzünden oldu yani. Yine de doktorlardan medet umduk. Doktora götürdüm. MR çekildi. Sarılık geçirmiş çocuk anlamamışlar, öyle öyle derken tanı konuldu işte" (G13)

“6 buçuk aylıkken öğrendim. Karnımda sonlandırma yapacaklardı. Onu da ben istemedim. Ben razıyım çocuğumun her tür sakatlığına dedim. Düşme tehlikesi çok yaşadım. Tutundu. Doğduktan sonra Down Sendromu olduğunu öğrendim. Engelin başka bir şey olduğunu öğrendim. Down’lu olduğunu 6 ay sonra öğrendim. Özele gitmiştim. Testlerde hiçbir şey söylememişti doktor. Gayet sağlıklı demişlerdi. Down Sendromunun ne olduğunu bilmediğim için kendime konduramadım” (G12)

“İlk doğduğunda zaten hiç bilmiyorduk. Down Sendromu diye doğdu. Ama ne olduğunu bilmiyoruz. Herhâlde dedik doğumdan olan bir şey. Sonra işte doğumdan sonra bir hafta küvezde kaldı. Sonra kucağıma alır almazda fark ettik. Bir şey vardı çocukta ama ne olduğunu bilmiyoruz. Hep doğumdan olan bir şey sanıyorduk.” (G10)

“Engel durumunu 3,5 yaşında öğrendik. 3,5 yaşına kadar Caner’de (engelli çocuğu) hiçbir gelişme yoktu. Yeni doğan bebek gibi sürekli sırt üstü yatıyordu. Hiçbir hareket, hiçbir tepki yoktu. Sürekli nöbet geçiyordu. Nöbette altı ayda başladı. İç ateşten dediler. Onu doktorlara götürdüğümüzde bu rahatsızlığının olduğunu söylediler.” (G8)

“Doktora götürmüştük. Arkasından sıvı geliyordu. Doktor beye söyledim ki ‘ Tunahan’ın (engelli çocuğu) neden burası ve kafasının yan tarafı delikti, neden böyle sıvı geliyor’. ‘Annesi bilmiyor musun’ dedi, ‘çocuğun zihinsel engelli’ dedi”.(G7)

“4 yaşında öğrendim. Her hastaneye gittiğimde bir netice alacağım diye gittim. Mert (engelli çocuğu) normal bir çocuk olarak doğdu. Sağlıklı olarak doğdu. Gelişmiyordu, kilo almıyordu. 18 günlükken çok ağlıyor diye gittik. Doktorlar da bilemedi. Söyledikleri hiçbir şeyle alakası yokmuş oysaki.

Gitmediğimiz doktor kalmadı. Konuşması, yürümesi çok geç oldu. Doktorlar hep diyor ki ‘ genetik olabilir, ailede de varsa ondan büyümüyordur. Gene engelli olduğunu bilmiyoruz, söylemiyorlar.” (G6)

“Benim iki çocuğumda da engelli durumu var. İlk çocuğum Sevde’ yi bundan 28 yıl önce ilk etapta hiç anlayamadık. Hiçbir belirtisi yoktu. Biz gecikmiş yürüme şikâyetiyle doktora gittik. Benim çocukların ikisinde de bir tanı yok hala. Genetik bir hastalık olduğu düşünülüyor ama hala bulunamadı. MR çekildi, kanlarına bakıldı. Her şeyleri temizdi. İlk çocuğun engelini doğum sırasında oksijensiz kalmaya bağlamışlardı. Ama ikinci çocukta da aynı şey olunca artık genetik olduğu düşünüldü. Ama genetik tahlillerde temiz çıktı. Kızı anlamamıştım ama ikinci çocuğumu hemen bakışlarından anladım. Yine de doktorların teşhis koyması 3,5 yaşını buldu.” (G5)

“Ben engelli olduğunu üçlü testte öğrendim. Doğumdan önce, hamileyken öğrendim. Biz aldırmayı düşünmediğimiz için, testlerden sonra direk eve geldik. Ne olursa kabul etmiştik çünkü. Ama Down Sendromu ’nun da ne olduğunu bilmiyorduk. Ne olduğunu bilmiyordum. Nasıl bir şey, uzuv eksikliği mi nedir bilmiyordum. Doktorlarda arıyorsun her şeyin cevabını. İlk Down Sendromunu ’nun ne olduğunu sorduğumda, bana dedikleri ‘yürüyemez, koşamaz, göremez. Yani hiçbir şekilde hiçbir beklentin olmasın’ dedi doktorlar” (G3)

Katılımcıların ifadelerinde de belirttikleri gibi engelin tıbbi bir terim olarak açıklanması anne ve babanın yine tıbbi yollarla tedavi edilecek bir durum olduğu yanılgısına düşmesine sebep olmaktadır. Birçoğu zihinsel engelli olmak üzere bedensel engele de sahip ebeveynler öncelikle çocuklarının tedavileri için yıllarını hastane yollarında harcamaktadırlar.

3.3.4. Engel ile Tanışma ve Kabullenme

Engelli çocuğa sahip olan kadınların 'anormal bir çocuğu' kabul etme süreçlerinin çevredekilere ve babaya göre daha hızlı olduğu görülmektedir. Ailenin diğer üyelerinde durumu inkâr etme ve buna bağlı davranışların, anneye kıyasla daha fazlayken, anne "öğrenme", "alışma", "kabullenme", "razı olma" aşamasına daha çabuk geçmektedir:

> "Çocuk 19 ayına geldi yürümedi, değişikliği fark ediyordum ama kayınvalidem kabul etmedi. Doktor çok geç kalındığını söyledi. Normal olmasını bekliyordum, ne yalan söyleyeyim bir şok yaşadım. Ama Cenab-ı Allah'ın verdiği bir şey diye kabullendim. Kayınvalidem çok sıkıntı çıkardı, kabul etmedi." (G1)

Hane içerisindeki kadının rolünü değerlendirmek amacıyla kadının ilk görevinin evdeki hastanın, yaşlının ve çocuğun bakımı olduğunu söylemek mümkün olacaktır. Ailede çocuğun normal doğması beklenirken, engelli olarak doğmuş olması, aile içerisinde duygusal ve tepkisel olarak değişimlerin yaşanmasına sebep olmaktadır. İlk olarak 'şok' yaşanması, olası bir engellilik durumunun düşünülmemesinden kaynaklanmaktadır. Çekirdek aile dışında ev içerisinde yaşayan bireylerin, özellikle yaşlı aile üyeleri, daha geleneksel bir tutum sergilemektedirler. Kabullenme süreci daha geç olmaktadır.

> "Benim için hiçbir şey olmadı, ama eşim yıkılmıştı. Hala kabul etmiş değil. Büyük oğlum da çok yıkılmıştı. Eşim, hala daha üzülüyor. Eşim engelli olduğunu duyunca "Hayır, olamaz böyle bir şey" dedi. "Niye biz?" diye sordu. Hep düzelecek diye düşündü. Ben alıştım, öğrendim onlarla yaşamayı." (G2)

Aile toplumda önemli bir yere sahip olan dinamiktir. Ve aile içerisinde çocuğun yeri özel bir yerde durmaktadır. Kadın ve erkek olarak, kişileri anne ve baba statüsüne taşıyan çocuktur. Bu bakımdan engelli bir çocuğa sahip olduklarını öğrenme sürecinde kadınlarında belirli bir süre 'şok', süreci yaşadıkları görülmüştür.

> "Kendi evladıma konduramadım. Çok büyük üzüntü yaşadım. Bir cümleyle hayatım tepetaklak oldu." (G4)

> "Ben çocuğumun engelli olduğunu doktor bana söylediğinde bayılmışım" (G7)

> "Kucağımıza çocuğu alır almaz bir değişiklik olduğunu fark ettik. Hepimiz bir şok olduk. Hastane de bize acımalar başladı zaten. Yazık, yazık diyorlardı bana. Ben baya depresyona girdim." (G10)

Elbette engelin tıbbi literatür de karşılığı vardır. Fakat ebeveynleri 'şok' sürecinden sonra sosyal olarak hem kendilerini hem de çocuklarını etkileyecek durumlar kaygılandırmaktadır. Şok, bayılma, depresyon, bunalım gibi biçimlerde ifade edilen bu hayal kırıklığı, öncelikli kimliğini annelik olarak içselleştiren kadınların, tüm varoluşunu biçimlendirecek büyük bir zorluk olmaktadır.

> "Çocuğumu 20 yaşında kucağıma aldım. Bende çocuktum, büyüklerim bana ne derse onu yapıyordum. Duyduğumuz her şeyi yaptık. Hacı hocalara bile gittik. Her gittiğimiz yerde bir sonuç bulacağımızı umduk, hep bir ilaç verecekler düzelecek engeli diye düşünüyorduk." (G6)

Bilmedikleri bir sorunla karşılaşma durumu özellikle annelerde, çocuğun anneye ait olduğu düşüncesinden ötürü, diğer aile üyelerinden daha fazla sorumluluk duygusu ve mücadele eylemi ile sonuçlanmakta, çocukların tedaviye/rehabilitasyona yönelmelerinde de daha istekli olmalarına neden olmaktadır.

"Öğrendikten sonra bir afallama dönemimiz oldu ama sonra çözüm aramaya başladım." (G4)

"Ağlamaktan kendimi kaybettim. Ama size bir şey söyleyeyim mi, bir hafta yaşadım bunu. Rehabilitasyona gitmeye başladık. Engelliler okula başladık. Umutlandım." (G6)

3.3.5. Babanın Engel Durumunu Kabullenememesi

Erkeğin, ebeveyn olarak babanın çocuğun engellilik durumunda 'ret' ve ' yas' tutma süreci daha uzun olmaktadır. Erkeğin toplumsal rolleri içerisinde hane halkını geçindirmek, barınma ve gıda masraflarını karşılamak gibi maddi temellere dayalı görevler bulunmaktadır. Bu bakımdan aile içerisindeki 'normal dışı' sorunlarla mücadele etmesi ve bu sorunları kabullenip görevlerine devam etmesi gereken kadın olarak görülmektedir.

"Baba kabullenmedi çocuğu. Eşim bu çocuktan sonra kendini daha çok dışarı hayatına bıraktı. Eşimi evde görmüyordum artık. Ama ben bunun hep benim vazifem olduğunu ve sorumluluğum olduğunu biliyordum. İlk çocuğum olduğu için çok seviyordum evladımı. Eşim hatta dedi ki bir gün ' Allah alsın canını da kurtulalım' dedi. Ama benim çok zoruma gitti. Ve eşimde geçirdiği trafik kazasıyla şuan aynı oğlum gibi oldu". (G8)

"Anne baba olarak ilk başta kabullenemedik. Eşime kabullendirmem çok zor oldu." (G4)

" Bizim çocuğumuz engelliymiş Mehmet (eşi) dedim. O da benimle ağladı". (G6)

Aile içerisindeki iş bölümü, kadına sadece ev içindeki yemek yapmak, temizlik yapmak, ütü yapmak, çocukların bakımını yapmak gibi görevler vermemektedir. Bunun yanında kadın 'anne gibi' davranmak ve 'anne gibi' hissetmek zorundadır. Ataerkil

toplumlarda, yeniden üretimle kadınlık ve annelik hisleri hiç bozulmadan aktarılmak istenir. Anne olmak, yuvadaki her sorumluluğu kabul etmek ve bu sorumluluklara sıkı sıkıya, içtenlikle bağlı olmayı gerektirmektedir. Erkek egemen toplumun, bütün duygulardan ve emek payından kadına ayırdığı 'karşılıksız, görünmeyen bir emek' olmaktadır.

3.3.6. Engelin Kabullenilmesinde Dini Değerler ve 'Kadercilik'

Annenin engelli çocuğu kabullenmesindeki en büyük etmenlerden biri dini değerlere bağlılıktır. Engelli çocuğu 'kabul etme', onunla yaşamaya alışma sürecinde dini değerlerin baskın bir şekilde rol oynadığı görülmektedir. Din, kitleleri ve toplumsal davranışları etkileyici bir faktördür. Din, toplumun dinamiklerini oluşturan bir öğedir. Geleneksel toplumlarda özellikle, dinde, anneliğin yüce bir yerde olması, kadının en büyük sorumluluğunun çocuk yetiştirmek olduğu göz önünde bulundurulursa, kadınların engelli bir çocuğu kabul etmeleri kolaylaşmaktadır. Görüşmeye katılan kadınların çoğu engelli çocukları için 'Allah vergisi', 'Allah'ın emaneti', 'cennetin kapısı' gibi dini öğelerle tanımlamaktadırlar. Fakat kadınlar tarafından özellikle baba olarak erkeklerin daha 'kaderci' ve 'durumu olağan haline bıraktıkları' ifade edilmiştir. Buna bağlı olarak annenin engelli çocuğu sosyal hayata katmak ve çocuğu 'normalleştirmek' adına daha fazla çaba sarf ettiği analiz edilmiştir.

> "Benim eşim daha kaderci. Onun kabul etmesi daha kolay oldu. Ben daha savaşçıyım."(G5)

> "Babası hiçbir zaman niye böyle demedi. O bize Allah'ın lütfu, Allah'ın bize bir hediyesi, sayesinde rızkımız arttı gözüyle bakıyor." (G10)

> "Benimde imtihanım bu. Ben imtihanımı kabullendim, Allahtan dolayı. Her şey ondan geliyor. Bunu ben görecekmişim. Bunu yaşayacakmışım. Bundan öte köy yok." (G4)

> "Eşim diyor bazen, ' sana bir şey olsa bu çocuğa kimse bakamaz, ben çalışmasam olmaz, çalışsam kimse bakamaz' diyor." (G13)

Engelli çocuğa annesinden başka kimsenin bakamayacağı düşüncesi, egemen zihniyet olan ataerkilliğin bir ürünü olarak görülmektedir. Nitekim kadının çocuğu doğurmak dışında fizyolojik olarak erkekten bir farkı bulunmamasına karşın, annelik ve babalık rolleri çocuğun bakımı konusunda yükü anne olarak kadına bırakmaktadır. Aynı zamanda kadınlarında daha kendi bireyliğini keşfetmeye başlamasından itibaren 'annelik' rollerini oynamaya başlaması, bu rolü içselleştirmesinde önemlidir. Toplumsal cinsiyet rollerinin biyolojik cinsiyete bağlı olarak verildiği düşüncesi ve kadının çocuğu biyolojik olarak doğurmasıyla annelik rollerinin ve sorumluluklarının da değiştirilemez olduğu algısı bulunmaktadır. Çocuğa annesinden başka kimsenin 'şefkatli', 'merhametli' şekilde bakamayacağı düşüncesi kadınlara atfedilen 'anneliğin' küçük yaşlarda içselleştiren rollerle özdeşleştirilmiş olmasından kaynaklanmaktadır.

Kadınların çocuklarının durumunu kabullenmesi annelik rollerine bağlı olarak, hane içindeki ve çocuklarla ilgili olan her türlü problemle mücadele etmek zorunda kalmalarından kaynaklanmaktadır. Engelli çocuğun aile katılımından sonra, aile içerisinde roller ve sorumlulukların yükü kadın üzerinden hafifletilmesi gerekirken, kadın görünmeyen emeğini birde engelli bakımıyla iki katına çıkarmak zorunda kalmaktadır.

3.3.7. Engelli Çocuktan Sonra 'Sosyal Dışlanma'

Çocuğun engel sahibi olması sebebiyle, toplumda dezavantajlı olan konumları da iki kat artmıştır. Çocuğunu sosyal hayatına içerisine dahil edememesi, kendisinin de sosyal hayattan dışlanmasına sebep olmaktadır.

> "Batuhan engelli bir çocuk olarak dünyaya geldi. Ben her gün ağladım. Batuhan'ı kucağıma aldıktan sonra çok yalnız kaldım. Herkese düşman oldum. Tek başıma mücadele ettim çünkü.

> Nörolog ‘ hiçbir zaman normal çocuklar gibi olmayacak’ dedi. Ben inanmadım. Kabul etmedim. Eşim ve ailesi dâhil olmak üzere bizi hep dışladı.(G9)

> “Kendime konduramadım. Zaman zaman kaygılar yaşadım. Hayatımın yarısı bitti diyebilirim. Yakınlarımdan hiçbir destek görmedim. (G12)

> “Çocuktan sonra sosyal hayat hep kısıtlandı yani, kısıtlandım. Çünkü hep benimle. Yanımda çanta gibi taşıyorum. Ben nereye gidersem yanımda götürmek zorundayım.” (G1)

Görüşmeye katılan kadınların büyük çoğunluğu engelli çocuk sahibi olduklarından ötürü sosyal olarak dışlandıklarını belirtmişlerdir. Sosyal dışlanma, dezavantajlı birey ve grupların çeşitli alanlarda toplumla bütünleşememesi durumudur ve çocukları dolayısıyla kadın olarak kendilerinin de sosyal yaşamdan soyutlandıkları görülmektedir. Çocuğun ‘normal’ olup olmaması kadının aile ve yakın çevredeki konumunu da etkilemektedir. Engelli anneleri diğer anneler tarafından da dışlanmakta, böylece daha da yalnızlaşmaktadırlar.

> “Çocuğumdan sonra hayatımda çok şey değişti. Hiç kimse engelli olduğu için bizi kabul etmiyordu. Bir komşuya bile gidemiyordum. ‘Isırıcak mı, boğucak mı?’ gibi tepkiler geliyordu. Hala da yaşıyorum. Hiç kimsem yok diyebilirim.” (G3)

Toplumdaki normları, beden algılarını oluşturan yine toplumu oluşturan bireylerdir. Normların ve algıların dışında kalanlar Foucault ’nun da bahsettiği gibi normalleştirmek için kapatılmakta ya da sosyal olarak dışlanmaktadırlar. Engelli olan birey, korkulacak ve sakınılması gereken biri gibi görülmektedir.

> “Gittiğim yerde çocuklar ‘ Nazlım (engelli çocuğu) bizi ısıracak, bizi yiyecek’ deyince üzülüyorsun. Kahroluyorsun. Kendini çevreden iyice çekiyorsun.” (G10)

> “Hiçbir sosyal hayatım kalmadı. 26 yaşında eşim bir kaza geçirdi. Oğlum zaten engelli. Otobüse biniyoruz. Otobüsteki insanların bakışları, soruları artık beni canımdan bezdirdi. İnsanların sana acıyarak bakışları, işte Allah yardımcın olsun, senin yerin cennetlik gibi kelimeler belki başkası duysa hoşuna gider ama ben duymak istemiyordum. Bunları bana acıyarak söylüyorlardı.” (G9)

Engelli çocuğa sahip annelerin çocukları kendilerinin bir parçası olarak görmeleri, engellilerin toplumsal dışlanmaya maruz kalmasıyla birlikte, kadınlarında aynı ölçüde dışlandıklarını ortaya koymaktadır. ‘Kendini çevreden çekme’, ‘ acınma duygusunu istememe’ gibi söylemler, aslında kadınların çocuklarına yapılan soyutlanmayı içselleştirdiklerini göstermektedir. Buna bağlı olarak, kadınların çocuğu doğurmuş olmaları, geri kalan tüm hayatlarında çocuklarıyla kendilerini özdeşleştirdiklerini göstermektedir.

> “Benim sosyal hayatım tamamen bitti. Çünkü aktif bir kadındım. Evimde dini dersler veriyordum. Öyle olduktan sonra her şey bitti. Bütün bu olanları bir sınav olarak görüyorum. Oradan buradan geri kaldım olarak düşünmüyorum. Elimden geldiği kadar çocuğumla yapabileceğim şeylere gidiyorum.” (G4)

Kadın olması dolayısıyla cinsiyetçi bir toplumda dezavantajlı grupta olan kadınların, engelli çocuk annesi olması sebebiyle de bir kat daha dezavantajlı konumuna düştükleri görülmektedir. Dezavantajlı bir çocuğa sahip olması nedeniyle hem kadının engelli çocuğu hem de kendisi sosyal olarak bütünleşememektedir. Sosyalleşmeyi ise mümkün olduğunca yine kendileri gibi engelli çocuğa sahip kadınlarla sağlamaktadırlar.

> “Benim tek sosyalliğim engelli çocuğu olan bir arkadaşım var. Onun evine giderim o bana gelir. Birbirimizi çok iyi anlıyoruz. Başka yere gitsem, çocuğun salyası aksa, ben insanların bakışlarından rahatsız oluyorum, çekiniyorum.” (G11)

Kadın ve çocuğun özdeştirilmesiyle, çocuğun engelli olmasıyla kadına da 'engelli' bir anne olması anlamı yüklenmektedir. Toplumun oluşturduğu normların dışında olmak, dışlanma sebebi olmaktadır. 'normal' bir çocuk sahibi olamamak kadınında artık 'normal' bir hayatının olamayacağı anlamına gelmektedir. Bu nedenden dolayı kadın toplum tarafından yalnızlaştırılmaktadır. Karşılıksız emek harcayan ve anne/eş rollerinde sıkışan kadınların çevreleri tarafından da soyutlandıkları görülmektedir. Kadının ev içerisindeki statüsü 'iyi bir anne', 'iyi bir eş' olması ile değerlendirilmektedir. Engelli çocuğa sahip olan kadınların 'normal bir çocuk doğurmadıkları' için kendilerini eksik hissettikleri, bunun kendi hatalarından kaynaklanma olasılığını sorguladıkları ve toplum tarafından da suçlandıkları görülmektedir. Engelli çocuk sahibi olmanın suçlusu olarak kadının görüldüğü ve ebeveyn olarak sadece kadının kendisinde 'suçluluk', 'pişmanlık' gibi duygular hissettiği katılımcılar tarafından sıkça ifade edilmektedir.

> "Eşim hamileyken beni iki kez dövdü ve oğlum engelli olunca hiç pişman olmadı. Kabul etmedi zaten. Engelli doğmasının sebebi benmişim, ben yemediğim içmediğim için olmuş. Benim hatam olarak görüyor hala." (G2)

> " Kaynanam 'Doğurduğun çocuğa bak! 'dediğinde her şey bitiyordu zaten." (G1)

Kadınların aile içerisindeki kadınlar tarafından da destek göremediği görülmektedir. Kadının çocuğu üzerinden varlığını kabul ettirdiği ataerkil toplumlarda, engelli çocuğa sahip kadınlar dışlanma ve psikolojik şiddete maruz kalabilmektedir. Engelli çocuğun cinsiyeti de önemli bir sorun oluşturmaktadır. Ataerkil ilişkilerin geliştirildiği toplumlarda erkek çocuğa sahip olmak egemen ilişkilerin devamını sağlayıcı olarak görülmektedir. Erkek çocuğun engelli olması, kadının daha da dışlanmasına neden olmaktadır.

> "Ailede tek erkek eşim olduğu için erkek çocuk olması bizim için önemliydi. Hiç sağlıklı olsun demediler hiçbir zaman. Erkek olacak, erkek olacak derlerdi. Doktor hep kız derdi, ben

söyleyemezdim. Son ayımda erkek olduğunu öğrendim. O da engelli oldu."(G2)

"5 yıl kimseye hiçbir şey söyleyemedim. Çünkü kendi kardeşim de engelliydi. Dışlanıyorsunuz ister istemez." (G3)

"Ben ne yaptım da Allah bize bu çocuğu verdi diye ağlardım. Yakın çevrem benim için sadece üzüldü. Ben acınmak istemiyordum. Vah vah demelerinden çok yoruldum." (G7)

Daha önceden engelli bir bireyle yaşamış, bu dışlanmayı deneyimlemiş kadınların kendi engelli çocuklarını gizledikleri görülmüştür. Katılımcı 6'nın " Rapor kağıdında zihinsel engelli yazdığını gördüğümde şok geçirdim. Bunu yanlış yazmışlar buraya dedim. İlk önce ben kendim okudum. Ailem hala bilmiyor." biçiminde ifade ettiği gibi kadınlar engelli çocuk sahibi olduklarını yakınlarından gizlemeye çalışmaktadırlar. Bunun sebebi, engelin ne olduğunun toplum tarafından bilinmemesi ve engelli bireylerin toplumdan dışlanması gerçeğini annelerin biliyor veya seziyor olmasıdır.

Karşılıksız emeğin ve yeniden üretimin sağlayıcısı kadınların, ev içerisinde kişisel bakım, beslenme, temizlik gibi kendileri için yaptıkları faaliyetler ile televizyon izlemek veya çeşitli hobiler, dinlence ve eğlence araçları gibi boş zaman aktivitelerine ayıracakları zaman dilimi sınırlı olmaktadır. Kadınların kendini gerçekleştirememe sebepleri 'zorunlulukları' ve 'yükümlülükleri' olarak görülmektedir. Engelli bir çocuğun bakımı ve 'anneye' muhtaç olması durumu kadınların özgürleşmelerini ve kendilerine zaman ayırmalarını engellemektedir.

"İSMEK'e kursa gitmeyi çok istiyordum. Dikiş nakış yapmayı seviyordum. Kübra (engelli çocuğu) olduğu için gidemedim. Kaynanamda bakmadı. Şuan da hiçbir şey yapma isteğim yok, yoruldum artık." (G1)

"Ben de iğne oyası yapmak isterim, alışveriş yapmak isterim herkes gibi. Çünkü gidemiyorum. Hep içimde kalanlar bunlar yani." (G13)

Engelli çocuğa sahip olan kadınların, ‘bakım emeği’ ve ‘ duygusal emek’ yönünden kendilerini sorumluluk sahibi hissettikleri görülmektedir. Kadınlar bakım emeği ile duygusal olarak ailelerine daha bağlanmaktadırlar. Engelli çocukla kendisini özdeşleştirmiş olan kadınların, çocuğa gösterdikleri şefkat, merhamet kadar değerli olacakları düşüncesi içerisinde oldukları görülmektedir. Engelli çocuğun toplum tarafından dışlanıyor olması kadınların kendilerini yetersiz görmelerine sebep olmaktadır.

> “Biz anne olarak engelli çocuklarımızla ne kadar ilgilenirsek, merhamet gösterirsek, saygı duyarsak çevre gözünde bizim çocuklarımız o demek. Ben değer verdiğim kadar etraf çocuğuma değer veriyor.” (G4)

3.3.8. Engelli Çocuktan Sonra Evlilik Hayatının ‘Bitmesi’

Katılımcıların çoğu, engelli çocuğa sahip olduktan sonra evliliklerinde yıpranmaların olduğunu söylemektedir. Babanın anneye kıyasla çocuğun eğitimi ve bakımında daha pasif kalması ve kadının pek çok bireysel tercihinden ödün vermesi ile engelli çocuğun tedavisinin ve eğitiminin devam etmekte olduğu görülmektedir. Çoğu engelli çocuk annesi kadının evlilik içerisinde eş olma konumundan vazgeçtiği, ‘iyi bir eş ve anne’ olma görevinin yalnızca ‘iyi bir anne’ olmaya evrildiği görülmektedir.

> “Benim için evlilik yok gibi. Eş durumumuz bitti. Şuan çocuklar engelli olduğu için onların odasında yatıyorum.” (G2)

> “Engelli çocuğumdan sonra evliliğimde değişen şeyler oldu tabi ki. Ben engelli çocuğum ile yatıyordum. Sürekli ağlayan bir çocuktu. Biraz eşim bakıyordu çocuğa biraz ben. Koptuk yani. Yapacak bir şey yoktu.” (G7)

> “Evliliğimde her şey değişti. Ben 15-16 senedir Berk’le (engelli çocuk) uyuyorum. Evlilikle bir bağlantım kalmadı. Eşinle bir

> sosyal hayatın olmuyor, dışarı çıkıp gezemiyorsun. Normal bir ilişkinde olmuyor.” (G13)

Kadınların engelli çocuğa sahip olduktan sonra eş konumundan koptuğu, kendini engelli çocuğun bakımına ve tedavisine adadığı görülmektedir. Bu noktada kadınların anneliğin her konumunu içselleştirdikleri ve ne kadar ‘yorgun’ olduklarını söyleseler de çocuğun bakımının kadının içselleştirdiği bir zorunluluk olduğu sonucuna varmak mümkündür.

> “Bazen diyorum “Ben senin yerinde olsam, beni bırakır giderim” diyorum. Yaşıyor, genç, onun istekleri var. Bende bütün her şey bitti. Benim için sadece çocuklarım var.” (G2)

Kadınların çoğunun engelli çocuğa sahip olmalarıyla birlikte, bireysel hayatlarını ve ailelerini fonksiyonel anlamda bitirdikleri gözlemlenmektedir. Kadınların kendilerini çocukların bakımına adadıkları, erkeklerden ev içerisindeki iş bölümü paylaşımına dair beklentiler içerisine girmedikleri görülmektedir. Kadınlar içinde erkeklerin evin maddi giderlerini, barınma ve gıda ihtiyacını karşılamak dışında bir görevi olmadığı düşüncesi hâkim olmaktadır. Bunun yanında kadınların engelli çocuğun bakımı için kendi hayatlarını feda ettikleri fakat erkeğin hayatına devam etmesi gerektiği düşüncesinde oldukları görülmektedir.

3.3.9. Kadınların Engelli Çocuk İle Hayatı ‘Normalleştirme Çabaları’

Kadınların engelli çocuğu artık ‘normalleştirdikleri’, çocuk bakımıyla birlikte ev hayatının bir ‘ rutin’ oluşturduğunu söylemektedirler.

> “Çocuklarımdan rahatsız değilim, asla olmadım. Ben hayatı normalleştirdim. Benim çocuklarım engelli, ben ne yapacağım, ne olucak değil. Yine rutin hayatımı yaşıyorum. Bir şekilde yaşamaya devam ediyorum.” (G2)

> “Bana göre hayat şuan çok normal. Şu anda o kadar mutluyum ki. Mesela geçen gün bir yerde konuştuk. Ben bunları yaşadım. İlkokula benim çocuklarla beraber başlayanları görünce üzülüyordum. Konuşan çocukları görünce üzülüyordum. Çok eksiklik hissediyordum. Ama şuan mesela o durumlar geçti. Abdullah bu yıl normal olsaydı üniversite sınavına girecekti. Ben üniversite sınavına giren çocukları görünce artık üzülmüyorum”. (G5)

Görüşmeye katılan kadınların çoğu sosyal destek programlarının yetersiz kaldığını, ailelerinden ve yakın çevrelerinden de yeterli desteği görmediklerini ifade etmişlerdir. En temel insani ihtiyaçlarını bile gideremeyecek durumda olan bazı katılımcılar çocuklarını emanet edebilecekleri devletin güvencesinde bir ev talebinde bulunmuşlardır.

> “Ben en çok şunu istiyorum, bu tür çocukları bırakabileceğimiz bir evimiz olsun. Birine emanet edip bırakınca gelince asık surat görüyorsun. Bunu istemiyorum. İstiyorum ki güvenebileceğim bir ev olsun. Kendim hastaneye gideceğim zaman çocuğumu güvenle bırakacağım bir yer olsun.” (G7)

> “Çocuklar için Belediyelerden, engelli çocuklara bir bakım evi yapmasını isterim. Bir yere gidecek olduğum zaman en azından çocuğumu bırakıp, birkaç saat rahatlıkla gidip gelmeme imkân verecek bir şey olsaydı, isterdim. Benim etrafımda bakacak kimsem yok. Komşularıma yalvarıyorum. Babaya dahi güvenerek bırakamıyorum.” (G12)

> “Hastaneye giderken bırakabileceğimiz bir yer olsa. Kendimize ayıracak maalesef hiçbir vaktimiz yok. Markete bile gidemiyorum.” (G3)

Engelli çocuğa sahip kadınların istekleri, engelliler için sosyal politikaların yetersiz olduğunu göstermektedir. Engelli bireylere yönelik yapılan sosyal dâhil etme programları, engelli çocukların annelerine yönelik olarak da uygulanmalıdır. Kadınların çalışma hayatının dışına itilmesi, sosyal olarak da dışlanması, kendilerini eve bağımlı olarak tanımlamalarına neden olmaktadır. Engelli çocuklarının eve bağımlı olması, annelerinin de aynı kaderi paylaşmalarına sebep olmaktadır. Aynı çocuğun ebeveyni olan erkeklerin sosyal hayatlarına devam etmeleri kadınların uğradıkları eşitsizlikleri açık olarak göstermektedir.

BÖLÜM 4. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Kadınlar, toplumsal cinsiyet eşitsizliklerine, sosyal dışlanmaya ve üretim sürecinde pek çok ayrımcılığa uğramaktadırlar. Kadınların uğradıkları ayrımcılıkların temelinde ataerkil ilişkiler yatmaktadır. Kadınların toplumdaki ve aile içindeki konumları ataerkil rollerin sonucunda belirlenmiştir. Erkek egemen toplumlarda, kadın 'eve' ait görülmektedir ve ev içerisindeki tüm bakımlardan sorumludur. Erkek ise maddi giderleri sağlamakla yükümlü olup, ücretli bir işte çalışması gerekmektedir. Erkek, kamusal alanda ve ücretli emek piyasasında görünür olandır. Kadınlar toplum içerisinde görünür olmak için statülerini kendileri kazanmak zorundadır. Bir kız çocuğu, evlendiğinde kadın olur. Çocuk doğurduğunda anne olur. Ve ataerkil toplumlarda doğan çocuğun cinsiyeti, 'normal' olup olmadığı yine kadının konumunu etkilemektedir. Nitekim norm dışı bir çocuğa sahip olan kadının pek çok yönden dışlandığı görülmektedir.

Foucault, beden analizi yaparken engellilik gibi normalleştirilmiş beden algısının dışında kalan bireylerin tarih boyunca uğradıkları denetimleri, dönüşüm politikalarını ele almıştır. Bir toplumu anlayabilmek ve analiz yapabilmek adına, bedenlerin inşasına bakmak gereklidir. Foucault, tıp ile iktidarı birbirine geçmiş iki toplum denetleyicisi olarak görmektedir. Toplumda normal dışı kalanlar, tıbbi argümanlarla ve teknolojilerle 'normalleştirilmelidir'. Hapishaneler, akıl hastaneleri, rehabilitasyon merkezleri tümüyle biyopolikaların geliştirdiği yapılardır. Engelli çocuğa sahip kadınların da çocuklarının 'normalleşmesi' adına çözüm aradıkları yerler, hastaneler ve rehabilitasyon merkezleri olmaktadır.

Engellilik, tıbbi bir kavram olmasının yanında sosyal çalışmalarda da önemli bir yerdedir. Engelliler tıpkı kadınlar gibi toplumda dışlanmaya uğrayan katmanı oluşturmaktadırlar. Aile ve toplumsal yaşam içerisinde kadın olarak karşılaşılan tüm ayrımların yanında engelli çocuğa sahip kadınların iki kat daha fazla sorunla karşılaştıkları görülmektedir. Engelli çocuğun aileye gelişi, aile içerisindeki rollerinde değişmesine, kadına hem emek hem duygusal açıdan daha fazla sorumluluk verilmesine neden olmaktadır.

Marx'ın düşüncesinde, işçi sınıfı kadın ve erkek olarak ayrılmamaktadır. İşçi sınıfını cinsiyet eksenli bir ayrıma düşmeden değerlendirir. Oysa bu noktada kadınların emeklerinin sömürülmesi ile erkeklerin emeklerinin sömürülmesi arasında derin bir fark vardır. Bu fark, kapitalizmin de kadını tıpkı ataerkil düşünce yapısı gibi dışlayarak ikinci plana atmasıdır. Kapitalizm hem erkeğin hem kadının emeğini sömürmektedir, ancak, kadın emeği ataerkil kodlar tarafından da sömürülmektedir. Üstelik kadınlar emek verdikleri işler için herhangi bir ücret almamaktadır. Bu çerçevede, Marx'ın ilk dönem teorilerinin kadınların maruz kaldıkları sömürüyü anlama bakımından zayıf kaldığı görülmektedir. Toplumsal cinsiyet rollerine bağlı olarak, ataerkil bir toplumda yetişmiş kadınlar hane içerisindeki tüm işleri ve bunun yanında engelli bir çocuğun bakımını bir görev olarak sorgulamadan yapmak zorunda kalmaktadır. Marksist feminist teoride kadınlar toplumsal eşitsizliğin en önemli tarafında durmaktadırlar. Kadınların sadece cinsiyeti kadın olduğu için aile, toplum ve emek piyasasında dışlanması büyük çöküntüler yaratmaktadır. Kadınlar aile içerisinde kız çocuğu, kadın ve anne rollerini üstlenmek zorunda kalırlar. Engelli çocuğa sahip kadınlar ise tüm bu ayrımların ötesinde duygusal ve sosyal açıdan da ikinci plana atılmaktadırlar. Birey olarak kendi hayatlarını tanımlamaları imkânsızlaşmaktadır. Engelli çocuğun annesi olma konumu, kadınları iş yaşamından ve ev içi eşit iş bölümünden oldukça uzaklaştırmaktadır.

Engelli çocuğa sahip kadınların dezavantajlı konumda olmaları ve buna bağlı olarak ücretli emek piyasasında yer alamamalarının nedeni, kadınların annelik rollerinin getirisi olarak engelli çocuğun bakımını üstlenmek mecburiyetinde kalmalarıdır. Kadınlar, ev bakımını, eş bakımını, yaşlı bakımını ve çocuk bakımını bir zorunluluk olarak görmeleri nedeniyle ücretli bir işte çalış(a)mamaktadır. Kadınlar emek piyasasında karşılığı olan bakımların tümünü ev içerisinde karşılıksız olarak yapmaktadır. Hane içi işbölümüne dayalı olarak kadının görünmeyen emeği söz konusudur. Engelli çocuğa sahip kadınlar vardiyası hiç belli olmayan ücretsiz bir emek ortaya koymaktadır. Engelli çocuğun her türlü öz bakımı, eğitimi, tıbbi ihtiyaçları anne olarak kadının sorumluluğundadır. Bunun yanında hane içindeki diğer tüm bakım hizmetlerini ve çocukların ihtiyaçlarını da yine anne karşılamak zorunda kalmaktadır. Kadınlar, engelli çocuğun bakımı ile ev işlerini yapmayı bir 'mecburiyet' olarak nitelendirmektedirler. Ücretli bir işte çalışan kadınların, engelli çocuğa sahip olduktan sonra çocuğun bakımını üstlenmek ve emek piyasasından çıkmak zorunda kaldığı görülmektedir.

Karşılıksız emek, herhangi bir ücret karşılığı olmayan, işin başlangıç ve bitiş saatinin belli olmadığı ve doğallaştırılmış emek olarak kavramlaştırılmıştır. Buna bağlı olarak engelli çocuğa sahip kadınların, ev işlerini ve engelli çocuğun bakımını her gün yeniden yaptığı görülmektedir. Bakım emeği ile ev emeğini birbirinden ayırmak önemlidir. 'Normal' çocuğa sahip ev kadınlarına kıyasla engelli annesi kadınların daha fazla karşılıksız emek ortaya koydukları görülmektedir.

Ebeveynlerin ilk olarak engelin tıbbi yönüyle tanıştıkları görülmektedir. Doğum ve doğumdan sonraki süreçte engeli aşmak için doktorlardan medet umulmaktadır. Engelliğin literatürde de tıbbın konusu olmaktan çıkması, engelli bireylerin toplumun bir parçası olarak görülmeye başlanmasıyla mümkün olmuştur. Engelli çocuklar toplumda 'normal olmayan' olarak dışlanmaktadır. Toplumun normlarının dışında olmak, 'normaller' için bir tehlike oluşturmaktadır ve rehabilite edilmeleri gerektiği düşünülür. Engellilerin toplumun 'normal' akışını bozduğu ve görünürlüğünün en aza

indirilmesi temelinde politikalar nihayet yerini sosyal politikalara bırakmak zorunda kalmıştır.

Engelli çocuğa sahip olma durumu, ailelerin ‘şok’, ‘reddetme’ gibi süreçler yaşamasına neden olmaktadır. Engel durumuyla daha önce karşılaşmamış ebeveynler ilk olarak çocuğun bir hastalığa yakalandığını fakat tıbbın imkânlarıyla geçeceğini düşünmektedirler. Ebeveynler, çocuklarının ‘normal’ olmamasını kabullenmekte zorluk çekmektedirler. Engellilikle tanışma ve kabul etme, kadınlarda daha hızlı olmaktadır. Çocuğun anne ile özdeşleştirilmiş olması, kadınların kabullenip engel ile yaşamaya alışma süreçlerini hızlandırmaktadır. Babanın engelli çocuğu reddetmesi, engel durumunu kabullenmemesi rastlanılan bulgular arasındadır. Erkeğin aile içerisinde rolü, barınma, gıda gibi maddi ihtiyaçları karşılamak üzerine olduğu için engelli çocuğu anneye ait görmektedir. Kadınların ve yakın aile üyelerinin engelli çocuğu kabullenmesindeki en büyük etkenlerden birinin dini değerler ve ‘kadercilik’ olduğu gözlenmektedir.

Engelli çocuğa sahip kadınlar, çocuğunun engelli olmasına bağlı olarak sosyal dışlanmaya maruz kalmaktadır. Çevreleri tarafından ‘normal’ bir çocuğa sahip olmamaları nedeniyle dışlanmaktadırlar. Toplumsal normların dışında kalan çocuğa sahip olmak kadınlarda sosyal anlamda ‘kabul görmeme’, ‘ dışlanma’ gibi kaygılar oluşturmaktadır. Engelli çocuğa sahip kadınların adeta kendilerinin de engeli varmış gibi sosyal hayattan yoksun kaldıkları gözlenmektedir. Kadın ve birey olarak kendilerini tanımlayamamaktadırlar. Oysaki engelli çocuğun tüm sorumluluğu ebeveyn olarak anne ve babaya ait olmalıdır. Söz konusu kadınların, engelli çocuğa sahip olduktan sonra kendilerinin sosyal hayattan soyutlanmaları, buna rağmen eşlerinin yani erkeğin sosyal hayatına devam ettiği görülmektedir. Erkeğin hayatına kaldığı yerden devam etmesini sağlayan tek neden, kadının erkeğe de ait olan tüm sorumlulukları üstlenmek zorunda kalmasıdır. Kadınlar, engelli çocuktan önce ücretli bir işte çalışıyor olsa bile, engelli çocuktan sonra bakımını üstlenerek ücretli işten ayrılmak zorunda kalmıştır. Erkeklerden ise bu bakımı üstlenmesi hiçbir şekilde beklenmemektedir. Ataerkil toplum

yapısında çocukların ve evin tüm bakımı kadınlardan beklenmektedir. Ayrıca kadına engelli bir çocuk ile çalışabileceği iş alanı sunulmamaktadır. Dolayısıyla erkeğe maddi sorumlulukları karşılama görevinden başka sorumluluk düşmemektedir. Kadınların 'yorgun' olmalarına rağmen bu rolleri içselleştirdikleri için bakım ve duygusal emek harcamaktan vazgeçemedikleri görülmüştür. Engelli çocuk bakımı kadınlar için vazgeçilemeyen bir zorunluluk halini almaktadır.

Engelli çocuk annelerinin hayatı 'normalleştirme' çabası içerisinde oldukları gözlenmektedir. Tıpkı engelli çocuğu gibi kendilerini eve bağımlı olarak tanımlamaktadırlar. Eve bağımlılığa neden olan sosyal dışlanmayı yenmek adına çabaladıkları görülmektedir. Eşlerinden ve yakın çevrelerinden destek göremeyen kadınların, en çok kendi gibi engelli annesi kadınlarla birlikteyken rahat hissettikleri görülmüştür. Engelli çocuğa sahip kadınlar olarak ortak sıkıntılardan ve çözüm arayışından bahsedebilmeleri mümkün olmaktadır. Ancak söz konusu kadınların bir araya gelip sosyal bir grup oluşturmaları olumlu olabileceği gibi, daha da izole olmalarına sebep olabilmektedir. Nitekim bazı katılımcıların sadece engelli çocuğa sahip kadınlarla arkadaşlık kurabildikleri gözlemlenmiştir. Buna bağlı olarak engelliler için yetersiz olan sosyal politikaların geliştirilmesi önemli bir yerde durmaktadır. Engelli çocuğa sahip kadınların sosyal olarak topluma dâhil edilmesinde kadınlara yönelik kursların arttırılması, özel ihtiyaçlarında çocuklarını emanet edebilecekleri devlet kontrolünde bir evin olması gibi istekleri bulunmaktadır.

Engelli çocukların Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı özel eğitim kurumlarında eğitimlerini sürdürdükleri gözlemlenmiştir. Engelli çocuğun eğitiminin yanında, engelli çocuğa sahip kadınların da engeli aşmak, engelle yaşamayı öğrenmek adına profesyonel eğitimciler tarafından eğitim seminerleriyle desteklenmesi gerekmektedir. Yine ihtiyaç durumunda çocuklarını bırakabilecekleri yuvaların oluşturulması için Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'na ve ilgili belediyelere görevler düşmektedir. Devlet kontrolünde oluşturulacak bu evler, engelli çocuğa sahip kadınların insani ihtiyaçlarını özgür bir şekilde karşılamaları adına önemli bir adım olacaktır.

EKLER

EK. 1.

Görüşmeci Kodu	Yaşı	Eğiti-m Durumu	Doğum Yeri	İstanbul'da yaşama süresi	Medeni hali	Çocuk Sayısı	Engelli Çocuk Sayısı	Eşin yaşı	İşte Ücretli Çalışma
G1	39	İO	Yozgat/ Boğazlıyan	24	E	2 Kız	1 Kız 11 yaş	41	Hiç çalışmamış
G2	42	İO	İST /Şişli	42	E	3 2 K 1 E	2 Engelli	47	Evet
G3	42	İO	Düzce	21	E	2 1K 1E	1 kız	43	Evet
G4	37	L	Sivas	25	E	3 3 E	1 E 9 yaş	42	Hayır
G5	49	L	İST	49	E	2 1K 1E	2 1K 28 1E 19	55	Hayır
G6	35	İO	İST	35	E	2 2E	1 E 15 Yaş	37	Hayır
G7	45	İO	Giresun	30	E	3 3E	1 E 11 yaş	48	Evet
G8	39	İO	Muş	20	E	1 E	1 E 18	42	Evet

G9	38	İO	İST	38	E	1 E	1 E 19	43	Hayır
G10	51	İO	Elazığ	40	E	1E 3K	1 K	52	Hayır
G11	40	İO	Yozgat	25	E	2 1E 1K	1K	57	Evet
G12	57	İO	Kastam onu	54	E	4 3E 1K	1 E 14 yaş	56	Evet
G13	41	İO	Kastam onu	41	E	2 1K 1E	1 E 18 yaş	43	Hayır
G14	45	L	İST	45	E	2 2 E	1 E 11 Yaş	50	Hayır
G15	48	Ü	İzmir	30	B	1 K	1K	-	Evet

EK. 2.

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, SOSYOLOJİ ABD

Engelli Çocuğa Sahip Kadınlar Üzerinden Kadınlara Yönelik Ayrımcılığa Toplumsal Bir Bakış: Marx ve Foucault Bağlamında Niteliksel Bir Araştırma, 2019

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME ÇERÇEVESİ

Görüşmeci Kodu: …….

Görüşmenin Kim Tarafından Yapıldığı: ……

Görüşmenin Tarihi: …….. Görüşmenin Saati ve Süresi: ……...

Görüşmenin Yapıldığı Yer: ……

Görüşmenin Teybe Kayıt Edilmesini Uygun Buluyor Mu?

- **Uygun**
- **Uygun Değil**

Kişisel Özellikler

Yaşı: ……

Eğitim Durumu: ……

Nerede Doğduğu (İl\ İlçe\ Köy): …….

Nereden Geldiği ve İstanbul'da yaşama süresi: ……..

Medeni Durumu: ……..

Aile İlgili Sorular

- Ailenizden biraz bahseder misiniz? (Kaç çocuğunuz var, evde kaç kişi yaşıyorsunuz, başka çocuklarınızın engel durumu var mı, varsa tanıları nedir)
- Varsa diğer çocuklarınızın yaşları ve eğitim durumları nedir?
- Eşiniz mesleği nedir?
- Eşiniz kaç yaşında?
- Eşiniz nerede doğmuş?
- Eğitim durumu nedir?
- Diğer aile üyeleri (yakın akrabalar) yakında mı oturuyorlar ?

İşle İlgili Sorular

- Daha önce ücretli bir işte çalıştınız mı?
- Hiç çalışmadıysa, neden çalışmadınız?

Çocuğun Engel Durumu İle İlgili Sorular

- İlk olarak çocuğunuzun engel durumunu ne zaman öğrendiniz?
- Çocuğunuzun engelli olduğunu öğrendiğinizde neler hissettiniz? Nasıl bir tepki verdiniz?
- Çevrenizdekiler öğrendiğinde ne gibi tepkiler aldınız?

Engelli Annesi Olmasına Dair Sorular

- Çocuğunuzdan sonra sosyal hayatınız değişti mi?
- Peki, çocuğunuzdan sonra evliliğinizde neler değişti?
- Babanın çocuğa karşı tutumu nasıldır?

- Sosyal medya hesabınız var mı? Orada sosyal çevrenizle iletişim halinde olabiliyor musunuz?

Hane-içi İşbölümü İle İlgili Sorular

- Günlük zamanınızı nasıl planlıyorsunuz?
- Zamanı istediğiniz gibi kullanabiliyor musunuz, eksik kaldığınızı düşündüğünüz şeyler var mı?
- Engelli çocuk bakımı, evin temizliği gibi işler ne kadar zamanınızı alıyor?
- Yakında yardım alabileceğiniz aile üyeleri var mı? Size ne ölçüde yardımcı olabiliyorlar?
- Çocukla geçen bir gününüzü anlatır mısınız?

EK.3

Zaman Çizelgesi

Yapılacak Faaliyetler	**Eylül**				**Ekim**				**Kasım**				**Aralık**				**Ocak**				**Şubat**			
Literatür çalışması	X	X	X	X																				
Literatürün yazılması	X	X	X	X																				
Görüşmelerin yapılması					X	X	X	X																
Transkripsiyon ve kodlama									X	X	X	X												
Verilerin değerlendirilmesi													X	X	X	X								
Araştırma sonuçlarının raporlaştırılması ve çoğaltılması																	X	X	X	X				
Raporun teslimi																								X

EK.4.

T.C. MALTEPE ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ, SOSYOLOJİ ABD

Engelli Çocuğa Sahip Kadınlar Üzerinden Kadınlara Yönelik Ayrımcılığa Toplumsal Bir Bakış: Marx ve Foucault Bağlamında Niteliksel Bir Araştırma, 2019

DERİNLEMESİNE GÖRÜŞME - SENARYO

Görüşülen Kodu: ……01…….

Görüşmenin Kim Tarafından Yapıldığı: ……HANSA VURAL……

Görüşmenin Tarihi: …10.09.2018… Görüşmenin Saati ve Süresi: 10:30- 39 dk

Görüşmenin Yapıldığı Yer: Şakire Hanım Özel Eğitim Okulu / Rehberlik Odası

Görüşmenin Teybe Kayıt Edilmesini Uygun Buluyor Mu?

- **Uygun**
- **Uygun Değil**

Senaryonun kimler tarafından hazırlandığı: HANSA VURAL

Senaryo hazırlama tarihi: 11.09.2018

Senaryo hazırlama saati ve süresi: Değişen saatlerde – 4 saat

Kişisel Özellikler

Yaşı: 42…

Eğitim Durumu: İlkokul

Nerede Doğduğu (İl\ İlçe\ Köy): …Yozgat/Boğazlıyan/Yamaçlı Kasabası

Nereden Geldiği ve İstanbul'da yaşama süresi: 24 yıldır İstanbul'da yaşıyor

Medeni Durumu: Evli

Aile İlgili Sorular

- Ailenizden biraz bahseder misiniz? (Kaç çocuğunuz var, evde kaç kişi yaşıyorsunuz, başka çocuklarınızın engel durumu var mı, varsa tanıları nedir)
- Varsa diğer çocuklarınızın yaşları ve eğitim durumları nedir?
- Eşiniz mesleği nedir?
- Eşiniz kaç yaşında?
- Eşiniz nerede doğmuş?
- Eğitim durumu nedir?
- Diğer aile üyeleri (yakın akrabalar) yakında mı oturuyorlar ?

İşle İlgili Sorular

- Daha önce ücretli bir işte çalıştınız mı?
- Hiç çalışmadıysa, neden çalışmadınız?

Çocuğun Engel Durumu İle İlgili Sorular

- İlk olarak çocuğunuzun engel durumunu ne zaman öğrendiniz?
- Çocuğunuzun engelli olduğunu öğrendiğinizde neler hissettiniz? Nasıl bir tepki verdiniz?
- Çevrenizdekiler öğrendiğinde ne gibi tepkiler aldınız?

Engelli Annesi Olmasına Dair Sorular

- Çocuğunuzdan sonra sosyal hayatınız değişti mi?

- Peki, çocuğunuzdan sonra evliliğinizde neler değişti?
- Babanın çocuğa karşı tutumu nasıldır?
- Sosyal medya hesabınız var mı? Orada sosyal çevrenizle iletişim halinde olabiliyor musunuz?

Hane-içi İşbölümü İle İlgili Sorular

- Günlük zamanınızı nasıl planlıyorsunuz?
- Zamanı istediğiniz gibi kullanabiliyor musunuz, eksik kaldığınızı düşündüğünüz şeyler var mı?
- Engelli çocuk bakımı, evin temizliği gibi işler ne kadar zamanınızı alıyor?
- Yakında yardım alabileceğiniz aile üyeleri var mı? Size ne ölçüde yardımcı olabiliyorlar?
- Çocukla geçen bir gününüzü anlatır mısınız?

Görüşmeci: Öncelikle teşekkür ediyorum görüşmeyi kabul ettiğiniz için. Yaşınızı öğrenebilir miyim?

Görüşülen: Yaşım 39 ama kimlikte 42 yaşındayım.

Görüşmeci: Öyle mi? Eğitim durumunuz nedir?

Görüşülen: İlkokul mezunuyum.

Görüşmeci: Nerede doğdunuz?

Görüşülen: Yozgat' ın Boğazlıyan ilçesine bağlı Yamaçlı kasabasında doğdum.

Görüşmeci: Buradan mı İstanbul'a geldiniz, kaç yıldır İstanbul'dasınız?

Görüşülen: Hıhı, evet. Evlendim, geldim. Mart2ta 24 yıl olacak İstanbul'a geleli.

Görüşmeci: Medeni durumunuz nedir?

Görüşülen: Evliyim.

Görüşmeci: Ailenizden biraz bahsedebilir misiniz?

Görüşülen: Evde 4 kişi yaşıyoruz. İki çocuğum var. Diğer çocuğumun engel durumu yok.

Görüşmeci: Çocukların yaşları, eğitim durumları nedir?

Görüşülen: Büşra 21, Kübra 11 yaşında. Büşra lise mezunu.

Görüşmeci: Eşinizin mesleği nedir?

Görüşülen: Eşim oto tamircisi.

Görüşmeci: O kaç yaşında?

Görüşülen: O 45 yaşında.

Görüşmeci: Eşiniz nerede doğmuş?

Görüşülen: İstanbul, doğma büyüme buralı

Görüşmeci: Eşinizin öğrenim durumu nedir?

Görüşülen: İlkokul

Görüşmeci: Peki, sizinle yaşayan ya da yakınlarda yaşayan akrabalarınız var mı?

Görüşülen: Yok, yakınımda yok ama İstanbul çevresinde var.

Görüşmeci: Daha önce hiç ücretli bir işte çalıştınız mı?

Görüşülen: Yok çalışmadım.

Görüşmeci: Peki neden çalışmadınız?

Görüşülen: Eşim istemedi. Birazda kaynanam yaşlı olduğu için o yüzden.

Görüşmeci: Yaşlı bakımı yüzünden mi çalışamadınız?

Görüşülen: Evet, çalışmak istemedim.

Görüşmeci: Peki, ilk olarak çocuğunuzun engel durumunu ne zaman öğrendiniz?

Görüşülen: Kübra'nın doğumdan kaç ay sonra (düşünüyor), yani doğumunu yaptım. Her şey güzel gitti.

Görüşmeci: Doğumdan önce testlerinizi yaptırdınız, her şey normaldi değil mi?

Görüşülen: Hepsini yaptırdım, hiçbir sorun yoktu. Gününde de doğum yaptım. Daha sonra hastaneden biz çıktık. Zekâ testi için topuktan kan alıyorlardı. Onu verdik. Hastane karıştırdığını söyledi. Tekrar gidip aldırmanız gerektiğini söyledi. En yakın ana sağlığına gittik. Tekrar kan aldırdık. Telefonda gelmediği için dedim herhalde bir şey yok. Daha sonra 19 ayına geldi. Yürümeye başlamadı. Yürümedi. Emekliyordu. Sürekli tutunuyordu. 19 aylık doktora götürdüğümüzde dedi çok geç kalınmış, yürümesi gecikmiş. 19 aylıkken yürüdü.

Görüşmeci: Peki topuk kanından hiçbir sorun çıkmadı mı?

Görüşülen: Yok, çıkmadı. İlk zaman karıştırmışlardı. Böyle böyle, karışıklık oldu. Siz gidin tekrar verin demişlerdi. Tekrar verdik. Neticede gelmeyince dedim herhalde bir şeyi yok. Daha sonra 19 aylıkken yürümeyince biz anladık. Onda da Göztepe'ye götürdüm. Nörolojide çıktı. Çok geç kalınmış dedi.

Görüşmeci: Çocuğunuzun engelli olduğunu öğrendiğinizde neler hissettiniz? 19. Ayda mesela, her şey normal giderken bir engeli olduğunu öğrendiniz?

Görüşülen: Aynen, bir engel durumu sadece yüzde 50 zihinsel diye çıktı. Zeka testinde. Ama Kübra'daki yüzde 50 değildi. Daha yüksekti. Çünkü kendini ifade edemiyor, yürümesi geçti, sinirleniyordu, konuşma yoktu. Ondan sonra işte bizi eğitime yönlendirdiler.

Görüşmeci: Bir şok yaşadınız mı? Ne oluyor, ne yapacağım dediniz mi?

Görüşülen: O şok hani var tabi, normal bekliyordum ne yalan söyleyeyim. Dedim herhalde iyi olucak. Ben on sene ara verdim. On seneden sonra Kübra oldu.

Görüşmeci: Evet uzun bir ara vermişsiniz. Peki her şeyden önce siz ne düşündünüz?

Görüşülen: Bilmiyorum, çevremizde vardı ya. Görümcemin oğlu da engelli. Daha önceden de biliyordum. O kadar da şey yapmadım. Cenap-ı Allah'ın verdiği bir şey diye.

Görüşmeci: Takdir-i İlahi dediniz yani…

Görüşülen: Yani, illaki bir sıkıntı oluyor zaten. Bir burukluk oluyor. Bir dışlanma gibi oluyor. Ailemizden de olsa. Ama eşim Allah razı olsun, yardım etti. Hastanelere filan gittik beraber.

Görüşmeci: Aslında onu da öğrenmek istiyorum. Çevrenizdekiler ne tepki verdiler?

Görüşülen: Eşim yardımcı oldu da ben kaynanamdan çok sıkıntı çektim. Mesela kaynanam çok şey yapardı. ‘ doğurduğun çocuğa bak’ yapardı. O kelimeyi kullandığı için biz kaynanamla çok zıt düşüyorduk. Görümcelerim mesela ‘ne götürüyorsun okula, faydası yok’ diyorlardı. O kelimeyi duyup ben zaten yıkılıyordum.

Görüşmeci: Engelli çocuğu olan görümceniz mi söyledi bunu?

Görüşülen: Yok o değil, diğeri söylerdi bunu. Götürme ne anlıyor ki bu derdi.

Görüşmeci: Peki, çocuğunuzdan sonra sosyal hayatınızda neler değişti?

Görüşmeci: Değişti, her şeyimiz kısıtlandı yani. Kısıtlandım. Çünkü hep benimle, baba çalışıyor. O zaman Büşra da okula gidiyordu. İlkokula gidiyordu. Hem Büşra’yı hem bunu derken, koşuşturuyordum yani. Bunu evde bırakıyordum, Büşra’ya gidiyordum. Mesela bunu da alıp götürüyordum bazen, tek başına kalamıyor. Kaynanam yanında duruyordu. O da bakamıyordu. Bir zaman sonra zorlanıyordu. Artık bakamıyorum, gücüm yetmiyor, bunu da götür yanında diyordu. Götürüyordum mecburen. Sarıyordum güzelce. Götürüyordum gittiğim yere.

Görüşmeci: Peki çocuğunuzdan sonra evliliğinizde neler değişti?

Görüşülen: Eve kapandık zaten. Eşim zaten dediğim gibi bana yardımcı olduğu için, biz her yere beraber gittik onunla. Yeri geldiğinde bunu (engelli çocuk) kucağına alıyordu. Ben Büşra küçüktü onun elinden tutuyordum. Öyle yardımcı oluyordu bana.

Görüşmeci: Babanın çocuğa karşı tutumu nasıl?

Görüşülen: Hırçın olduğu zaman ben kızıyorum, eşime diyorum sende aynısını yap. Ben kızdığımda sen de kız. En azından hatalı olduğunu anlasın.

Görüşmeci: Baba biraz daha mı alttan alıyor?

Görüşülen: Aynen, O benim yanımda çocuklarıma kızma, benim yanımda çocuğuma bir şey deme, ne istiyorsa ver diyor. Ama diyorum öyle olmuyor, sen işe gidiyorsun. Ben bütün gün onun yanındayım. Komşuya da gittik, o gün bağırdı, çağırdı. Öğretmenini aradık ondan sonra rahatladı, duruldu.

Görüşmeci: Aslında çocuk kural istiyor demek ki…

Görüşülen: Kural istiyor, evet. Hayatında hep bir kural istiyor. Serbest bırakınca olmuyor. Komşu da yapsın kızım elleme diyor. Bu sefer daha çok hırçınlaşıyor.

Görüşmeci: Herhangi bir sosyal medya hesabınız var mı?

Görüşülen: Yok

Görüşmeci: Günlük zamanınızı nasıl planlıyorsunuz?

Görüşülen: Bütün gün okuldayım Kübra'yla. Sabah kalkıyorum, bu uyanıyor. Bunun karnını doyuruyorum. İlaçlarını içiriyorum. Eşimi işe gönderiyorum. Hazırlanıyoruz, okula geliyoruz. Okuldan da eve geçtiğimiz zaman saat zaten 3 oluyor. 3'ten sonra da zaten ödevleri varsa ablası yaptırıyor. Ben evin işine koyuluyorum. Bir yere gideceğim zaman ablasına bırakıyorum. Çünkü bırakmak zorundayım. O olmasa (ablası) Kübra'yı da yanımda götüreceğim. İşte öyle faaliyetlerimiz. Ama yorucu geçiyor.

Görüşmeci: Yani zamanı istediğiniz gibi kullanabiliyor musunuz?

Görüşülen: Yok, yok kullanamıyorum. Hafta sonu üç gün kendime ayırdım. Gene olmadı. Gene yorgun argın başladım.

Görüşmeci: Eksik kaldığınızı düşündüğünüz bir yer var mı? Şunları da yapabilseydim keşke dediğiniz durumlar oluyor mu?

Görüşülen: İSMEK'i çok istiyordum ben, böyle dikiş nakışa gitmek istiyordum o zaman vardı. Kübra olduğu için gidemedim. Kaynanam da bakmadı. Büşra'nın (ablası) okul durumu vardı. Kaldık. Şuanda hiçbir şey yapmaya isteğim yok zaten. İyice yoruldum diyorum. Kaldım geri.

Görüşmeci: Aslında çok gençsiniz…

Görüşülen: Ama omuzlarım çok çöktü. 20 sene kaynanaya bak, 2 sene görümceyle uğraş…

Görüşmeci: Hem hasta bakımı hem de engelli bakımı olmuş sizinki…

Görüşülen: Evet, hem eşimde o zaman yeni dükkan açmıştı. Onun stresi vardı. Maddi sıkıntı… Para bulamamak, bulamayınca bana gelip söylemesi, ‘ git para bul, yoksa ben dükkanı kapatacağım, oturacağım’ demesi… Ben çıkıp komşumdan para topluyordum, inanmazsın. 200 lira ondan, 100 lira ondan, 50 lira ondan… Biriktiriyordum, BAĞ-KUR’u ödensin de tek sigortamız ilerlesin diye. Kaynanam maaşlıydı, maaşından bize verdiği sadece 200 liraydı. Onu da kavga dövüş, artık yetiştiremedim, bunaldım, bulamadım komşudan… 200 lira açığımız var. Oğlu diyordu ki anne ne olur ver. 200 lira açığım var, yalvar yakar verirdi. Ama bana verirken kaynanam ters gözle bakıyordu sanki. Ama oğlunun BAĞ-KUR’u. Kendi evladına yardımcı olmak istemiyordu. Biz çok sıkıntı yaşadık.

Görüşmeci: Sizin derdinizin üstüne dert yüklenmiş, peki özel bir çocuğun bakımı, ev işleri gibi şeyler ne kadar zamanınızı alıyor?

Görüşülen: Valla bir günümden fazla alıyor. Yetiştiremiyorum. Kübra’nın karnını doyur, üstünü değiştir. Ablası yapıyor. Ama hadi ablası olmadı diyelim, ablası bir yere gitti. Arkadaşına gidiyor bazen ben Kübra’yla tek başıma kalıyorum. Bir günüm yemek, evi toparla, sil süpür gene yetiştiremiyorum. Kendime vakit ayıramıyorum. Oturup ta bir çay içemiyorum.

Görüşmeci: Yakınlarda yardım alabileceğiniz aile üyeleri var mı? Size ne ölçüde yardımcı oluyorlar?

Görüşülen: Yok, hiç… Yanımda eltim vardı zaten. Eltim, buna küçükken kızları sahip oluyordu. Küçüktü, kızları. Sahip çıkıyorlardı buna. Bana yardım ediyorlardı. Ama eltim sahip çıkmazdı. Eltim gittikten sonra da kimsem yok yanımda zaten. Taşındı gittiler. Bir komşum var benim üst katta. Çok acil bir şey olursa , böyle bir yarım saatlik, 15- 20 dakikalık, komşum buna alıştığı için biliyor durumunu. Yarım saatte ben işimi halledip koştur koştur eve geri dönüyorum. İşte o şekil yani. Bizim hep böyle hayatımız.

Görüşmeci: Zor oluyor değil mi böyle?

Görüşülen: Tabii. Ben temizlik yapıyorum. O arkamdan çamaşırları dağıtmış, ekmekleri dökmüş. Arkamı döndüğüm anda temizlik filan kalmamış oluyor. Odayı temizliyorum. Kapıyı kilitliyorum ancak öyle.

Görüşmeci: Temizlik anlayışınızda değişti mi engelli çocuğunuzdan sonra?

Görüşülen: Çok titizdim ama bıraktım. Artık daha toparlayamadım. Düzeltiyorum, bir zaman sonra bakıyorum yine dağılmış. Bir bakıyorum ki ekmek sepeti saçılmış. Dolabın kapağı açılmış. Tekrar geri dönüyorum. Dedim artık yeter. Bıraktım o titizliği valla.

Görüşmeci: Peki sizin gibi engelli kadınlar için sosyal destek olarak neler yapılmasını isterdiniz?

Görüşülen: Bir gün acil durumlarda çocukları alabilseler bizden keşke. Mesela bir yere gideceğim zaman ablasıyla. O da diyor ki ‘ anne ben evlenip gidince sen ne yapacaksın’ onunda aklı bizde. Evde acil durumlarda çocuğa bakıcak birini isterdim. Mesela ben hastaneye filan gidecek olsam illa ki yanımda olmak zorunda kalıyor. Sıkıntımız çok bu yönden.

Görüşmeci: Çok teşekkür ederim görüşmeye katıldığınız için.

Görüşülen: Hayat hikayem çok benim. Ne demek…

Kaynakça

Akmeşe, P., A, M., & Günel, M. (2007). Serebral Paralizili Çocukların Annelerinin Kaygı Düzeyinin Araştırılması. *Çocuk Sağlığı Ve Hastalıkları Dergisi*, 236-240.

Arpacı, M. (2016). FOUCAULT, BİYOPOLİTİKA VE BİYOTARİH: TARİHSEL ÇALIŞMA ALANLARI OLARAK TIP, BEDEN VE NÜFUS. *Vira Verita*, 82.

Aslan, M., & Şeker, S. (2013). Engellilere yönelik toplumsal algı ve dışlanmışlık (Siirt örneği). *Sosyal Haklar Uluslararası Sempozyumu*, (s. 349-363).

Bank, W. (2007). *Social Exclusion and the EU's Social Inclusion Agenda .* Document of the World Bank.

Barnes, C. (1998). The Social Model of Disability: A Sociological Phenomenon Ignored by Sociologists? T. Shakespeare içinde, *The Disability Reader: Social Science Perspectives.* New York: Cassell Pub.

Barrett, M. (1980). *Women's Oppression Today Problems in Marxist Feminist Analysis.* Verso Books.

Başak, S., Kıngır, S., & Yaşar, Ş. (2013). *Kadının Görünmeyen Emeği: İkinci Vardiya.* Ankara: Anka Kadın Araştırma Merkezi.

Baştürk, E. (2017). Biyopolitika ve Savaşım: Foucault ve Agamben Arasındaki Ayrımın Kavramsal İçeriği. *Marmara Üniversitesi Siyasal Bilimler Dergisi*, 6.

Beckman, P. (1991). Comparison of mothers' and fathers' perceptions of the effect of young children with and without disabilities. *Am J Ment Retard*, 585-595.

Bezmez, D., & Yardımcı, S. (2010). "Dönüşen Vatandaşlık Kurguları Çerçevesinde Sakat Hakları: Kurumsal Yaklaşımlar ve Türkiye Örneği. F. Kartal içinde, *Yurttaşlık Tartışmaları: Yeni Yaklaşımlar* (s. 165). Ankara: TODAİE.

Bhasin, K. (2003). *Toplumsal Cinsiyet / Bize Yüklenen Roller.* (K. Ay, Çev.) İstanbul: Kadav Yayınları.

Bulut, I. (1990). *Aile Değerlendirme Ölçeği El Kitabı.* Ankara: Özgüzeliş Matbaası.

Bulut, I. (1993). *Ruh hastalığının aile işlevlerine etkisi.* Ankara: Başbakanlık Kadın ve Sosyal Hiz. Müsteşarlığı Yayınları.

Burcu, E. (2015). Türkiye'de Yeni Bir Alan Engellilik Sosyoloji Ve Gelişimi . *Sosyoloji Konferansları*, 319-341.

Burcu, E. (2017). Türkiye'de Engelli Bireylerin Dezavantajlı Konumlarına Engellilik Sosyolojisinin Eleştirel Tavrıyla Bakmak. *Toplum ve Demokrasi*, 107-125.

Bütün, M. (2010). *TOPLUMSAL CİNSİYET EŞİTLİĞİ PERSPEKTİFİNDEN ÇOCUK BAKIM HİZMETLERİ: FARKLI ÜLKE UYGULAMALARI.* Ankara: Afşaroğlu Matbaası.

Ciğerli, Ö., Topsever, P., Alvur, T. M., & Görpelioğlu, S. (2014). Engelli Çocuğu Olan Anne-Babaların Tanı Anından İtibaren Ebeveynlik Deneyimleri: Farklılığı Kabullenmek. *Turkish Journal of Family Medicine and Primary Care*, 86-92.

Costa, M. D. (2014). *Kadınlar ve Toplumun Altüst Edilmesi.* İstanbul: Otonom Yayıncılık.

Çakır, S. (2008). Kapitalizm ve Patriyarkaya Karşı: Sosyalist Feminizm. *Toplum ve Demokrasi*, 185-196.

Dalbay, R. S. (2009). Özürlü Yakınlarının Özürlülere Yönelik Sosyal Politikalara İlişkin Beklentileri ve Memnuniyet Dereceleri (Isparta Örneği). *Yüksek Lisans Tezi*. Isparta.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile Ve Kadın Emeği. *Toplum Ve Bilim*, 139-170.

Dedeoğlu, S. (2000). Toplumsal Cinsiyet Rolleri Açısından Türkiye'de Aile Ve Kadın Emeği. *Toplum Ve Bilim*, 139-170.

Dedeoğlu, S., & Öztürk, M. Y. (2016). *Kapitalizm, Ataerkillik ve Kadın Emegi Türkiye Örneği.* İstanbul: Sosyal Araştırmalar Vakfı.

Delphy, C. (1999). *Baş Düşman Patriyerkinin Ekonomi Politiği.* İstanbul: Saf Yayıncılık.

Doğru, S. Y., & Arslan, E. (2008). Engelli Çocuğu Olan Annelerin Sürekli Kaygı Düzeyi İle Durumluk Kaygı Düzeylerinin Karşılaştırılması. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 544-553.

Ecevit, Y. (2013). Emek. A. Üniversitesi içinde, *Toplumsal Cinsiyet Çalışmaları* (s. 24-47). Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Web-Ofset.

Engels, F. (1971). *Ailenin, Özel Mülkiyetin ve Devletin Kökeni.* (K. Somer, Çev.) Ankara: Sol Yayınları.

Engels, F. (1979). *Ütopik Sosyalizm ve Bilimsel Sosyalizm.* İstanbul: Sol Yayınları.

Foucault, M. (2001). *The Birth of Social Medicine", Power: The Essential Works of Foucault 1954-1984.* Penguin.

Foucault, M. (2006). *Kliniğin Doğuşu.* Ankara: Epos.

Galinsky E., A. K. (2011). Times Are Changing: Gender and Generation at Work and at Home. *New York: Families and Work Institute*, 9.

Gardiner, J. (2011). Ev İçi Emek Tartışmasına Dönüş: Marksist İktisadın Feminist Eleştirisi. *Feminist Politikalar Dergisi*, 11-16.

Giddens, A. (2004). *Sosyoloji.* Ankara: Kırmızı Yayınları.

Güneş, F. (2011). Farklı Emek Kategorileri Açısından Kadın Yoksulluğu. *Çalışma ve Toplum*, 217-248.

Gürhan, N. (2010). Toplumsal Cinsiyet Ve İslami Feminist Söylem. *BİLİM, AHLAK VE SANAT BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ İSLAM ALGILARI*, (s. 367-383). Samsun.

Hart, G. (1995). *Gender And Household Dynamics: Recent Theories And Their İmplications.* Hong Kong: Oxford University Press.

Hartmann, H. (2006). *Marksizm'le Feminizm'in Mutsuz Evliliği.* Agora Kitaplığı.

Hochschild, A. v. (2012). The Second Shift: Working Parents and The. *New York: Viking*, 265.

Hughes, B., & Paterson, K. (1997). The Social Model of Disability and the Disappearing Body. *Disability and Society*, 325-340.

Hülür, H. (2013). Faşist Olmayan Varolma Biçimlerinin Olanakları Üzerine: Mıchael Foucault'da Normalleşme,Benlik Ve Etik. *EKEV Akademi Dergisi*, 447-470.

İçmeli, C., Ataoğlu, A., Canan, F., & Özçetin, A. (2008). Zihinsel Özürlü Çocukları Olan Ebeveynler ile Sağlıklı Çocuklara Sahip Ebeveynlerin Çocuk Yetiştirme Tutumlarının Karşılaştırılması. *Düzce Tıp Fakültesi Dergisi*, 21-28.

Işık, E., & Serdaroğlu, U. (2015). *Türk Tabipleri Birliği Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi*, 6-14.

Işık, E., & Serdaroğlu, U. (2015). Kadın Emeği Feminist İktisadın Yol Haritası Üzerinden Bir Okuma. *Mesleki Sağlık Ve Güvenlik Dergisi*, 6-14.

Kaaber, N. (1994). *Reversed Realities.* Londra: Verso.

Karadağ, G. (2009). Engelli Çocuğa Sahip Annelerin Yaşadıkları Güçlükler ile Aileden Algıladıkları Sosyal Destek ve Umutsuzluk Düzeyleri . *TAF Preventive Medicine Bulletin*, 315-322.

Karahan, A. Y., & İslam, S. (2013). Fiziksel Engelli Çocuk ve Yaşlı Hastalara Bakım Verme Yükü Üzerine Bir Karşılaştırma Çalışması. *MÜSBED*, 1-7.

Kesgin, B. (2014). Engellilere Yönelik Yerel Sosyal Politikalar. *Çağdaş Yerel Yönetimler*, 1-15.

Köten, E., & Erdoğan, B. (2014). *Engelli Gençler, Sosyal Dışlanma ve İnternet.* İstanbul: İstanbul Gelişim Üniversitesi Yayınları.

Marx, K. (2012). *Ücretli Emek Ve Sermaye Ücret Fiyat Ve Kar.* Ankara: Sol Yayınları.

Memiş, E., & Özay, Ö. (2011). Eviçi Uğraşlardan İktisatta Karşılıksız Emeğe: Türkiye Üzerine Yapılan Çalışmalara İlişkin Bir Değerlendirme. S. Sancar içinde, *Birkaç Arpa Boyu...21. Yüzyıla Girerken Türkiye'de Feminist Çalışmalar* (s. 239-268). İstanbul: Koç Üniversitesi Yayınları.

Metin, N. (2012). Özel gereksinimli Çocuğun Aileye Katılımı. N. Metin içinde, *Özel Gereksinimli Çocuklar.* Ankara: Maya Akademi.

Naiman, J. (1988). *Marksizm ve Feminizm: İki Ayrı Kuram.* (S. Özkal, Çev.) İstanbul: Amaç Yayıncılık.

Oliver, M. (1995). *Understanding Disability: From Theory to Practice.* London: Macmillan International Higher Education.

Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek Ve Kadın İşi/Erkek İşi. *Çalışma ve Toplum Dergisi*, 16-17.

Özkaplan, N. (2009). Duygusal Emek ve Kadın İşi/Erkek İşi . *Çalışma Ve Toplum* , 17.

Özşenol, F., Işıkhan, V., Ünay, B., Aydın, H. İ., Akın, R., & Gökçay, E. (2003). Engelli Çocuğa Sahip Ailelerin Aile İşlevlerinin Değerlendirilmesi. *Gülhane Tıp Dergisi*, 156-164.

Savran, G. A. (2008). *Kadının Görünmeyen Emeği.* İstanbul: Yordam Kitap.

Savran, G. A. (2009). *Beden, Emek, Tarih Diyalektik Bir Feminizm İçin .* İstanbul: Kanat Kitap Yayınları.

Siebers, T. (2007). Disability and the Right to Have Rights. *Disability Studies Quarterly*, 27.

Şentürk, Y. (2010). *Sakatlık Ve Sosyal Teori: Toplumbilim Kuramlarındaki 'Normal' Özneyi Yeniden Düşünmek.* www.kongrekaraburun.org: http://www.kongrekaraburun.org/Karaburun_Bilim_Kongresi_2010_Bilimsel_Program .pdf adresinden alınmıştır

Şenyapılı, T. (1981). A new component in metropolitan areas: The gecekondu women. N. A. Unat içinde, *Women in Turkish Society* (s. 194-218). Ankara.

Tekin, H. H. (2006). Nitel Araştırma Yönteminin Bir Veri Toplama Tekniği Olarak Derinlemesine Görüşme. *Sosyoloji Dergisi*, 102-116.

Tezcek, F. Ö., & Polat, Ö. (2016). Ev içindeki Fabrikanın İşçileri. *Fe Dergi*, 50-68.

Thomas, C. (2002). *Disability Theory: Key Ideas, Issues and Thinkers.* Disability Studies Today.

Topaloğlu, H. (2010). BODIES IN THE SHADOW: EFFECTS OF THE SOCIAL ON THE CONSTRUCTION OF THE BODY. *Alternatif Politika*, 253.

Tufan, B. (1982). Aile İçi İlişkilerin Ruh Sağlığına Etkisi Üzerine Bir İnceleme. *H.Ü. Sosyal Hizmetler Yüksekokul Dergisi*, 1.

TÜİK. (2006). *Zaman Kullanım Anket Verileri.*

TÜİK. (2015). *Ulusal Zaman Kullanım Anketi.* Ankara: Türkiye İstatistik Kurumu.

Uğuz, Ş., Toros, F., İnanç, B. Y., & Çolakkadıoğlu, O. (2004). Zihinsel ve/veya Bedensel Engelli Çocukların Annelerinin Anksiyete, Depresyon ve Stres Düzeylerinin Belirlenmesi. *Klinik Psikiyatri*, 42-47.

Urhan, B. (2016). Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet. F. Saygılıgil içinde, *Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları* (s. 119-149). İstanbul: Dipnot.

Werlhof, C. V., Mies, M., & Thomsen, V. B. (2008). *Son Sömürge: Kadınlar.* İstanbul: İletişim Yayınevi.

WHO. (1980). *International classification of impairments, disabilities and handicaps.* Geneva.

WHO. (2011). *Dünya Engellilik Raporu.* WHO Press.

Yavuzer, H. (1981). *Psiko-sosyal Açıdan Çocuk Suçluluğu.* İstanbul: İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.

Yıldırım, A. (1999). Nitel Araştırma Yöntemlerinin Temel Özellikleri ve Eğitim Araştırmalarındaki Yeri ve Önemi. *Eğitim Ve Bilim* , 7-17.